

Адзел адукацыі гродзенскага гарвыканкама
Факультэт гісторыі і сацыялогіі ўстановы адукацыі
“Гродзенскі дзержаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы”
Дзержаўная ўстанова адукацыі “Гімназія №1
імя акадэміка Я.Ф. Карскага г. Гродна”

Румлёўскія старонкі

Матэрыялы

I абласнога навукова-практычнага форуму па праблемах
рэгіянальнай гісторыі і краязнаўства

Румлёўскія чытанні

17 лютага 2005 года

г. Гародня
Гімназія №1 імя акадэміка Я.Ф. Карскага
2007 г.

УДК 376.1
ББК 74.200

Рэцэнзент:
Дацэнт кафедры гісторыі Беларусі, кандыдат гістарычных навук І.В. Соркіна

Складальнік: Карнялюк В.Р.

**Румлёўскія старонкі - 2005/2006 гг./ Матэрыялы I абласнога
навукова-практычнага форуму па праблемах рэгіянальнай гісторыі
і краязнаўства «Румлёўскія чытанні». – Гродна, - 2006. – 84 с. з іл.**

Навуковы зборнік “Румлёўскія старонкі” складзены з матэрыялаў удзельнісаў першага навукова-практычнага форуму па праблемах рэгіянальнай гісторыі і краязнаўстве “Румлёўскія чытанні”, які адбыўся 17 лютага 2005 г. у гродзенскай гімназіі №1 імя акадэміка Я.Ф. Карскага.
Матэрыялы “Румлёўскіх старонак” адрасаваны навукоўцам, настаўнікам, краязнаўцам.

УДК 376.1
ББК 74.200

© Гімназія №1
© Румлёўскія чытанні
© Вокладка Серыкава Я.А.

Ад складальніка

Першыя “Румлёўскія чытанні” – ужо гісторыя. Не даўняе, але мінулае. Дадзены зборнік нагадвае пра іх змест матэрыяламі навуковых дакладаў і навуковых артыкулаў ўдзельнікаў і тых, хто мэтанакіравана быў запрошаны для ўдзелу ў гэтым форуме, але не меў магчымасці ўдзельнічаць. Гэта нааукоўцы і педагогі Гродна, Мінска, пасёлка Барань Аршанскага раёна.

Ідэя спалучэння вопыту практычнай педагогікі і акадэмічнай гістырычнай навукі для ўдасканалення школьнага краязнаўства была асноўным матывам “Румлёўскіх чытанняў”. Заўсёды карыснае ўзаемадзеянне і ўзаемадапаўненне тэорыі і практыкі чарговы раз было прадэманстравана ў правядзенні майстар-класа гродзенскага краязнаўцы і вучонага-педагога, метадыста першага гродзенскага ліцэя Алеся Пятровіча Госцева. Абмеркаванне ўбачанага ўдзельнікамі форуму стала канструктыўнай размовай для кожнага яе ўдзельніка. Бо абмяркоўвалася тое, пра што неаднаразова думалася кожным: як найбольш эфектыўна данесці да навучэнцаў складанасць мінуўшчыны роднага краю, як зрабіць так, каб змест краязнаўства стаў фактарам выхавання асобы маладога чалавека.

Цікавым госцем форуму стаў В.В. Жукоўскі, аўтар курса “Оршазнаўства”. Яго выступам удала быў пакладзены важны бок “Румлёўскіх чытанняў” – знаёмства яго ўдзельнікаў з новымі, метадычнымі і дыдактычнымі напрацоўкамі ў краіне і за яе межамі ў галіне школьнага краязнаўства.

Але школьнае краязнаўства – гэта толькі адзін, хоць і надзвычай важны бок дадзенага форуму. Другім, такім жа важным кірункам працы форуму стала рэгіяналістыка, як навуковая плынь, якая спалучае шэраг навук з іх мяжуючымі інтарэсамі, скіраванымі на даследаанне сваеасаблівасцей таго ці іншага краю-рэгіёна.

Першы форум меў свой плён: ён, хоць і “не адкрыў гэтым амерыкі”, аднак доказна паказаў неабходнасць размовай спецыялістаў розных сфер ведаў аб краі. Прыемна, што на такім дыялогу прысуднічалі ўзаемная ўвага і шчырая зацікаўленасць, прафесійная крытычнасць і высокая этыка дыскусіі.

“Румлёўскія чытанні”, як шырокая па змесце і коле яго ўдзельнікаў справа, натуральным чынам апекалася з боку кіраўніцтва адукацыі Гродзенскага аблвыканкама. Гэтая акалічнасць у арганізацыі форуму дае надзею ў яго далейшым трывальным існаванні. Навуковы ўзровень змешчаных у зборніку матэрыялаў падмацоўваецца рэцэнзаваннем з боку гістарычнага факультэта Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы на чале з прафесарам А.М. Нечухрыным. Гасціннасць адміністрацыі гімназіі №1, у асобе В.С. Макаравай, стала для ўдзельнікаў форуму магчымасцю максімальна эфектыўнага выкарыстання ўсяго часу работы форуму. За ўсё гэта арганізатары форуму выказваюць шчырую ўдзячнасць кіраўніцтву вышэйпазвананых устаноў.

Рашэнні
Першага адкрытага абласнога форуму па праблемах
рэгіянальнай гісторыі і краязнаўства
“Румлёўскія чытанні”

1. Зрабіць “Румлёўскія чытанні” рэгулярным форумам і правесці чарговы форум у 2007 годзе.
2. Арганізаваць работу па падрыхтоўцы і выданню ў 2005 годзе навуковага, рэцэнзаванага гістарычным факультэтам ГрДУ імя Я. Купалы зборніка матэрыялаў Першага форуму “Румлёўскія чытанні” – “Румлёўскія старонкі”.
3. Арганізаваць работу па стварэнню і выданню энцыклапедыі-альбома “Школьныя музеі Гродзеншчыны” (2006-07 гг.)
4. Для хадардынацыі і дапамогі школьнага краязнаўства вобласці хадатайнічаць перад упраўленнем адукацыі Гродзенскага аблвыканкама аб працягу арганізацыі грамадскай навукова-асветніцкай арганізацыі “Таварыства школьных краязнаўцаў Гродзеншчыны”, якая бы існавала пад згідаю і ў рамках планавай дзейнасці абласнога ўпраўлення адукацыі.
5. Стварыць у 2005-06 навучальным годзе сайт форуму “Румлёўскія чытанні”.

Ідэя, рэалізацыя і перспектывы музейнай праграмы “Гродназнаўства”

Н.А.Трухановіч, аўтар праграмы “Гродназнаўства” (г. Гродна)
В.Б.Цімошына, загадчык навукова-метадычнага аддзела ГДГАМ
(г. Гродна)

Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей мае краязнаўчы профіль, таму тэматыка нашых лекцый, экскурсій, заняткаў (а гэта прыкладна каля 80 распрацовак) тычыцца менавіта гісторыі роднага краю і накіравана на прапаганду краязнаўчых ведаў сярод нашых наведвальнікаў, асабліва моладзі, выхаванне ў яе нацыянальнай самасвядомасці, пачуцця павягі да гісторыі роднага краю.

Жыццё вымушае нас шукаць новыя формы працы з наведвальнікам, адной з іх з’явілася музейная праграма “Гродназнаўства” (аўтар Н.А.Трухановіч, былы загадчык навукова-метадычнага аддзела ГДГАМ).

Яна атрымала назву па аналогіі з праграмай “Москвоведение”, аб якой ў часопісе “Мир музея” была невялікая інфармацыя. Нам не давялося азнаёміцца са зместам праграмы, таму мы пайшлі сваім шляхам.

Падчас працы над праграмай мы даведаліся з “Настаўніцкай газеты” аб тым, што ў Оршы вучні вывучаюць “Оршазнаўства”, але іх праграма была распрацавана краязнаўцамі і ўключала ў сябе вывучэнне гісторыі, этнаграфіі, тапанімікі і прыроды вобласці. Мы ж хацелі засяродзіць увагу па вывучэнні гісторыі і культуры менавіта Гродна, каб пашырыць веды вучняў і выхоўваць патрыётаў свайго горада пачынаючы з 1-га класа. А базай для атрымання гэтых ведаў павінен быў стаць музей і сам горад, яго вуліцы, плошчы, будынкі, памятныя мясціны. Менавіта гэтае асяроддзе стварае эмацыянальныя ўмовы для пагружэння вучняў у мінулае, падтрымлівае цікавасць да ведаў, а значыць спрыяе дасягненню пастаўленых мэт. Стварыць такое асяроддзе ў класе немагчыма. Гэта сэння адзначаюць і ўсе настаўнікі, якія прымаюць удзел у нашай праграме.

Праца над праграмай працягвалася каля 3-х гадоў. Для ўдзелу ў ёй былі запрошаны не толькі дзяржаўныя музеі Гродна, але і грамадскія, у тым ліку лепшыя са школьных музеяў. Акрамя наведвання музеяў у праграму ўключаны экскурсіі па горадзе, на воінскія і грамадзянскія могілкі XIX–XX ст., наведванне Фарнага касцёла і іншае.

Зыходзячы з мэт праграмы і магчымасцяў музейнай экспазіцыі, навуковыя супрацоўнікі музея распрацавалі шэраг новых тэм. Асабліва шмат давялося папрацаваць над тэмамі для 1-3 класаў, каб вельмі складаную інфармацыю адаптаваць на гэты ўзрост, выкладзі яе проста і цікава. Таму для

такіх маленькіх наведвальнікаў супрацоўнікамі музея былі распрацаваны музейныя заняткі – новая форма асветніцкай працы ў параўнанні з традыцыйнай экскурсіяй. Заняткі праводзяцца не толькі на экспазіцыях і выстаўках, але і ў спецыяльна абсталяванай зале археалогіі і ў асобным зале, які афармляецца спецыяльна для кожнага занятку. Пры гэтым выкарыстоўваецца шмат музейных прадметаў: і матэрыялы з фондаў музея, і са спецыяльнага дадатковага фонду, які паступова назапашваецца, папаўняецца неабходнымі прадметамі, а таксама копіі экспанатаў, выдатна вырабленыя музейным мастаком-рэстаўратарам (прадметы для гульніў, іншыя наглядны дадатковы матэрыял). Музейныя заняткі ўключаюць моманты гульні, тэатралізацыі, практычныя заданні або праблемныя пытанні ў форме цікавых творчых заданняў. Дзеці на такіх занятках не пасіўныя слухачы, а актыўныя ўдзельнікі размовы, гульні ці творчага працэсу. Так, на занятку “Цацкі і гульні маленькіх гродзенцаў у старажытнасці” яны гуляюць у бірулькі, бабкі; “Гарадзенская прыгажуня” – апранаюць “сярэдневяковыя” ўпрыгожанні; “Жыццё старажытных людзей у нашым краі” – лепяць гаршкі, будуць жытло, плятуць сеці, робяць тапары і коп’і і г.д.

Каб замацаваць веды вучняў, супрацоўнікамі музея былі распрацаваны “Творчыя сшыткі” для вучняў 2-4 класаў з заданнямі да кожнага занятку. Было таксама распрацавана шмат новых тэматычных экскурсій, лекцый з выкарыстаннем слайдаў, пешаходных экскурсій па горадзе.

Атрымалася праграма, разлічаная на 8 гадоў. Яна складаецца з 3-х этапаў:

I этап – 1-3 класы

II этап – 4-6 класы

III этап – 7-8 класы

Сустрэчы з вучнямі праводзяцца 1 раз у месяц. Кожны этап атрымання ведаў з’яўляецца падмуркам для іх пашырэння і паглыблення. Кожная тэма ўлічвае ўзроставыя асаблівасці вучняў і веды, якія яны ўжо маюць (альбо не маюць) па ёй. Меркавалася, што да прапанаваных тэм настаўнік можа на працягу месяца дадаць свае, а таксама прапанаваць вучням творчыя заданні (сачыненні, даклады, рэфераты, конкурсы і г.д.), што даць магчымасць вывучаць гісторыю Гродна больш грунтоўна і ўсебакова.

Праграму падтрымала Гродзенскае гарадское ўпраўленне адукацыі. Яна была разгледжана Гродзенскім гарадскім выканаўчым камітэтам і зацвержана яго рашэннем № 103 ад 19.02.2003 г. Гарвыканкам ажыццявіў і фінансаванае забеспячэнне праграмы. 17 верасня 2003 года ў Новым замку адбылося ўрачыстае адкрыццё курса “Гродназнаўства”, на якім шчаслівага лёсу праграме пажадалі не толькі музейныя работнікі і настаўнікі, але і кіраўніцтва гарадской адміністрацыі, абласной і гарадской адукацыі.

Праграмай “Гродназнаўства” зацікавілася адміністрацыя СШ № 5 (дырэктар А.Ф.Прысяч, завуч Ж.А.Грыцкевіч), дзе ўжо шмат гадоў выкладаўся курс “Беларусазнаўства” і шукалі новыя ідэі па яе выкладанні. Мы абмеркавалі праграму з настаўнікамі, улічылі іх пажаданні.

На першым этапе ажыццяўлення праграмы ў ёй бралі ўдзел 205 вучняў СШ №5 горада Гродна – 10 пачатковых класаў.

Было праведзена 80 музейных заняткаў. Трэба адзначыць вельмі добрую арганізацыю іх наведвання згодна складзенаму Ж.А.Грыцкевіч графіку.

Анкетаванне, праведзенае супрацоўнікамі музея ў канцы навучальнага года, паказала, што праграма атрымала станоўчыя водгукі настаўнікаў СШ №5, вучняў і іх бацькоў.

Па выніках ажыццяўлення I этапу праграмы “Гродназнаўства” было праведзена пасяджэнне круглага стала музейных супрацоўнікаў і настаўнікаў з удзелам начальніка ўпраўлення адукацыі Гродзенскага аблвыканкама А.І.Сягодніка і начальніка ўпраўлення адукацыі Гродзенскага гарвыканкама В.А.Родзінай. Настаўнікі і кіраўніцтва адукацыі высока ацанілі змест праграмы і творчыя сшыткі. Шчыра дзякавалі за цікавыя заняткі і прапанавалі ўвесці “Гродназнаўства” ў іншых школах горада.

Праграмай зацікавіліся і іншыя школы горада. Каб бліжэй з ёй пазнаёміцца, 11 сакавіка 2004 года на базе музея прайшло пасяджэнне метадычнага аб’яднання настаўнікаў гісторыі школ Кастрычніцкага раёна горада Гродна, па тэме “Роля курса “Гродназнаўства” ў патрыятычным выхаванні вучняў”.

У 2004-2005 годзе ажыццяўленне праграмы працягнулася на базе СШ №5 (вучні 2-7 класаў). Да вывучэння гісторыі Гродна далучыліся вучні пачатковых класаў СШ № 10, 18 і 23. Усяго 57 класаў, каля 1280 вучняў.

На пасяджэнні круглага стала па выніках I этапу праграмы (2004) было прынята рашэнне аб неабходнасці распрацоўкі падручніка “Гродназнаўства”. Спадзяемся, што гэты падручнік пашырыць магчымасці вывучэння гісторыі і культуры Гродна ў школах нашага горада, але не заменіць музейную праграму. Бо музей - унікальнае месца, дзе дзеці бачаць рарытэты, дакранаюцца да помнікаў мінуўшчыны, і ён павінен застацца галоўнай базай для дасягнення пастаўленых у праграме мэт.

Выкладанне курса “Гродназнаўства” па ўсталяваных адукацыі Гродна

В.В.Швед, доктар гістарычных навук, прафесар
ГрДУ імя Я. Кушы (г. Гродна)

Горад Гродна, які размешчаны на заходняй мяжы Беларусі, напісаў шматвяковую гісторыю. З 1116 г. па 2005 г. горад знаходзіўся ў складзе Горадзенскага княства, Вялікага княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай (першай і другой), СССР і Рэспублікі Беларусь. Гродна быў рэспубліканскай вялікага князя літоўскага Вітаўта, вялікіх князёў літоўскіх і каралёў польскіх Стэфана Баторыя і Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Ён быў сведкам і ўдзельнікам важных гістарычных падзей: крыжацкіх нападаў, надрыхтоўныя войск ВКЛ да Грунвальдскай бітвы, руска-польскай вайны 1654-1667 гг., Паўночнай вайны 1700-1721 гг., франка-рускай вайны 1812 г., Першай і Другой сусветных войнаў, паўстанняў 1794, 1830-1831, 1863-1864 гадоў, рэвалюцыі 1905-1907 гг., падзей 1918-1920 гг., рэвалюцыйнага і рабочага руху 1920-30-х гадоў, перабудовы 1988-1991 гг.

Гродна – калыска сусветна вядомых мастака Л.Бакста і фізіка З.Урублеўскага, паэта Л.Найдуса, гісторыкаў Ю.Ядкоўскага і У.Гіршэ, медыка З.Салаўёва, палкаводцаў А.Антонана і М.Паўлоўскага, адміранта С.Варкова і іншых культурных і палітычных дзеячоў. У Гродне жылі і працавалі архітэктары Пётр-Міланег, І.Кнобель, І.Яух, пісьменнікі Э.Ажэшка, З.Налкоўская, А.Карпюк, артыстка С.Дэшпер, астраномы Ф.Нарвойш і М.Пачобут-Адлянцікі, прыродазнаўца Ж.-Э.Жылібер і іншыя. Горад памятае дзейнасць рэфарматараў А.Тызенгаўза і П.Сталініна. У гісторыі Гродна засталіся дзеячы нацыянальна-вызваленчага, рэвалюцыйнага і сацыял-дэмакратычнага руху: Т.Касцюшка, М.Валовіч, В.-К.Каліноўскі, З.Верас, С.Галон, С.Прытыцкі, А.Славінскі і шмат іншых. Славацасць горада – спартсмены А.Валчэцкая, В.Корбут, І.Ядэшка, З.Ларычэва, П.Пачышчук, А.Курловіч, І.Шылава і іншыя.

Багатую гісторыю Гродна неабходна выкарыстаць у навучальным выхаваўчым працэсе. Яна паглыбіць агульныя гістарычныя веды школьнікаў, выхавае любоў да свайго горада, выпрацуе сталую жыццёвую і грамадзянскую пазіцыю.

Гісторыя горада – першая, асноўная і найбольшая па аб’ёму частка падручнікаў па “Гродназнаўстве”. Але важную частку ствараюць і матэрыялы па географіі, прыродзе, культуры горада. Думаем, што вучнім цікава будзе даведацца пра раслінны і жывёльны свет горада, яго глебы, рэкі, азёры, рэльеф і ландшафт, клімат, экалогію, структуру насельніцтва і прамысловай вытворчасці. Вучні даведаюцца пра культурныя традыцыі і

сучаснае культурнае жыццё горада, пра помнікі культуры і гісторыі. Літаратурныя старонкі будуць прысвечаны паэтам, пісьменнікам, крытыкам ад старажытнасці да сучаснасці.

Прадугледжваецца сувязь выкладання прадмета “Гродназнаўства” з аднайменным эксперыментальным курсам, які ўжо два гады вядзецца ў Гродзенскім дзяржаўным гісторыка-археалагічным музеі. Тэматычны план гэтага курса быў зацверджаны Гродзенскім гарвыканкам 19.02.2003 г. і прадугледжваў галоўным чынам экскурсіі для 2-9 кл. па гродзенскіх музеях (галоўным чынам ГДГАМ). Невялікая колькасць лекцый была толькі ў старшых класах. З вядзеннем “Гродназнаўства” як прадмета выкладання музей захавае для сябе працу з малодшымі дзецьмі 2-3 класаў і практычныя заняткі (экскурсіі рознага тыпу, музыкальныя заняткі, вечарыны, канферэнцыі) з вучнямі 4-10 кл. Супрацоўнікі музеяў будуць запрашацца ў школы для правядзення тэматычных заняткаў.

Перад напісаннем падручнікаў трэба падрыхтаваць Праграму курсе “Гродназнаўства”. Яна павінна быць комплекснай і ахопліваць 4-10 класы. Мяркуюцца, што аўтарамі яе стануць аўтары падручнікаў. Такім чынам будзе захавана пераемнасць.

Адапаведна праграме патрэбна напісаць наступныя падручнікі:

1. Гродна – мой горад: Вучэбны дапаможнік па курсу “Гродназнаўства” для 6-8 кл. – аповеды па гісторыі горада 10- 21 ст., геаграфіі, прыродзе і культуры Гродна .
2. Гродназнаўства: Вучэбны дапаможнік для 10-12 класаў – аповеды па гісторыі горада 10- 21 ст., геаграфіі, прыродзе і культуры Гродна .

Гэта другі варыянт канцэпцыі. У першым прапаноўвалася падрыхтаваць пяць падручнікаў адпаведна ўзросту і школьнай праграме па асноўнай гісторыі. Змест гэтых двух падручнікаў наступны:

Гродна – мой горад: вучэбны дапаможнік па курсе “Гродназнаўства” для 6-8 кл. – Гродна, 2005. – 150 с.

Зварот да вучняў

Гродна на карце Беларусі – геаграфія горада, месцазнаходжанне, насельніцтва, прадпрыемства, адміністрацыя

Далетапісны час – што сабой уяўляе паселішча да стварэння горада

Нараджэнне Горадзена (Горадні) – як узнік горад у XII ст., Усевалад Гарадзенскі і ягоны род

Імя майго горада – версіі назвы горада ў розны час

Гарадзенскае княства – горад, як цэнтр княства ў XII-XIII ст.

Храм XII стагоддзя – Барысаглебская царква

Стары замак – гісторыя будаўніцтва і сучасны стан

Давыд Гарадзенскі – кашталян кропасці горада, які бараніў яго каля 25 гадоў

Права Магдэбурга – самакіраванне горада ў сярэднявеччы

На гравюры Цюндта – выгляд Гродна ў XVI ст.

Гродзенскія сеймы Рэчы Паспалітай – сеймы, што адбыліся ў Гродне і іх
рашэнні

Новы замак – гісторыя будаўніцтва і сучасны стан

Рэзідэнцыі Станіслава Аўгуста Панятоўскага – Станіславава, Панямунш,
Аўгустовак

Антоній Тызенгаўз – пра старасту Гродзенскай эканоміі, развіццё горада ў
1765-1880 г.

Парк імя Э.Жылібера – гісторыя стварэння і сучасны стан

У полымі паўстанняў – удзел гарадзенцаў у паўстаннях 1794, 1830-1831,
1863, 1905-1907 г.

Губернскі горад – горад як цэнтр Гродзенскай губерні (1802-1915 г.)

“Гродна абараняць упарта” – Першая сусветная вайна.

Паміж белым арлом і чырвонай зоркай – падзеі ў Гродне 1918-1920 г.

За “польскім часам” – Гродна ў 1919-39 г.

У складзе БССР – Гродна часоў 1939-1991 г.

У часы ваеннага ліхалецця – барацьба гродзенцаў у гады вайны 1941-1945 г.

Культурнае жыццё горада: традыцыі і сучаснасць.

Літаратурны Гродна – жыццё і дзейнасць літаратараў, звязаных з Гродна.

Герб і сцяг Гродна .

Вандроўка па вуліцах горада – гісторыя вуліц, плошчаў горада ў сувязі з
гістарычнымі падзеямі.

Помнікі гісторыі і культуры .

Яны праславілі Гродна – асобы, якія нарадзіліся ў Гродне ці доўгі час
працавалі тут.

Гарадская флора і фауна – апісанне расліннага і жывёльнага свету Гродна.

Абагульняючыя пытанні і заданні.

Слоўнік паняццяў.

Асноўныя даты.

Што можна пачытаць.

Гродназнаўства: Вучэбны дапаможнік для 10-12 кл.

Раздел 1. Горадзен ад першага паселішча
да Рэчы Паспалітай (канец X – сяр. XVI ст.)

Таямніцы раскрыты археолагамі – як шукалі Гродна археолагі і якія помнікі
знайшлі пры гэтым.

Узнікненне горада – як засялялася тэрыторыя, на якой цяпер стаіць Гродна.

Імя горада .

Гарадзенскае княства – пра княства з цэнтрам у Гродне і гродзенскіх князей.

Гарадзенская архітэктурная школа (Краўцэвіч) – пра храмы, якія
пабудавалі ў XII– пач. XIII ст.

Развіццё гарадской планіроўкі ў X-XIII ст.

“Гудзязь Гарадзенскія трубы” – пра абарону горада падчас крыжацкай
навалы

Ад княства Гарадзенскага да Вялікага княства Літоўскага – працэс уваходжання Гарадзенскіх зямель у ВКЛ, іх палітычнае развіццё

Ад крыжацкіх войнаў да “залатога часу” – пра эканамічнае, культурнае развіццё горада

Абагульняючы ўрок .

Экскурсія “Археалогія Гродна”

Экскурсія “Гарадзенская архітэктурная школа”

Экскурсія “Супрацьстаянне гродзенцаў крыжакам”

Раздзел 2. Гродна ў федэрацыі “Рэч Паспалітая абодвух народаў”

(сярэдня XVI - канец XVIII ст.)

У Ліцвінскай правінцыі Рэчы Паспалітай (Швед) – пра ўваходжанне Гродна ў РП і яго становішча

На правах Магдэбурга – пра гарадское самакіраванне

Візітная картка горада – пра герб Гродна

Гродна на гравюры Цюндта – выгляд горада ў XVI ст.

Рамесныя цэхі – эканамічнае развіццё горада

Цэнтр вялікакняжскай эканоміі – паказана Гродна, як княжае ўладанне

Сядзібы вялікага князя літоўскага і караля польскага – Панямунь, Станіславава і Аўгустовак.

Гродзенскія сеймы Рэчы Паспалітай – сеймы і пытанні на іх

Гродзенская аперацыя 1706 г. – падчас вайны 1700-1721 г.

“Квітнеючая Галандыя на Нёмане” – часы Антонія Тызенгаўза

Надзвычайны сейм і Гродзенская канстытуцыя 1793 г. – другі падзел Рэчы Паспалітай

У часы касцюшкаўскага паўстання – горад падчас паўстання 1794 г.

Абагульняючы ўрок

Экскурсія на “магдэбургскім” Гродне

Экскурсія “Гарадзенскія сядзібы С.-А.Пянятоўскага”

Экскурсія “Рэформы А.Тызенгаўза ў Гродне”

Раздзел 3. Губернскі Гродна (1802-1915 г.)

Губернскі горад – губернскае кіраванне, вобраз горада

Капялюшы ад Бурды, тытунь ад Шарашэўскага – эканамічнае развіццё

У “навальніцу 1812 года” – горад у франка-расійскай вайне

Вязні Брыгіцкага кляштару – пра сясцёр гродзенскага дэкабрыста М.Рукевіча.

Слава пераможаным! – пра гродзенцаў-паўстанцаў 1863 -1864 г.

Гродзенскія гісторыкі: настаўнік і вучань – пра Я.Ф.Арлоўскага і Ю.Ю.Ядкоўскага, што вывучалі і бераглі гісторыю горада.

Хроніка рэвалюцыі 1905-1907 г. – падзеі ў горадзе.

На мяжы XIX–XX ст. – эканамічнае, культурнае, палітычнае становішча ў горадзе.

Першая сусветная вайна – горад падчас яе

Абагульняючы ўрок

Экскурсія “Рэвалюцыйныя традыцыі гродзенцаў” .
Экскурсія “Гродзенскія часы Першай сусветнай вайны” .
Экскурсія “Губернскі Гродна (XIX- пачатак XX ст.)” .
Раздзел 4. У міжваенны перыяд (1919-1939 г.) і ў Рэспубліцы Беларусь.
(1939-2005 г.)

Горад пасля Першай сусветнай вайны – становішча горада,
палітычная барацьба за яго, горад падчас польска-савецкай вайны
У міжваенны час (1919-1939 г.) – эканамічнае, сацыяльна-палітычнае і
культурнае жыццё горада

Восень 1939 г. – верасень у жыцці гродзенцаў .
Ва ўмовах нямецкай акупацыі – барацьба з фашызмам.
Аднаўленне мірнага жыцця (1945-1956 г.) .
На шляху сацыялізма (1956-1990) .
У незалежнай Рэспубліцы Беларусь (1991-2005 г.) .
Абагульняючы ўрок .

Экскурсія “Гродзенскія часы Другой сусветнай вайны” .

Экскурсія “Сацыялістычны Гродна (1945-1991 г.)” .

Раздзел 5. Геаграфія горада, яго прырода і культура.

Геаграфія Гродна – геаграфічнае палажэнне, насельніцтва, структура
прамысловасці, ландшафт, рэкі і азёры.

Флора і фауна горада – раслінны і жывёльны свет, экалагічныя праблемы
Гродна на гістарычных картах .

Літаратурны Гродна – жыццё і дзейнасць літаратараў, звязаных з Гродна.

Помнікі гісторыі і культуры (XII–XX ст.) .

Яны праславілі Гродна .

Абагульняючы ўрок .

Экскурсія гісторыка-біялагічная “Румлеўскі парк” .

Абагульняючыя пытанні і заданні .

Слоўнік паняццяў .

Асноўныя даты .

Што можна пачытаць .

Да падручнікаў неабходна падрыхтаваць і апублікаваць
дыдактычную і метадычную літаратуру:

1. Рабочыя сшыткі “Гродназнаўства” для ўсіх класаў. Іх напішуць аўтары адпаведных падручнікаў самі ці ў сааўтарстве (па 50 старонак кожная).
2. Хрыстаматыя для настаўнікаў – Швед В.В., А.П.Госцеў. Гісторыя Гродна ў падзеях і асобах. Гэта хроніка горада і хто ёсць хто ў гісторыі Гродна 10-21 ст. (400 с.) – па сутнасці гэта перавыданне (дапоўненае і выпраўленае) вядомай кнігі “Кронан: Леталіс горада на Нёмане”, якая была апублікавана з дапамогаю гарвыканкама ў 1993 г.
3. Зборнік дакументаў па гісторыі Гродна / Склад. В.В.Швед і М.І.Сачак / Пад рэд. В.В.Шведа. Дадзенае выданне можа быць шматтомным і

выходзіць адзін раз у два гады ці па меры збору дакументаў (прыкладна па 240 с.).

Аўтары, якія будуць пісаць дадзеныя кнігі маюць матэрыялы, надрукаваныя нарысы ці артыкулы па гэтай праблематыцы. Дакументы да зборніка таксама сабраны ў архівах Беларусі, Літвы, Польшчы, Расіі па розных праблемах жыцця горада. Некаторая частка матэрыялаў набрана на кампутары. Для настаўнікаў, якія будуць працаваць па курсе “Гродназнаўства” неабходна правесці спецыяльныя двухтыднёвыя курсы на базе Гродзенскага дзяржаўнага АПК (іх можна залічыць як павышэнне кваліфікацыі). Выкладанне курса прадугледжана ў сярэдніх школах, навучальных установах новага тыпу, ПТУ, тэхнікумах (на базе сярэдняй школы) як факультатыў або як прадмет у класах гуманітарнага профілю.

Аўтары падручнікаў спадзяюцца, што веданне гісторыі, географіі, прыроды і культуры свайго горада ўзмацніць у маладых гродзенцаў любоў да свайго горада. Яны стануць ганарыцца тым, што жывуць у ім і будуць імкнуцца памножыць ягоную славу. Веданне курса “Гродназнаўства” прыведзе да выпрацоўкі сталай і актыўнай жыццёвай пазіцыі маладых гродзенцаў.

Гарадзеншчына як гістарычны рэгіён

Шаланда А.І., кандыдат гістарычных навук, дацэнт ГДАУ (г. Гродна)

На III-й навуковай канферэнцыі Беларускага гістарычнага таварыства “*Праблемы тэрміналогіі беларускай гістарычнай навукі*”, якая адбылася ў Менску ў 2003 г., пасля дакладу А.Кіштывава “*Рэгіёны і рэгіяналізм: прастранство і час у гісторыі Беларусі*” разгарэлася даволі гарачая дыскусія на тэму наяўнасці гістарычных рэгіёнаў у Беларусі [1, с.19–25]. У выніку думкі разышліся. Докладчык у якасці прыкладу “*класічнага*” рэгіёну ўзгадаў Палессе [1, с.24]. На думку ж А.Латышонка, у Беларусі навогул няма ніводнага гістарычнага рэгіёну, бо: “*характэрная рыса рэгіёну – гэта яго адлюстраванне ў сьвядомасці ягоных жыхароў*”, а апошняй нават на т.зв. Заходнім Палессі не адчуваецца [1, с.91]. Такія скрайнія ацэнкі даволі яскрава сведчаць аб тым, як занядбаны былі ў Беларусі ў савецкі час такія спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны, як гістарычная геаграфія і гістарычная дэмаграфія, і да чаго прывёў разгром краязнаўчага руху ў БССР у 30-я г. XX ст.

У сувязі з вышэй адзначаным, зноў узнікаюць пытанні: што ўяўляе сабой Гарадзеншчына як гістарычны рэгіён і ці гістарычны гэта рэгіён увогуле?¹ Наўрад ці ў рамках артыкула нам удалася даць на іх поўныя адказы. Сваю задачу мы бачым хутчэй у пастановцы некаторых праблем і спробе распачаць дыскусію сярод зацікаўленых у іх вырашэнні даследчыкаў. Гэта тым больш актуальна, бо ўжо з’яўляюцца першыя даследаванні “*Гарадзенскага рэгіёну*” або Гарадзеншчыны як рэгіёну [2; 3; 4; 31]. Сёння праблемамі рэгіёнаў займаецца рэгіяналістыка – “*макрадысцыпліна, якая аперыруе абагульненымі вынікамі спецыялізаваных даследаванняў, выкананых у рамках галіновых гуманітарных дысцыплін, такіх як археалогія, антрапалогія, этнаграфія, лінгвістыка, гісторыя, геаграфія і інш.*” [5, с.8]. Аднак, якраз “*абагульненых вынікаў*” пакуль што і няма, дакладней, будзем гаварыць за гісторыкаў, апошнія не вылучаюць Гарадзеншчыну як нейкі гістарычны рэгіён ці адметную гісторыка-культурную зону. Пад першым, паводле А.Грыцкевіча, трэба разумець тэрыторыю з даволі ўстойлівымі межамі, якія склаліся на працягу доўгага гістарычнага развіцця, з насельніцтвам, якое прызнае сваю тэрытарыяльную прыналежнасць, акрамя агульнанацыянальнай, пэўнымі адрозненнямі ў праявах матэрыяльнай і духоўнай культуры людзей, жыхароў гэтай тэрыторыі, з пэўнымі гістарычнымі традыцыямі [33, с.23]. Пад другой разумеецца пэўнае адзінства арэала, якое вызначаецца па дадзеным археалогіі, этнаграфіі, антрапалогіі, мовазнаўства, гісторыі, геалогіі, палеагеаграфіі, геаграфіі, а таксама шэрагу іншых гуманітарных дысцыплін (фальклярыстыка, музыказнаўства) [5, с.8].

¹ Яшчэ ў 1993 г. на міжнароднай канферэнцыі “*Рым-IV*” А.Мальдзіс у дачыненні да Гарадзеншчыны пытаўся: “*Гэта класны мікрарэгіён ці выпадковы кангламерат, утвораны адміністрацыйным шляхам?*” [30, с.6–7].

Калі ж прымяніць гэтыя вызначэнні да Гарадзеншчыны, то адразу ўзнікаюць праблемы.

Першая праблема – гэта сама назва “Гарадзенічына”. Сёння яна ўжывасца даволі ўмоўна, бо адносіцца да Горадні і абшараў, якія да яе прылягаюць толькі ў рамках таго ці іншага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу: Гарадзенскага княства Кіеўскай Русі, Гарадзенскага павета ВКЛ, Гарадзенскага ваяводства Рэчы Паспалітай, Гарадзенскай губерні Расійскай імперыі, Гарадзенскай вобласці БССР і РБ [31, с.9]. Пры такім падыходзе Гарадзеншчына “знікае” тады, калі яна не была цэнтрам нейкай важнай адміністрацыйнай адзінкі: да 1127 г., у XIII–XIV ст., у 1795–1801 г., у 1921–1939 г., у 1939–1944 г. Відаць, таму для вылучаных абшараў у беларускай навуковай літаратуры выкарыстоўваюцца і іншыя назвы: Наднёманская краіна [6, с.257] і Панямонне [7, с.402]. Сваё знаходжанне яны вядуць ад галоўнай ракі рэгіёну – Нёмана. Тое, што яна працякае і па Літве, прымушае даследчыкаў (географаў, этнографаў, археолагаў, гісторыкаў) удакладняць, якое Панямонне яны маюць на ўвазе: “Гарадзенічыну” [6, с.257], “Верхняе” [8, с.342], “Беларускае” [8, с.341]. Аднак, гэтыя назвы хутчэй рабочыя, а не гістарычныя. Не дзіва, што іх можна сустрэць нават у адной і той жа працы ўсе разам. Што датычыць сапраўды гістарычных назваў нашага абшару: “Літва” і “Чорная Русь”, то яны ў гісторыкаў выклікаюць дыскусію² і непрыяцце [7, с.402; 9, с.168]. Пры ўважлівым даследаванні высвятляецца, што для апошняга ёсць пэўныя падставы. Так, паводле А.Белага, назва “Чорная Русь” ніколі не адносілася да Гарадзеншчыны [10, с.169–175]. Назва ж “Літва” ахоплівала значна большы арэал, а не толькі Гарадзеншчыну [11, с.380–381; 34, с.71]. Сапраўды, пад Гарадзеншчынай як гістарычным рэгіёнам можна разумець толькі гістарычную Гарадзенскую зямлю (“*Terra Grodniensis*”). Аднак, такі тэрмін – “зямля Гарадзенская” – наколькі нам ўдалося высвятліць, упершыню сустракаецца ў 1305 г. у апісаннях нямецкіх рэйдаў у Літву [27, с.119, 122]. Няма сумненняў, што яна разумелася немцамі толькі як ваколіцы Горадні, а не як нейкая гістарычная вобласць.

Другая праблема – гэта межы Гарадзеншчыны. Тут высвятляецца, што для кожнага з даследчыкаў Гарадзеншчына свая: для кагосьці яна – у межах сучаснай Гарадзенскай вобласці (шырока) ці сучаснага Гарадзенскага раёна (вузка) (гл., напрыклад: Памяць. Гродзенскі раён, для кагосьці яна – у межах Гарадзенскай губерні (дзіўны для беларусаў факт святкавання сучаснымі ўладамі 200-годдзя стварэння гэтай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкі Расійскай імперыі мы назіралі ў 2001 г.) ці Гарадзенскага павета Троцкага ваяводства ВКЛ. А ёсць яшчэ старажытнае Гарадзенскае княства XII ст., межы якога, наколькі нам вядома, так пакуль ніхто і не вызначыў³. Зразумела, што межы гэтых адміністрацыйна-

² Гл., напрыклад, дыскусію паміж А.Краўцэвічам і Г.Сагановічам [1, с.229].

³ А.Краўцэвіч лічыць, што гэта безнадзейная, а значыць і не вартая выслікаў праца [14, с.268] Відаць таму аўтар кнігі пра стварэнне ВКЛ пазбагае вызначэнняў “Гарадзенскае” ці “Наваградскае” княства і ўжывае негістарычныя тэрміны “Верхняе” і “Сярэдняе” Панямонне [15, с.172–173]. Праўда, некаторыя даследчыкі

тэрытарыяльных адзінак даволі значна адрозніваліся між сабой. Вось як, напрыклад, выглядаў Гарадзенскі павет Троцкага ваяводства ВКЛ пасля адміністрацыйна-тэрытарыяльнай рэформы 1565–1566 г.: “З *Вярэйскай* *границы проста ў граніцу Прускую праз верх, дзе началася рака Даўстуда, границай Прускай да Тачылава, адтуль границай Мазавецкай у раку Бобр, Бабром уніз да Нарвы, нарвай увярх да Сліўнай, Сліўнай, як ідзе граница Венянская, займаючы увесь Тыкоцін да границы Харошскага маёнтка, а той границай Харошскай у Беластоцкую граніцу і далей маёнткамі тых паноў шляхты, якія належаць пад права Падляшскае, аж у Заблудаўскую граніцу...*” [12, а.177; 13, с.6–7]. Сёння былы Гарадзенскі павет падзелены паміж трыма дзяржавамі: Беларуссю, Польшчай і Літвой. Большасць жа беларускіх даследчыкаў у сваіх працах памылкова абмяжоўваецца толькі межамі Рэспублікі Беларусь, бачыць “*Гарадзенскі рэгіён*” ці Гарадзеншчыну ў сучаснай Гарадзенскай вобласці. У выніку склалася сітуацыя, калі кожны з даследчыкаў або “*жыве*” ў сваім часе ці гістарычнай эпосе, або “*лётае ў аблоках*” сучаснасці. Дастакова паглядзець любы зборнік матэрыялаў навуковых канферэнцый, якія адбываліся ў Горадні, каб ў гэтым пераканацца і задацца пытаннем: а ці чытаюць паважаныя навукоўцы працы адзін аднаго?

Трэцяя праблема – гэта людзі (этносы), якія жылі і жывуць на гэтай тэрыторыі. Нават сучасная этнічная сітуацыя на Гарадзеншчыне да кагца не высветлена, мае шэраг складаных праблем, якія патрабуюць комплексных даследаванняў гісторыкаў, этнографіаў, антрапалагаў і лінгвістаў [16, с.325]. Сучасную Гарадзеншчыну часта вызначаюць як спрадвечнае этнічнае і палітычнае “*намежжа*”, але пра якую мяжу ідзе гаворка? Калі пра сучасную беларуска-польскую і беларуска-літоўскую, то яны сталі такімі толькі пасля Другой сусветнай вайны. Зусім забытанай з’яўляецца этнічная гісторыя Гарадзеншчыны. А.Краўцэвіч прыйшоў да высновы, што Панямонне (у тым ліку і Гарадзеншчына) было зонай балта-славянскага ўзаемадзеяння [15, с.97–98, 174]. Славянамі-прышэльцамі былі крывічы, драгавічы, валыняне і мазаўшане, а балтамі-тубыльцамі – яцьвягі і аўкштайты (літоўцы) [15, с.80–81]. Для нас важна, што, як можна меркаваць па даследаваннях археолагаў, гісторыкаў і лінгвістаў, да прыходу славян тэрыторыю будучай Гарадзеншчыны засялялі менавіта яцьвягі [15, с.81; 17, с.36; 18, с.87; 19, с.27–29].

Сапраўды, у гісторыкаў не выклікае сумнення той факт, што менавіта славяне былі прышэльцамі. Адкуль, здаецца, усім зразумела: мазаўшане – з Мазовіі, валыняне – з Валыні, а крывічы і драгавічы, відавочна, з Крывіі і Драговіі (хіба так трэба называць іх зямлі⁴). Але куды? Звычайна адказваюць – на Гарадзеншчыну ці ў Панямонне. Аднак, яны прыйшлі не на Гарадзеншчыну, а ў яцьвяжскую зямлю, дзе і заснавалі свае гарады, у тым ліку Горадню [25, с.49; 29, с.10]. Апошняя ў XII ст. з’яўлялася фарпостам на

ўсё ж імкнучыся вызначыць межы пэўных беларускіх зямель у сярэднявеччы і робяць гэта даволі эфектыўна [20; 28]. З другога боку, невядома як былі вызначаны межы Гарадзенскага княства на карце старажытных зямель Беларусі ў XI–XIII ст. аўтарства Г.Штыхава [32, с.12].

⁴ А.Смолік называў зямлі радзімічаў – “*Радань*” [6, с.298–299].

новай руска-яцьвяжскай мяжы, якая праходзіла па Нёмане. Як можна меркаваць, у склад Гарадзенскага княства Усевалада Давыдавіча і яго сыноў уваходзілі землі на правым беразе Нёмана. Аднак, у 1183 г. “...*Городен погоре ась и церкви каменная от блистания молние и шибения грома*” [25, с.55]. Пасля гэтага горад надоўга знікае са старонак летапісаў – да 1253 г., калі ён быў зноў спалены, але ўжо галіцка-валынскімі князямі [24, с.41]. Сляды гэтых пажараў зафіксавалі археолагі [26, с.20–21]. Адзначым, што Гарадзенскае княства не было самастойным дзяржаўным утварэннем і тым болей “*старажытным беларускім княствам*”. Гэта быў кіеўска-валынскі фарпост на этнічна чужой тэрыторыі – частцы заваяванай Яцьвягіі.

Яцьвягія (Ятвезь) – гэта гістарычная назва зямлі (рэгіёна), якая была заселена яцьвягамі і частка якой, пасля паходаў кіеўскіх (983 г. – Уладзімір Святаславіч, 1038 г. – Яраслаў Мудры) і валынскіх (1112 г. – Яраслаў Святаславіч) князёў была далучана да кіеўскай, а пасля – да валынскай Русі [19, с.28]. Думаем, што і пасля гэтых паходаў X–XII ст. згаданая тэрыторыя не згубіла сваёй назвы. Цэнтрам гэтай рускай Яцьвягіі была ў XII ст. Горадня. Аднак, пасля пажару 1183 г., як гэта відаць з далейшых падзей, яна адпадае ад Русі. Важнай акалічнасцю з’яўляецца той факт, што ад 1205 г. яцьвягі згадваюцца ў летапісах як саюзнікі літоўцаў [19, с.28]. Пры Міндоўгу былая руская Яцьвягія знаходзіцца ўжо ў складзе Літвы. Цікавыя звесткі пра гістарычную і палітычную геаграфію нашага абшару падаюцца ў крыніцы другой паловы XIII ст. “*Incipiunt descriptiones terrarum*”. Яе аўтар – каталіцкі манах-місіянер, які прапаведаваў сярод яцьвягаў, пісаў: “*З усходу же [ад Прусіі], у напрамку Русі (Russiam), да яе далучаецца Яцьвягія (Jetyvesya)*” [21, с.147]. Суседнімі зямлямі, якія яе атачалі, акрамя Прусіі і Русі, былі Польшча і Літва [21, с.150]. Асабліва важна, што аўтар, які прысутнічаў на каранацыі Міндоўга, так згадвае падданных літоўскага караля: “*Згаданыя літоўцы (Lestani), яцьвягі (Jetyvesi) і нальшаны (Nalsani) лёгка паддаюцца хрышчэнню, бо ўзгаданыя ад самай калыскі хрысціянскімі карміцелькамі...*” [21, с.148]. На нашу думку, відавочна, што вышэй прыведзеная інфармацыя адносіцца як да ўсёй Яцьвягіі – зямлі, так і той яе часткі, што ўвайшла ў склад каралеўства Міндоўга. Відаць, менавіта апошняю літоўцы называлі Дайнова (=Яцьвягія), па меншай меры так яна згадваецца ў граматах Міндоўга 1257 і 1259 г. (“*Deponowe medietatem*”, “*Deponowe tota quoniam etiam quidam letwesen vocant*”). У сувязі з гэтым, варта звярнуць увагу на сведчанні “*Хронікі Быхаўца*” пра Трайдзена, які да заняцця трону ВКЛ з’яўляўся “*вялікім князем яцьвяжскім і дайноўскім*” [24, с.86]. Наўрад ці такі тытул існаваў у сапраўднасці, але для нас важна, што нават у XVI ст. летапісец такім чынам імкнуўся звязаць Яцьвягію і ВКЛ ці абгрунтаваць правы апошняга на яцьвяжскія землі. Не выключана, што Трайдзен сапраўды быў яцьвяжскім князем, які пасля вынішчэння роду Міндоўга стаў “*княжыць у Літве*” [23, с.58, 70].

Трагічны лёс Яцьвягіі быў вызначаны дамовай 1254 г. паміж Тэўтонскім Ордэнам, Мазовіяй і Галіцка-Валынскай Руссю. Тры ігрэсары дамовіліся аб яе падзеле [23, с.42]. Цікава, што звычайна чамусьці ў заваяванні яцьвягаў вліваюцца толькі немцаў. Аднак, немцам дастапаецца

толькі іх частка Яцвягіі (т.зв. Судавія) [22, с.61–62]. Канчаткова яна была падпарадкавана імі ў 1283 г. [8, с.215]. Пасля гэтага яны пачалі вайну з Літвой: “*Incipit bellum Lethowinorum*” [27, с.120]. Падзел Яцвягіі прывёў да знікнення яе назвы ў крыніцах і ў больш познія часы за ёй замацавалася назва Літва. Гэтаму спрыяла тое, што пасля падзелу Галіцка-Валынскага княства і разгрому Тэўтонскага ордэну ў XIV–XV ст. амаль усе былыя яцвяжскія землі былі аб’яднаныя ў складзе ВКЛ, а пасля адміністрацыйна-тэрытарыяльнай рэформы 1565–1566 г. – менавіта ў складзе Гарадзенскага павета.

Мы не ставілі перад сабой мэту – адпостраваць у артыкуле ўсю гісторыю Яцвягіі. Думаем, што яна заслугоўвае асобнай манаграфіі. Хаця ё таму, што яе ўсходняя частка сёння ўваходзіць у склад Рэспублікі Беларусь, і ўдзел яцвягаў у фарміраванні беларускай народнасці нікім не аспрэчвалася [19, с.29]. Думаем, прыведзеных фактаў і меркаванняў дастаткова, каб сцвярджаць – так званая “*Гарадзенічына*” ў межах сучаснай вобласці не з’яўляецца гістарычным рэгіёнам, а толькі “*выпадкавым кангламератам, утвораным адміністрацыйным шляхам*”. Адзіным сапраўдным гістарычным рэгіёнам, які тут можна вылучыць на падставе існавання гістарычнай вобласці-зямлі – гэта Яцвягія (Ятвезь). Менавіта яе падзел, заваяванне і каланізацыя ў X–XIII ст., а таксама асіміляцыя яцвягаў суседзямі, паклілі падмурак пад асаблівасцямі гістарычнага, этнічнага, эканамічнага і культурнага развіцця вылучаемага рэгіёну. На нашу думку, яго вывучэнне варта пачынаць з вяртання да гістарычнага імя, пры гэтым, трэба ўлічваць, што гістарычная Яцвягія сёння падзелена паміж Беларуссю, Польшчай і Літвой.

Літаратура і крыніцы

1. Гістарычны альманах. – Гродня, 2003. – Т.9. – 252 с.
2. Донских С. Гродненщина в XXI веке: пограничье в условиях глобализации. // 60-летие образования Гродненской области. Мат-лы Междунар. науч. конф. 3–4 марта 2004 г., Гродно. – Гродно, 2004. – С.407–415.
3. Беспмятных Н.Н. Гродненский регион: “*лавильный котёл*” или культурный плюрализм? // 60-летие образования Гродненской области. Мат-лы Междунар. науч. конф. 3–4 марта 2004 г., Гродно. – Гродно, 2004. – С.421–425.
4. Донских С.В. Основные подходы в современной регионалистике и их эвристические возможности. // Сельское хозяйство – проблемы и перспективы. Сб. науч. трудов УО “ГГАУ”. Гродно: УО “ГГАУ”, 2005. – Т.1. – С.151–159.
5. Основания регионалистики. Формирование и эволюция историко-культурных зон Европейской России. / Под ред. А.С.Герда, Г.С.Лебедева. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999. – 392 с.
6. Смоліч А. Геаграфія Беларусі. – Мн.: Беларусь, 1993. – 382 с.
7. Цітоў В. Памятнікі. // ЭГБ. – БелЭн, 1999. – Т.5. – С.402.
8. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага населення да сярэдзіны XIII ст. / Рэдкал.: М.Касцюк (гал.рэд.) і інш. – Мн.: Эканперспектывы, 2000. – Т.1. – 351 с.
9. Бель А. Чорная Русь. // ЭГБ. – БелЭн, 2003. – Т.6. – Кн.11. – С.168.
10. Бель А. Хроніка “*Белай Русі*”. Нарыс гісторыі адной геаграфічнай пачына. Мн.: Энциклапедыкс, 2000. – 238 с.
11. Зайкоўскі Э. Літва. // ЭГБ. – БелЭн, 1997. – Т.4. – С.380–381.
12. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Rps 9100.
13. Казлоў Л., Цітоў А. Беларусь на сямі рубяжах. – Мн.: Беларусь, 1993. – 71 с.

14. Краўцэвіч А. Пра культуру навуковага даследавання гісторыі.// *Białoruskie Zeszyty Historyczne.*– Białystok, 2002.– № 17.– S.263-269.
15. Краўцэвіч А. Стварэнне Вялікага княства Літоўскага.– Мн.: Беларуская навука, 1998.– 208 с.
16. Мазько Э. Этнакаэфейная сітуацыя на Беларуска-Польскім памежжы (на прыкладзе матэрыялаў Сапоцкінскага мікрарэгіёну)// 60-летне образования Гродненской области. Мат.-лы Междунар. науч. конф. 3-4 марта 2004 г., Гродно.– Гродно, 2004.– С.320-325.
17. Віцізь С.П. Яцвяжская тапаніміка на тэрыторыі Беларусі.// 60-летне образования Гродненской области. Мат.-лы Междунар. науч. конф. 3-4 марта 2004 г., Гродно.– Гродно, 2004.– С.36-39.
18. Добрыня А. К вопросу о заселении ятвягами территории Гродненщины.// *Археалагічныя помнікі Гродзеншчыны.* Мат.-лы навукова-практычнай канферэнцыі, 26 лістапада 1991 г., Гродна.– Гродна, 1992.– С. 85-87.
19. Штыхаў Г. Насельніцтва зямель Беларусі ў IX–XIII ст. (вытокі беларускай народнасці)// 3 глыбі вякоў. Наш край: Гісторыка-культуралагічны зборнік.– Мн.: МП “Крок уперад”, 1992.– С.15-40.
20. Мяцельскі А. Да пытання аб прыродных і антрапагенных межах Віцебскай зямлі XII–XIII стст.// 3 глыбі вякоў. Наш край: Гісторыка-культуралагічны зборнік.– Мн.: Беларуская навука, 2002.– Вып.2.– 2-е выд.– С.100-116.
21. Чамярэцкі В., Жлутка А. Першая згадка пра Белую Русь – XIII ст.!!// *Адраджэнне: Гіст. альманах.*– Мн.: Універсітэцкае, 1995.– Вып.1.– С.143-152.
22. Lowmiański H. Prusy–Litwa–Krzyszacy.– Warszawa, 1989.– 481 s.
23. Насевіч В. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: Падзеі і асобы.– Мн.: Польша, 1993.– 160 с.
24. Беларускія летапісы і хронікі.– Мн.: Беларускі кнігазбор, 1997.– 432 с.
25. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка горада Гродна.– Мн.: БелЭн, 1999.– 712 с.
26. Трусаў А., Собаль В., Здановіч Н. Стары замак у Гродне XI–XVIII стст.: Гіст.-археал. нарыс.– Мн.: Навука і тэхніка, 1993.– 152 с.
27. Сагановіч Г. Беларусь і Нямецкі Ордэн (да Крэўскай уніі)// 3 глыбі вякоў. Наш край: Гісторыка-культуралагічны зборнік.– Мн.: Беларуская навука, 2002.– Вып.2.– 2-е выд.– С.116-133.
28. Макушніцаў А. Рубяжы Гомійскай воласці ў XII–XIV стст.// *Гістарычна-археалагічны зборнік.*– Мн.: ТАА “Саптанас”, 1993.– Ч.2.– С.42-59.
29. Wiśniewski J. Osadnictwo Wschodniej Białostocczyzny: geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemieszanie etniczne.// *Acta Ballico-Slavica.*– Białystok, 1977.– Т.ХІ.– S.7-79.
30. Мальдзіс А. Чога мы чакаем ад “*Рыма-ІІ*”.// *Беларусіка=Albaruthenica: Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры, іх узаемадзеянне.*– Мн.: Навука і тэхніка, 1994.– Кн.3.– С.5-8.
31. Пяткевіч А. Рэгіянальныя асаблівасці культуры Гродзеншчыны.// *Беларусіка=Albaruthenica: Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры, іх узаемадзеянне.*– Мн.: Навука і тэхніка, 1994.– Кн.3.– С.8-15.
32. Атлас гісторыі Беларусі ад старажытнасці да нашых дзён: Дадат. да 6-томнай ЭГБ.– Мн.: БелЭн, 2004.– 160 с.
33. Грыцкевіч А. Рэгіянальная культура Случчыны ў XVI–XVIII стст.// *Беларусіка=Albaruthenica: Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры, іх узаемадзеянне.*– Мн.: Навука і тэхніка, 1994.– Кн.3.– С.23-31.
34. Піліпенка М. Змест і формы першапачатковай этнічнай самасвядомасці беларускага народа.// *Беларусіка=Albaruthenica.*– Мн.: Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф.Скарыны, 1993.– Кн.2.– 403 с.

Выхаваўчы патэнцыял краязнаўчай дзейнасці ва ўстановах адукацыі

Катовіч Н., кандыдат педагагічных навук
(г. Менск)

Педагагічнае (школьнае) краязнаўства - гэта асобны, вельмі важны напрамак краязнаўства, мэтаі якога з'яўляецца выхаванне падростаючых пакалення ў працэсе дзейнасці па ўсебаковым вывучэнні свайго краю і фарміраванне ў працэсе гэтай дзейнасці высокіх маральных і ваіных якасцей навучэнцаў, такіх як патрыятызм, грамадзянскасць, дысцыплінаванасць, міласэрнасць, працалюбства, павага да старэйшых і інш. Краязнаўчая дзейнасць – гэта не толькі пошукавая, але і любячая ініцыя дзейнасць навучэнцаў пры ўмове асэнсавання яе сувязі з назіраннем, зберажэннем асаблівасцей і забеспячэннем развіцця свайго краю.

Апошнім часам даводзіцца чуць меркаванне, што ўзровень выхаваўчай работы не адпавядае патрабаванням часу. Чаму так здарылася? Магчыма таму, што цэнтрам работы большасці школ у недалёкім мінулым стала навучанне. Многія з іх ператварыліся з навучальна-выхаваўчых устаноў у адукацыйныя, інакш кажучы, “разам з вадой выплеснулі і дзіця”. Ів жылі, гэта праблема адвечная. Нагадаем словы слаўтай пісьменніцы Ё.Ажэнікі, якая ў пачатку XX стагоддзя пісала: “Вытворчасць, якая стварае дабрабыт і магчымасць карыстацца матэрыяльным камфортам і дабротамі жыцця, можа ажыццяўляцца сістэматычна і эфектыўна толькі ў такіх грамадствах, дзе ёсць маральныя элементы і рухаючыя сілы, такія як узаемаразуменне і сумленнасць, павага, справядлівасць і прызнанне ўзаемных абавязкаў, клопаты аб грамадскім усеагульным благе. Там, дзе не хапае такіх элементаў і стымуляў, там чалавечая праца пачынае колькасна памяншацца і якасна пагаршацца...Народ, які застаўся сёння без гонару, заўтра застаецца без хлеба” (цыт. па J.Cholasinski, 1968, с. 42).

Аб выніковасці выхаваўчай работы прынята меркаваць па цэлым шэрагу паказчыкаў, у ліку якіх – дэструктыўныя паводзіны дзяцей і моладці. Пачынаючы з 1996 і да 2002 года ў Беларусі адзначалася стабільнае зніжэнне тэмпаў росту процівапраўных дзеянняў непаўналетніх. Аднак з 2003 г. назіраецца рост правапарушэнняў сярод непаўналетніх (ва ўсіх абласцях і ў Мінску). Відавочна, што мы не зможам змяніць сітуацыю, калі не вырашым праблему карыснай занятасці падлеткаў, бо амаль кожны, хто здзейсніў правапарушэнне, на той момант нідзе не вучыўся і не працаваў. Кожны такі выпадак узяты на кантроль кіраўніцтвам устаноў адукацыі ў адпаведнасці з Законам Рэспублікі Беларусь “Аб аснове сістэмы прафілактыкі безнадзорнасці і правапарушэнняў непаўналетніх” (2003).

Аднымі настаўленнямі і гутаркамі, якія б яны разумнымі і карыснымі не былі, праблему вырашыць немагчыма. Неабходна так арганізаваць дзейнасць навучэнцаў, каб кожны з іх мог мэтанакіравана рухацца ў сваім развіцці ад

самастойнага вырашэння простых задач, якія звязаны з сітуацыяй маральнага выбару, да вырашэння задач больш складанага парадку, якія патрабуюць праяўлення грамадзянскіх якасцей. Пры гэтым вельмі важна вытрымліваць так званую “залатую сярэдзіну” – у нашым выпадку гэта тычыцца разумнага спалучэння як індывідуальна, асабіста значных, так і грамадска значных форм работы. Апошнім часам з-за празмернай увагі індывідуалізацыі вучэбна-выхаваўчага працэсу, сфера практычнай сацыяльна значнай дзейнасці навуэнцаў звужалася і стала недастатковай для маральнага станаўлення асобы. У гэтай сувязі цікава пазіцыя прафесара МДУ імя М.В.Ламаносава аб тым, што ў многіх школах сёння пануе малаканфліктная педагогіка, якая пазбаўляе выхаванцаў ад рэальных агульнаграмадзянскіх абавязкаў (Зосимовский А.В. Нравственно-волевое воспитание с позиции конфликтологии // Педагогика. - № 3. – 2004.). Магчыма гэта і з’яўляецца адной з прычын маральнага пігілізму і іншых негатыўных з’яў у моладзевым асяродку. Відавочна, што неабходна прадумаць ўключэнне ўсіх навуэнцаў не толькі ў асобна і індывідуальна значную, але і ў грамадска значную і карысную дзейнасць, якая патрабуе ад іх маральна-валявога намагання, прынцыповых рашэнняў, праяўлення высокай грамадзянскай адказнасці.

Адным з распаўсюджаных і эфектыўных відаў арганізацыі дзейнасці ўсіх навуэнцаў з’яўляецца краязнаўчая дзейнасць. Школьнае краязнаўства ўзнікла не ўчора як навамодны напрамак выхавання. На Беларусі яно мае даўнія і глыбокія традыцыі. Аднак, на жаль, гэта яшчэ не ўсвядомлена большасцю педагогаў. Між тым, цэнтральная роля ў выхаванні навуэнцаў у краязнаўчай дзейнасці належыць менавіта педагогу. У сувязі з гэтым на педагогічных ВНУ ўскладаецца адказнасць за якасць тэарэтычнай, метадычнай і практычнай падрыхтоўкі будучых педагогаў да правядзення выхаваўчай работы па краязнаўчым матэрыяле. На сённяшні дзень, напрыклад, існуе стройная сістэма праграмнага і вучэбна-метадычнага забеспячэння студэнтаў, якія навуаюцца па спецыяльнасці “Педагогіка і методыка пачатковага навучання”. Наспела неабходнасць уключыць пытанні арганізацыі сістэмы краязнаўчай работы ў праграму павышэння кваліфікацыі кіруючых работнікаў установаў адукацыі. У якасці праграмнага суправаджэння можа быць выкарыстаны спецкурс “Рэалізацыя педагогічнага патэнцыялу краязнаўства ў арганізацыі выхаваўчага працэсу ўстановаў адукацыі”.

Лепшыя педагогічныя калектывы і педагогі краіны знаходзяць цікавыя формы арганізацыі краязнаўчай дзейнасці, напаяняюць іх цікавым для вучняў зместам на карысць дзяржаве і грамадству. Неабходна проціпаставіць змест выхаваўчай работы ва ўстановах адукацыі тым негатыўным працэсам, якія маюць месца ў соцыуме. Амаль у кожнай установе адукацыі нашай краіны ёсць музей, у якім сабраны матэрыялы аб родным краі. Сёння у школах, ПТВ і ССНУ працуе 1351 музей па розных накірунках, што на 39 музеяў больш, чым у мінулым, 2004 годзе. Аднак нельга захапляцца павелічэннем толькі колькасці, трэба працаваць і над якасным напаяшэннем работы музеяў установаў адукацыі. С.С.Мітраховіч, дырэктар Рэспубліканскага цэнтра турызму і краязнаўства навучэнскай моладзі на падвядзенні вынікаў

дзейнасці па накірунках IY этапу Усебеларускай турысцка-краязнаўчай экспедыцыі навучэнцаў “Наш край “ за 2004 год адзначыў такую праблему, як разрыў паміж краязнаўчай і музейнай справай. Нельга абмяжоўвацца збіральніцтвам, экспанатам музея павішны “працаваць”, рэгулярна выкарыстоўвацца ў вучэбна-выхаваўчым працэсе ўстаноў адукацыі

Некалькі этапаў развіцця – уздыму і заняпаду – звязаных з афіцыйным курсам дзяржавы, перажыў краязнаўчы рух на Беларусі. Аднак пакуль існуе паняцце “Радзіма”, будзе існаваць і краязнаўства. Аношнім часам, у сувязі з умацаваннем беларускай дзяржаўнасці ўзнікла магчымасць рэалізаваць краязнаўства. Яно зноў пачало разглядацца як адзін з важнейшых сродкаў комплекснага выхавання школьнікаў.

Арганізатарам краязнаўчай дзейнасці пры планаванні сваёй работы трэба памятаць аб выхаваўчых задачах. Краязнаўчая дзейнасць сама па сабе павіна выхаваўчы характар, аднак яе эфектыўнасць будзе намнога вышэй пры пастаноўцы пэўных задач выхаваўчага характару з улікам узроўню выхаванасці вучняў, арыентацыі на зону бліжэйшага развіцця як кожнага асобнага навучэнца, так і калектыву гуртка, класа.

Апошнім часам, асабліва напярэдадні 60-годдзя вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў, на старонках “Настаўніцкай газеты” ўсе часцей можна пазнаеміцца з вопытам выхаваўчай работы на краязнаўчым матэрыяле ва ўстановах адукацыі. Ужо два гады выдаецца “Краязнаўчая газета”. Шмат увагі надае пытанням турысцка-краязнаўчай работы часопіс “Пазашкольнае выхаванне”, на старонках якога змяшчаюцца не толькі артыкулы аб вопыце работы лепшых педагогаў і ўстаноў адукацыі, але і інструктыўна-метадычныя і праграмныя матэрыялы ў дапамогу кіраўнікам гурткоў і арганізатарам турысцка-краязнаўчай работы з вучнямі.

Нельга пераацаніць ролю Усебеларускай турысцка-краязнаўчай экспедыцыі навучэнцаў “Наш край” ў выхаванні дзяцей і моладзі, якая стартавала ў 1992 годзе. У дапамогу арганізатарам турысцка-краязнаўчай работы распрацаваны ўжо два выданні зборнікаў нацыянальных праграм “Турызм і краязнаўства” пад рэдакцыяй С.С.Мітраховіча (1995 г. і 2000 г.). Добрую дапамогу аказваюць кнігі: Герасіменко Н.П., Мітраховіч С.С. Маршрутамі познання і воспітання: Пособіе для учителя і руководителя туристско-экскурсионной работы. – Мн, 2001; Детский туризм и краязнаўства. Автор-составитель С.С.Митрахович –Мн., 2003. Але надобнай літаратуры яшчэ недастаткова.

Адметнасцю IY этапу экспедыцыі з’яўляецца вялікая ўвага да праблем школьнага краязнаўства ў рэгіёнах. Юныя краязнаўцы працуюць па праграмах, якія распрацаваны рэгіянальнымі аддзеламі краязнаўства і накіраваны на рашэнне канкрэтных задач з улікам спецыфікі рэгіёнаў. Напрыклад, у Гомельскай вобласці працуюць па праграме “Назнай сямбе і свой край”, у Магілёўскай – “Наш край – Падняпроў’е” і інш. Распрацаваны рэгіянальныя краязнаўчы праграмы і ў асобных раёнах, населеных пунктах, напрыклад, “Я – рэчачанін”, “Оршазнаўства” і інш. Пават у Рэспубліканскім дзіцячым лагеры “Зубраня” зараз распрацоўваецца праграма

“Нарачнаўства”. У кожнай вобласці разам з вызначэннем сваёй спецыфікі краязнаўчай працы распрацаваны турысцка-краязнаўчыя маршруты, напрыклад, “Залатос калцо Гродзеншчыны”. Падобны маршрут распрацаваны і на Гомельшчыне. Вопыт работы ў рэгіёнах назапашваецца таксама ў межах рэалізаваных комплексна-мэтавых праграм выхавання. Адной з першых такіх праграм было “Радзімнаўства” (г.Магілёў), потым былі распрацаваны многія іншыя праграмы. У мінулым, 2004 годзе, Упраўленнем адукацыі Мінгарвыканкама была зацверджана праграма “Сталічная адукацыя”.

Сугучы экспедыцыі “Наш край” і рэспубліканскі конкурс праектаў “Дзень Зямлі”, прыўрачапы штогод да святкавання дня Зямлі 22 красавіка і які зараз заахвочвае менавіта краязнаўчы папрамак работы ўстапоў адукацыі. У 2004 годзе ў ім узялі ўдзел 280 праектаў.

Нельга не адзначыць вялікую назігтыўную ролю ў прапагандзе школьнага краязнаўства Рэспубліканскіх педагагічных краязнаўчых чытанняў, якія праводзяцца штогод. У 2004 г. У1 такія чытанні праводзіліся на базе г. Брэста і Брэсцкай крэнасці-героя і былі прысвечаны краязнаўству як сродку патрыятычнага выхавання. Праводзяцца краязнаўчыя педагагічныя чытанні і ў рэгіёнах (з 2000 г. – у Гомелі, з 2001 г. – у Мінску і г.д.).

На заканчэнне артыкула яшчэ раз звернемся да высновы аб тым, што выхаваўчая работа прыпісць найбольшы плён менавіта пры далучэнні да каштоўнасцей роднага краю. Практыка сцвярджае палажэнне аб тым, што краязнаўства спрыяе маральнасці нашых дзяцей, гонару за сваю краіну, бо няма ніводнага горада ці вёскі, з якіх не выйшлі б знакамітыя людзі, дзе не захоўваюцца каштоўныя з гістарычнага і культуралагічнага пункту гледжання вырабы, рэчы, помнікі і інш., створаныя нашымі продкамі. Іх трэба ведаць, захоўваць, выкарыстоўваць ў выхаванні маладых грамадзян Беларусі. Менавіта краязнаўства з’яўляецца трывалым падмуркам дзяржаўнай ідэалогіі.

"Гарадскі герб (спроба прачытання)" практычнае заданне з выразнымі элементамі мастацкай і навуковай творчасці для краязнаўчых спецкурсав "Гісторыя і культура Гарадзеншчыны" і "Гродназнаўства"

Госнеў А.П., метадыст ліцэя №1
г. Гродна, краязнаўца

"Историко-краеведные знания были обязательными при обосновании геральдических знаков-гербов городов. Этому, как выяснил С.С. Илизаров, предшествовали достаточно серьезные изыскания, знакомство с письменными источниками и преданиями" [277, с. 9].

Прапануемае заданне звязана з падрабязным знаёмствам з *Магдэбургскім правам на адпаведнай літаратуры*. Робіцца спроба *прачытання герба аднаго з населеных пунктаў Гарадзеншчыны, які меў Магдэбургскае права*, па наступным алгарытме:

1. Высветляецца гісторыя населенага пункту (да моманту атрымання гербу).
2. Аналізуецца (з дапамогай лінгвістыкі) назва гэтага населенага пункта.
3. Высветляюцца і асэнсоўваюцца ўсе магчымыя паданні пра яго.
4. Са слоўнікаў выбіраецца сімволіка геральдычных фігур, фініфіяў і металаў.
5. Толькі зараз, калі маецца ў наяўнасці ўся сукупнасць неабходных фактаў, яны спалучаюцца і робіцца спроба прачытаць герб як нейкі зашыфраваны тэкст, як нейкую піктаграму.

У якасці асноўнага даведніка мэтазгодна кіравацца кнігай Анатоля Цітова "Гарадская геральдыка Беларусі" (Мн.,1989) /зараз ужо маецца перавыданне гэтай кнігі пад назвай "Геральдыка Беларускіх местаў" (Мн.,1998)/ як сваеасаблівым каталогам гарадскіх гербаў Беларусі. Але, наколькі ў працы А.Цітова напрач адсутнічаюць звесткі па этымалогіі і сімволіцы, прапануецца так званая "Памятка геральдыста" (гл. "Дадатак – 1") і "Лінгвістычная падказка" (гл. "Дадатак - 2").

Пералік характэрных недахопаў, якія істотна ўплываюць на адзнаку

1. Збор звестак у непоўным аб'ёме
2. Наяўнасць лішніх звестак (напрыклад, гісторыя месца пасля атрымання герба)
3. Не зроблена нават спроба прачытання герба

Дадатак 1

Памятка геральдыста

Слова "**герб**" запазычана з польскай мовы і сустракаецца ў многіх славянскіх дыялектах у значэнні "*спадчынік*" або "*спадчына*".

Герб - спадчынная эмблема адрознення; спалучэнне фігур і прадметаў паводле рэгламентаваных норм геральдыкі, якім надаецца сімвалічнае значэнне і якія выражаюць гістарычныя традыцыі Уладальніка.

Кожны герб абавязкова павінен мець гербавы шчыт адпаведнай формы і звычайна адну або некалькі геральдычных ці негеральдычных фігур. Шчыт дзаваляецца падзяляць на некалькі частак. Для беларускіх гербаў характэрна французская ці нямецкая выразная форма шчыта. Адрозніваюць шэсць **геральдычных фігур**: *глава шчыта* (2/7 яго вышыні зверху пазначаецца іншым колерам); *аканечнасць* ці падножка /пад'ніва/ (2/7 вышыні шчыта знізу вызначаюцца іншым колерам); *столб* (1/3 шырыні шчыта - з лобога боку ці пасярэдзіне - вызначаецца іншым колерам); *поля* (1/3 вышыні шчыта пасярэдзіне - можа быць цівышэй ці ніжэй - вызначаецца іншым колерам); *перавязь* (1/3 шчыта па лобой дыяганалі вылучаецца іншым колерам); *страпіла* (дзве сустрэчныя перавязі, якія не дасягаюць верху шчыта) - гэтая фігура лічыцца галоўнай; страпіла можа быць перагорнутае. **Негеральдычныя фігуры** падзяляюцца на натуральныя (жывыя істоты, нябесныя свяцілы, стыхіі (агонь, вада), штучныя (прадметы, створаныя чалавекам), легендарныя (істоты, якія не існуюць у прыродзе: дракон, двухгаловы арол, пегас, птушка Фенікс).

Не дашушчальна размяшчэнне негеральдычных фігур на мяккі шчыта, а таксама непасрэднае спалучэнне паміж сабою як фініфіцяў (колераў), так і металаў. - **Ф і н і ф і ц і**: 1. Чырвоная - сімвал храбрасці, мужнасці, адвагі. 2. Блакітная - сімвал велічнасці, прыгажосці, яснасці. 3. Зялёная - сімвал надзеі, свабоды, прагі да волі, дабрабыту. - **М е т а л ы**: 1. *Золата* - сімвал багацця, сілы, вернасці, чысціні, пастаянства, велікадушша, справядлівасці; адлюстроўваецца жоўтай фарбай ці графічна – кропкамі. 2. *Срэбра* - сімвал дасканаласці, духоўнасці, адраджэння, вечнасці, розуму, свядомасці, несвядомасці, мудрасці, інтуіцыі, сілы духу, чысціні, цнатлівасці, паціўнасці, радасці, весялосці, надзеі, прастаты, дабрыні; адлюстроўваецца чыстым белым полем шчыта. *Поле шчыта*, у якім месцяцца геральдычныя фігуры, можа падзяляцца на часткі. Сімвал - сістэма знакаў. Сімвалы геральдычных фігур, фініфіцяў і металаў узаемадзейнічаюць паміж сабою, накіштагт словаў у тэксце (канкрэтная значнасць таго ці іншага сімвалу можа ўзмацняцца, а можа і зніжацца да поўнага знікнення), таму канчатковы сэнс (выніковая сімволіка) выяўляецца ў "кантэксце" усяго герба, які магчыма прачытаць як нейкі тэкст.

Далатак 2

Лінгвістычная падказка (з тапанімічных слоўнікаў)

- Астрына - ад прозвішча Астрэйка, Острень, Востры;
- Ашмянны - ад літоўскага akmenas=камень;
- Воўна - вадагок з зараснікамі рдэсту ці стрэлалісту; оспа, алапа - водная расліннасць;

Дэвіз: "Няхай віцеца вакол жалезнай логікі фактаў сэрэбраная стужка фан-тазі!"

Тэма рэалізуецца праз серыю з чатырох заняткаў:

1. Пастаноўка задачы. Адрпрацоўка першага этапу – вылучэнне якасцей горада, якія трэба адлюстраваць у гербе праз аналіз гісторыі Горадна ад 1116 г. да 1540 г.
2. Абмеркаванне этымалогіі назвы горада, вылучэнне дадатковых якасцей герба.
3. Абмеркаванне легенд і падашняў, вылучэнне верагодных знакаў, сімвалаў і вобразаў будучага герба.
4. Аналіз атрыманых напярэдніх вынікаў, вылучэнне канчатковых элементаў герба. Прадстаўленне створапага герба воіту.

1. Пастаноўка задачы: актуалізацыя ведаў па тэме "Магдэбурскае права" і напаміні аб прывілеі па Магдэбурскае права месцу Горадня вялікага князя Аляксандра ад 11 ліпеня 1496 (Дзень святога Бенядзікта). Азнаямленне з прывілеем вялікай княгіні Боны ад 20(21) ліпеня 1540 года.

Партрэт Аляксандра і выявы копіі прывілея.

Мы бяром у рукі копію Прывілея 1496 г. "найяснейшага Аляксандра, князя літоўскага", якая захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным архіве ў Гродне (фонд 1, вопіс 4, адзінка захоўвання 647, арк. 12-15/, і чытаем:

Мова тагачасная	Мова сучасная
"...Мы, Александр ... чиним знаменито тым пашим листом каждому, кому потреба его ведати, нынешним и напотом будучим: иж маючи взгляд к посполитого доброго размпожению и хотячи положенье места нашего Городна в мере лешной поставити, штобы люди наши, там живучьи, через врьяд добрый а справедливый были размножены, тое место наше с <i>права литовского и руского</i> и которое, коли будет там держано, в <i>право немецкое майдеборское</i> переменяем па вечные часы и подлуг того-то права майдеборского, зуполного обычаю и сее	"Мы, Аляксандр з ласкі Божай вялікі князь літоўскі, рускі, жамоіцкі і г.д., Гаспадар і Пераемнік Заяўляем словамі гэтымі каму належыць усім сучаснікам і потым будучым, якія аб гэтым вядомасць мець будуць: так як Мы ўзбагачэння паспалітага ўвесь час прагучы і жадаючы, каб фінансавае становішча нашага Горадна было лепшас і каб людзі яго насяляючыя парадкам добрым і слушным у сваіх уладаннях сталі багачэйшымі ... з Правы Літоўскага ці Рускага і якой янго раней атрыманага па Прыва нямецкае Майдэборскім прызванае прызначаем , якое вечныя часы павінна цягнуцца згодна свайго поўнага і цэлага кпіталту, адцяняючы адсюль усякае права раней атрыманае, і спосабы

права мейдэборское пагабаюць або перакажаюць".	маглі перашкаджаць...".

Выява ратушы.

Партрэт Боны Сфорца. Войт зачытвае прывілей Боны магістрату (у якасці войта – настаўнік, у якасці магістрата – вучні):

"Мы, Бона з ласкі Божай вялікая княгіня літоўская, руская, жамоіцкая і г.д., чынім знаменіто тым нашым лістом Войту, Бурмістрам і магістрату месца Горадна мець на пячатках Рады і Лавы выяву Герба места Городна накшталт Любельскага Дано в Вільне года Панскага 1540 у аўторак напярэдадні Дня Марыі Магдалены (22 ліпеня).

Магістрат прымае тэкст прывілея да ведама, абірае працоўную групу, якая вылучае старшыню. Пачынаецца праца над стварэннем герба.

Адпрацоўка першага этапу – вылучэнне якасцяў горада, якія трэба адлюстраваць у гербе праз аналіз гісторыі Горадна ад 1116 г. да 1540 г. (з выкарыстаннем кнігі "Кронан").

2. Абмеркаванне этымалогіі назвы горада, вылучэнне дадатковых якасцяў герба.

Зараз давайце параважаем над этымалогіяй слова **Городень**. Паспрабум спачатку зрабіць лінгвістычны аналіз гэтага слова.

Корань гэтага слова - "ГОРОД", і "ЕНЬ" - суфікс. Слова "Городь" (горад) слоўнікі тлумачаць, як:

- 1) буйны пасельны пункт, горад у сучасным разуменні;
- 2) крэпасць, замацаванае месца;
- 3) крэпасная сцяна, лінія умацаванняў.

Як даводзяць археалагічныя знаходкі напачатку XII стагоддзя, Горадзень быў адносна невялікай крэпасцю, рэзідэнцыяй удзельнага князя, вакол якой сляліліся рамеснікі (так званы рамесніцкі пасад). Таму найбольш верагодна, што першапачатковы сэнс менавіта такі: замацаванае месца, абарончая забудова, крэпасць. Успомнім, з якой мэтай будаваўся горад: з аднаго боку галоўная мэта - стварыць перашкоду для ворага пры ягоных спробах захапіць краіну (абарона дзяржавы), а з другога боку, абарона ўласных жыхароў. Такім чынам, як у вузкім, так і ў шырокім сэнсе слова "**горад**" (ад дзеяслова "гарадзіць") азначае - **абарону**.

А суфікс "-ень-", як даводзіць вядомы беларускі мовазнаўца, прафесар Гродзенскага універсітэта Павел Уладзіміравіч Сцяцко, надае назоўніку горад (=абарона) прасторавы сэнс (абарона пэўнай прасторы – сваёй дзяржавы). Пры гэтым новае слова - **Городень** - застаецца назоўнікам, сэнс якога - абаронца сваёй краіны. Заўважым таксама, што суфікс "-ня" (-ня) лакалізуе значэнне назоўніка і тым самым звужае сэнс назвы насельнага пункта). Значыцца, звычайнае, шырокараспаўсюджанае тлумачэнне назвы нашага горада, як "агароджанае месца" не толькі звужае сэнс, але не адпавядае лінгвістычнай сутнасці слова "Городень". На жаль, амаль што няма літаратурных фактаў, якія б пацверджвалі менавіта гэтую думку. Амаль

што няма... І усе ж адзін факт ёсць. І вельмі вядомы. Яго захавала для нас славу тае "Слова аб палку Ігаравым". Амаль у самай сярэдзіне гэтага высокамастацкага літаратурнага твора, як жамчужына ў залатой аправе, знаходзіцца песня - плач пра князя Ізяслава Васількавіча. Красамоўна і абгрунтавана апісвае гэтыя падзеі безыменны аўтар "Слова". Болей і трывогай за рускую зямлю напоўнена ягонае чулае сэрца. Глеўна і мужна далучае ён свой голас у падтрымку "залатога слова" Святаслава і звяртае да усіх рускіх князеў палымяны заклік **"Загородите поля ворота своими острыми стрелами за землю рускую...** Уже бо Сула не течеть сребрными струями къ граду Переяславлю и Двина болотомъ течеть онымъ грознымъ полочаномъ под кликомъ поганыхъ. Единъ же Ізяславъ, сынъ Васильковъ, позвони своими острыми мечы о шеломы литовския; притрепа славу дяду своему Всеславу, а самъ подъ чрълеными щиты на кровавъ травъ притерпанъ литовскими мечи и с хотию на кров, а тьи рекъ: "Дружину твою, княже, птицъ крылы приодъ, а звъри кровь полизаша". Не бьшь ту брата Брючяслава, ни другога - Всеволода. Единъ же изроши жемчужну душу изъ храбра тѣла чрьсь злато ожерелие... Упылы голоси, пониче веселие, трубы трубятъ **городенскіи**".

Звярніце ўвагу на перазовы першай і апошняй фраз нагадапага ўрыўка: "Загородите поля ворота...-трубы трубятъ городенскіи". На думку акадэміка Д.С.Ліхачова, "Слова" наскрозь прасякнута так званымі "скрэпамі"-пазтычнымі перазовамі-метафарамі, сцягваючымі асобныя часткі гэтага мастацкага твора ў сучэльныя "блокі", якія арганічна ўзаемадзейчаюць адно з адным і па сэнсе, і структурна. А калі мы нагадаем яшчэ шматзначнасьць сімвалікі сярэднявечча (у дадзеным выпадку тое, што **"вароты" (брама)** сімвалізуюць і **горад, і краіну**), то ўжыванне аўтарам "Слова" выразу "Трубы трубятъ **городенскіи**" успрымаецца як узмацаванне яго закліку **"Загородіте** поля ворота своїмі острымі стреламі" ("Абараніце краіну ад злешняга ворага – качэўнікаў").

А ўвесь нагаданы ўрываек успрымаецца тады як дзівосны рэзанатар, шматразова ўзмацняючы заклік.

Прааналізаваўшы этымалогію назвы "Городень", можна зрабіць вывад, што ў сэнсе, у якім яна выкарыстоўваецца аўтарам "Слова", "Городень" азначае толькі адно: "абаронца". Таму ўжыванне **агароджы** ў якасці аднаго са знакаў-сімвалаў гародзенскага герба само па сабе павінна было ўспрымацца як **"горад-абаронца сваей Айчыны"** (глыбінны сэнс дэсяслова "загарадзіць" - "абараніць").

Тым больш, што і сёння прашапачатковы сэнс "Городен-Горадня" як гарод-абаронца не страчаны. Ён толькі трансфармаваўся ў "абаронца нацыянальнай культуры, народных традыцый".

3. Абмеркаванне легенд і паданняў, вылучэнне верагодных знакаў, сімвалаў і вобразаў будучага герба. Выхад на паданне аб святым Губерце.

Выява рэйнскага збана кап. 17 – пач. 18 стст. з выявай цуда святога Губерта, які палежаў нейкім жыхарам Горадна.

Губерт (к. 656 - 30.03.728) - сын Бертрана, герцага Гіенскага (ці Бертранда, князя Аквітаніі) вучыўся ў біскупа Медыйскага Ламберта і стаў яго пераемнікам. Свае маёмткі раздаваў бедным і ўбогім; праславіўся як выдатны народны прапаведнік. Губерт быў чалавекам бесклапотным, філасофстваваў і вольны час праводзіў на паляваннях. І вось аднойчы, у час палявання, з'явіўся яму алень з крыжам паміж рагамі і пачуўся голас: "Калі шчыра не выправішся, дык хутка нойдзеш у пекла". Моцна здзівіўся Губерт, злез з камя і пачаў горача маліцца. Пасля здарэння ён склаў з сябе ўсе пасады, папрасіў благаслаўлення ў біскупа Ламберта і сем гадоў правёў у Ардэнскіх гарах, як паломнік-скіталец. Там Губерт ізноў пачуў голас: "Губерт, пакінь адзіноту і ідзі ў Рым!". Так ён і паступіў. Слухаў там рэчы папы рымскага Сергія I, які пасля смерці Ламберта прызначыў Губерта біскупам. Хрысціянская царква кананізавала Губерта пасля яго смерці: ён быў абвешчаны святым, патронам (пакравіцелем) паляўнічых. З таго часу 3 лістапада адзначаецца як дзень св.Губерта. Прах святога знаходзіцца ў касцёле св.Пятра ў г.Льежы.

4. Ааналіз атрыманых папярэдніх вынікаў, вылучэнне канчатковых элементаў герба. Прадстаўленне створанага герба войту.

Матэрылы для стварэння герба Горадзена (Гродна) на 1540 г.

(выпрацаваны на 1-3 занятках для выкарыстання на 4, канчатковым запятке)

Якасці, якія неабходна адлюстраваць у гербе

Згодна з гісторыяй горада (1116-1540) – першыя 10 якасцей (28.01.2005 г.)

№ п/п	Якасць	Чым сімвалізуецца	Прыярытэты сімвал
1	Вальналюбства	<i>Рыба</i>	
2	Багацце	<i>Крыж, Алень</i>	
3	Мужнасць		
4	Унутраная гарманічнасць	<i>Крыж, Алень</i>	
5	Адданасць		
6	Спагадлівасць		
7	Абарона	Зубр, агароджа, гарадская брама, замкавая вежа	
8	Гасціннасць		
9	Талерацтнасць	<i>Крыж</i>	

10	Здольнасць да адраджэння	<i>Алень</i>	
11	Прызначэнне		
12	Сувязь з прыродай	<i>Крыж, Алень</i>	
13	Згода ў грамадскім жыцці		
14	Супярэчлівасць (агрэсія+міралоубства)		

Згодна з этымалогіяй назвы "Горадзен"(Городен): (04.02.2005 г.):

1. Абарона
2. Прызначэнне

Згодна з легендамі і паданнямі (11.2.2005):

Паколькі легенд, паданняў і іншых вусных гісторый пра Горадзен на 1540 г. мы не маем, было прынята рашэнне вызначыцца з наступным:

1. Традыцыі – сувязь з прыродай праз

- a) *рамёствы*;
- b) *паляванне*.

2. Грамадскае жыццё:

- a) унутранае: *згода*;
- b) вонкавая: *супярэчлівасць* (агрэсія + міралоубства) → добрыя мэты (*благіе намерення*)
- v) рэлігійнасць: талерантнасць → *крыж* (рамяство і багацце)

3. Прадметы, жывёлы, расліны – значымыя для таго часу:

Зубр: упартасць, абарона, цяпенне.

Крыж: пакута, вечнасць, душа і матэрыя, амулет і талісман, агмень, сонца, неба, калецтва, непісьменнасць, плюс, вечная памяць, Хрыстос, цяпенне, распяцце, чатыры вялікія святы, раўнавагі (сузор'е), чатыры бакі свету, вось свету, усход-заход, зеніт-надзір, поўнач-поўдзень, лева-права, аб'яднанне супярэчлівасцей, вечны хаос, дынамізм, выкарыстоўвалі ў магіі для падняцця ураджайнасці зямлі, зняцце закліццяў і загавораў, сіла творцы, здароўе і жыццё, выратаванне свету, сіла сонечных праменняў, магутнасць, сімвал нованароджаных, дасканаласць, кара, ахвяра, слова, трагедыя, ярмо, мяшчанства, трыумф, дух.

Лось: адвага, памкнёнасць, дбайнасць, дзёрзкасць, рашучасць, упартасць, непакой, безлітаснасць, варожасць, задзірыстасць, зайздрасць, абман, «грэх у слове».

Алень: узнёсласць, пераходнасць, мяккасць, сонца, разважыны **ваяр**, пакой, чысціня, лёс, адраджэнне, паляванне, пагоня, боязь, рухавасць, плоднасць, быстрыня, бескарыснасць, любоў, багацце, прага славы, гармонія, музыкальнасць.

Рыба (ласось?): сімвал пачатку, жыцця, сонца, мора, смерці, веры, ахвяры, свабоды, плоднасці, чісціні, мудрасці, разважнасці, літасць, ежы для розуму,

зла, фантазіі, покорлівасці, здароўя, лекаў, таямнічага жыцця, цярплівасці, інтуіцыі.

Ланцуг: справядлівасць, сіла, абавязак, спадарожнічае абароне, аб’яднанне, прачносьць, пакута, залежнасць, зло, камунікатыўнасць, узаемаразуменне, сувязь, народ, няволя, выгавар, пакаранне, любоў; **залаты ланцуг:** багацце, устойлівасць, дасканаласць, дабыча, жураўліны ключ.

Сімволіка металаў

Золата: боскасць, інтэлігентнасць, дасканаласць, духоўная святасць, сталасць, годнасць, багацце, сонца, сонечнае святло, агмень, схаваны скарб, зерне пшаніцы, паганства, пладавітасць, любоў, элексір жыцця, сэрца, заняпад, знішчэнне, здрада, страта грошаў (*разарэнне*).

Срэбра: справядлівасць, радасць, пакой, чысціня, цнота, вернасць, душа чалавека, здольнасць, мудрасць, слова пана (*slowo pan’ske*), міласэрнасць, белізна, старасць, сівізна, ноч, вада, багацце, гандаль, фальш, здрада, мова.

Фініфіці

Чырвоная: чалавечая сіла, энергія, тэмперамент (пылкасць), адвага, гнеў, радасць, сэрца, любоў, здароўе, хвароба, ружа, золата, зямля, святло, маланка, натхненне, творчасць, ахвяра, міласэрнасць, бітва, помста, паўстанне, бунт, рэвалюцыя, сацыялізм, камунізм, свабода, плоднасць, жыццё, рубін, карал, Марс, маладосць, агмень (*огонь*), сіла.

Блакiтная: Неба, цярпенне, вернасць, сталасць, вечнасць, вілгачь, павстра, цнота, адвага, маладосць, свабода, цынк, лазурь, брыльянт, турмалін.

Зяленая: прырода, жыццё, плоднасць, вада, мора, поч, вясна, адраджэнне, травы, смерць, стомленасць, любоў, маладосць, радасць, гасціннасць, здароўе, свабода, устойлівасць, багацце, пакой, гармонія, раўнавага, вернасць, вера, памяць, цнота, мудрасць, веды, разважанне, інтуіцыя, надзея, чаканне, меланхолія, боязь, зайздасць, непаўналецце, малахіт, спакой.

Гісторыя прыватнаўласніцкага мястэчка Рось па археалагічных і пісьмовых крыніцах.

Місюк А.А., настаўнік СШ №2 г.п. Рось
(г.п. Рось Ваўкавыскага р-на)

Сучасны Ваўкавыскі раён Гродзенскай вобласці налічвае каля 20 населеных пунктаў, у якіх ці паблізу іх знаходзяцца помнікі старажытнасці. Гэта стаянкі каменнага і бронзавага веку, паселішчы эпохі жалеза і ранняга сярэднявечча, пахавальныя курганы.

Першапачатковае засяленне тэрыторыі Заходняй Беларусі адбывалася ўздоўж берагоў Нёмана і Прыпяці ў самым канцы ледавіковай эпохі, каля 40-30 тыс. гадоў таму. Рухаючыся за міграцыямі паўночных аленяў, першабытныя паляўнічыя лёгка пераадольвалі водападзелы і траплялі на меншыя рэкі, такія як Рось. Менавіта р. Рось з'яўляецца той асновай, вакол якой фарміравалася і асвойвалася чалавекам тэрыторыя сучаснага Ваўкавыскага раёна.

Мяркуючы па знойдзеных матэрыялах, Сярэдняе Пароссе было заселена яшчэ ў фінальны палеалетычны час (12-10 тыс. гадоў да н.э.). Першымі насельнікамі Ваўкавышчыны былі носьбіты лінгбійскай і арэнсбургскай культур, якія прывандравалі сюды з Павіслення. У наваколлі пас. Краснасельскі (4 км ад Росі) вядомы не менш як 3 помнікі гэтых культур. Ужо першыя насельнікі знайшлі тут велізарныя запасы крэменю. Аб гэтым сведчаць знаходкі побач з крамнёвымі вырабамі (наканечнікі стрэлаў, скрабкоў, разцоў) шматлікіх адходаў крэмнеапрацоўкі. Гэта тэма ўзнімаецца ў кнізе маскоўскага навукоўцы (Баландин Р.К. Кто вы, рудокопы России?// Знак вопроса, №1. – М., 1990.) Дарэчы, у гэтым выданні ўзгадваецца факт вывучэння гісторыі Краснасельскага археалагічнага комплексу славурым вучоным М. Ламаносавым. Беларускі даследчык Л.Д. Побаль абавіраючыся па дадзеныя археалагічных раскопак 1958 г. у сваёй манаграфіі “Славянские древности Белоруссии” (1971) прыводзіць беспспрэчныя доказы існавання на тэрыторыі сучаснага пасёлка Рось паселішча, якое існавала ўжо ў эпоху ранняга этапу зарубінецкай культуры (сярэдзіна III ст. Да н.э. – пачатак II ст. Н.э.).

Паводле старажытнай легенды жылі ў мясцовым лесе мужчына-паляўнічы і яго жонка. Потым і дзеці ў іх пайшлі. Прыгожыя і вясёлыя, нібы матуля, а працавітыя і здаравенныя, нібы іх бацька. Хаціну вялікую збудаваў і зажыў вялікай сям'ёй. Калі старым прыйшла часіна пакінуць гэты свет, то яны паміралі спакойна, бо ведалі, што дзецям сваім перадалі ўсё найлепшас, што маглі. Пахавалі бацькоў дзеці на высокім пагорку, а калі паселішча разраслося, то назвалі яго Рось, так іхні бацька зваў матулю.

Упершыню паселішча Рось узгадваецца пад 1205 годам. У гэты час яно было падзелена на 2 асады. 1-я асада належала Іллінічу, 2-я асада – Яновічу, якія надавалі вялікае значэнне вайсковай справе. Дзякуючы ім,

нашчадкамі Іллініча і Яновіча была створана Роская дружина. Яна складалася са 100 ваяроў (кожны рыцар меў па 1-2 зброеносцы) і прынялі чыныя ўдзел у Грунвальдскай бітве, ў складзе Ваўкавыскай харугвы. За храбрасць і страты на грунвальдскіх палях Роская дружина атрымала герб – Анёл з мечам на чырвоным шчыце. З цягам часу ён становіцца гербам мястэчка Рось. Адзіным ацалелым архітэктурным сведчаннем таго часу з’яўляецца камень з падмурку свяцілішча, дзе адбывалася хрышчэнне. На сённяшні дзень у Варшаўскім гістарычным музеі захоўваецца карона польскай каралевы Ядзвігі (1384 – 1399). Дадзеная карона ўпрыгожана жэмчугам дабытым у рэчцы Рось. Па легендзе па рацэ плавалі два прагулачныя караблі “Ягайла” і “Ядзвіга”. Падрабязна аб падзеях, якія разгарнуліся на тэрыторыі мястэчка ў ЧМ ст. Расказываецца ў гістарычнай аповесці Канстуся Тарасава “Пагоня на Грунвальд”.

Заснаванне маёнтка Рось было, безумоўна, звязана з яго зручным геаграфічным становішчам уздоўж сплаўнай ракі. Непадальку ад такой важнай гандлёвай артэрыі як Нёман. На абшарах маёнтка пераважаюць супескавыя і сугліністыя глебы. Больш урадлівымі глеістымі глебы знаходзяцца ўздоўж берагоў Росі. Ужо ў XVI-XVIII стст. на гэтай тэрыторыі адсутнічалі вялікія лясныя прасторы.

Першым бясспрэчным прыватным уладальнікам Росі быў фундатар манастыра ў Супрасле маршалак гаспадарскі і ваявода наваградскі магнат Аляксандр Хадкевіч (1457 – 1549). Гэта пацвярдасца дакументамі ад 11 лістапада 1513 г., згодна з якім Хадкевіч адпісаў сваёй жонцы маёмасць і зямлю плошчай 4000 га. Аляксандр уваходзіў у кола давераных асоб каралевы Боні, дапамагаў ёй кіраваць уладаннямі на Літве. Валодаў маёнткамі у Росі, дзе меў месца жыхарства. Але побач стаяў стары двор, славуцасцю якога была жырандоль з аленевых рагоў на ланцугах пасярод залы.

Пасля смерці магната засталася трое сыноў і двос дачок. К снежні 1549 г. Яны з’ехаліся ў Бераставіцу, каб падзяліць паміж сабою маёмасць бацькі. Рось дасталася самаму малодшаму сыну Юрыю, які з’яўляўся кашталінам трокскім. Апошні пражыў у маёнтку 11 гадоў і памёр 06.06.1569 г. У Бераставіцы ад эпілепсіі. Мясцечка пераходзіць яго сыну Гераніму (1560-1617), кашталіну віленскаму, дзе ён пражываў пастаянна. Спачатку Юрый Хадкевіч, а затым яго сын Геранім, выконвалі абавязкі апекуна князёўны-немаўляткі Соф’і Юр’еўны Амелькаўны. Князёўна атрымала ў спадчыну ўсё Слуцкае княства. Яе апекуны Хадкевічы завінавацілі Радзівілам вялікую суму грошай, і ў 1600 г. Дамовіліся выдаць Соф’ю замуж за віленскага кашталіна Януша Радзівіла. Аднак спрэчкі паміж Хадкевічамі і Радзівіламі ледзь не выліліся ў баявыя дзеянні. Пры пасрэдніцтве караля – Жыгімонта III Вазы – бакі паразумеліся. Пасля заўчаснай смерці княгіні трупа з мошчамі Соф’і знаходзілася ў царкве Слуцкага Троіцкага манастыра і шанавалася як цудатворная. Зараз мошчы зберагаюцца ў Мінскім Свята-Духавым кафедральным саборы. Соф’я ўваходзіць у Сабор беларускіх святых. Дзень ушанавання яе памяці – 1 красавіка.

Геранім Хадкевіч меў мянушку “Ярош”. Быў жанаты чатыры разы. Апошняй яго жонкай была ўдана князя Ружынскага – знакамітая Соф’я з Карбачова. У канцы жыцця , 15 чэрвеня 1611 г., магнат пабудаваў у Росі касцёл, перапісаў яму фальварак Герасімоўчына (сучасныя Плябанаўцы). Пры гэтым прыпісаў абавязак утрымліваць пры касцёле служак – дзеля ігры на аргане, вучобы дзяцей і асістэнта ксяндза. Касцёл стаяў у старым парку каля дарогі на Краснае Сяло, на месцы былой царквы (у пазнейшы час вул. Агародніцкая, цяпер – вул. Савецкая). Касцёл быў драўняны, а першым ксяндзом з’яўляецца Валянцін Фалькоўскі.

У 1621 г. Хадкевічы прадалі Рось бяздетнаму Яну Ракоўскаму, які і становіцца фундатарам уніяцкай царквы. У 1643 г. Маёнтак набыў будучы віленскі ваявода Юрый Глябовіч, ператварыўшы яго ў сваю пастаніную рэзідэнцыю. Жонкай Юрыя Глябовіча была Кацярына Радзівіл. Як сведчаць дакументы, Радзівілы на вяселле сваёй сястры падарылі 103 каштоўныя падарункі. Кароль Польшчы адарыў маладых 20000 злотых і ложкамі, засцеленымі золатам. Памёр Глябовіч у 1669 г. Спачатку Рось атрымала жонка ваяводы, а пасля яе смерці дачка – Марцыбела. Апошняя перапісала ўладанне пляменніцы Кацярыне Сапезе, паколькі Марцыбела з мужам Марцінам Агінскім не мела ўласных дзяцей. Кацярына Сапега перадала маёнтак старэйшай дачце Крысціне. Яна была замужам за Юзафам Францам Сапегам. Іх адзіная дачка Тэрэза знаходзілася ў шлюбе з дэспатычным Геранімам Фларыянам Радзівілам, з якім праз тры гады развялася. У 1752 г. Тэрэза другі раз выходзіць замуж за Іахіма Патоцкага – аднаго з кіраўнікоў Барскай канфедэрацыі. Адна з дачок Іахіма і Тэрэзы звязала свой лёс з Пятром Францам Патоцкім – апошнім абасадарам Рэчы Паспалітай ў Турцыі. Маладыя атрымалі Рось у якасці падарунка. Губернёрам сыноў Патоцкіх працавалі ксяндз Влох, у будучым адзін з аўтараў Канстытуцыі 3 траўня 1791 і Якуб Ясіньскі, адзін з кіраўнікоў антырасійскага паўстання 1794 г. Пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай іх сын Фелікс ажаніўся з дочкай генерала Людвіга Паца – Соф’і і асеў тут на сталае месца жыхарства. Памёр Фелікс Патоцкі ў 1811 г. ад сухотаў. Пасля смерці Соф’і Рось перайшла Стэфану Патоцкаму, якога называлі “графам над графамі”. Пад яго кіраўніцтвам былі пабудаваны царква, званіца каля касцёла, школа, млын, капліца на каталіцкіх могілках. Стэфан Патоцкі памёр у Росі 18 чэрвеня 1910 г. Пасля гэтага маёнтак перайшоў ва ўладанне графа Адама Браніцкага.

Асноўнай крыніцай па вывучэнні гісторыі маёнтка Рось паслужылі інвентары XVI – XVIII стст., гаспадарчыя інструкцыі XVIII ст., іншыя архіўныя дакументы. Апроч таго, выкарыстоўваліся дадзеныя археалагічных даследаванняў, што праводзіліся на тэрыторыі маёнтка. Найбольш ранні з вядомых нам інвентароў маёнтка Рось датуецца 1569 г. Цэнтрам уладанняў быў двор, які размяшчаўся на левым беразе Росі , пры ўпадзенні ў яе р. Вехатнянкі (цяпер ад былога маёнтка захаваліся асобныя жылыя і гаспадарчыя пабудовы XIX - пачатку XX стст., а таксама рэшткі пейзажнага парку). У склад дваровай забудовы 1569 г. уваходзілі чатыры дамы, кухня, пякарня, бровар, дзве лазні (“чорная” і “белая”) і некаторыя іншыя гаспадарчыя

памяшканні. Амаль усе будынкi гэтага двара былі старымі. Таму побач ужо закладваліся новыя пабудовы: тры свiрны, стайня, святліца, бровар і г.д. На рацэ Рось дзейнічаў млын з 6 коламі. На тэрыторыі маёнтка знаходзіліся дзве “добра нарыбёных” сажалкі. Нападалёку ад сядзібы быў “дварэц” - паселішча для дваровай прыслугі. Асобна размяшчаліся “абора” (гумены комплекс) з усімі неабходнымі памяшканнямі для абмалоту і захоўвання збожжа і васьмі хлявамі. Плошча паселішча складала 6000 кв. М. Другімі цэнтрам феадальнай гаспадаркі ў маёнтку быў дварэц (пазней фальварак) Зубаўскі (цяпер Зубаўшчызна). Тут жылі ўраднік, дваровыя слугі, знаходзілася некалькі жылых і гаспадарчых пабудоў, гумен, гарод. Царква ў Росі была яшчэ да 1569 г., аб чым сведчыць запіс, што ў свiрне знаходзіўся зван з царквы. Наступны інвентар 1571 г. , складзены пасля смерці Соф’і Хадкевіч, дае пацверджанне існавання царквы і пават яе апісанне. Была яна пасвячоная святому прароку Елісею (па іншых крыніцах св. Іліі) У царскіх варотах было 11 абразоў. Акрамя гэтага было яшчэ 3 вялікія і 5 маленікіх. На званніцы знаходзілася 2 званы, а святар валодаў 2²² валокамі зямлі. Наступную царкву (ужо уніяцкую), як згадвалася вышэй, фундаваў Ян Ракоўскі. А калі і гэта адслужыла, у 1762 г. пабудавана новая, драўляная. Калі ў 1908 г. узвялі Свята-Троіцкую каменную царкву, старую праваслаўную перанеслі на могілкі і зрабілі капліцай. Апошняя згарэла ў час Другой сусветнай вайны. Свята-Троіцкі храм быў асвечаны ў 1911 г. На двухяруснай вежы-званіцы знаходзяцца 3 званы: вялікі (вагой 335 кг, быў адліты ў 1930 г.), сярэдні і малы. Усе званы былі адліты ў Данцыгу. Іканастас драўляны. У храме захоўваецца абраз мяжы XVII-XVIII стст. “Маці Божая Адзігітрыя”. На тэрыторыі царквы знаходзяцца могілкі нямецкіх ваенаслужачых, якія загінулі ў часы Першай сусветнай вайны. Як распавядаюць старыя людзі, у перыяд нямецка-фашысцкай акупацыі, ў 1940-я гг. адзін нямецкі салдат тут магілу свайго бацькі, якога да гэтага часу лічылі страчаным без вестак.

Недзе пад канец XVI ст. у Росі пачынае фарміравацца мястэчка. У 1690 г. У Росі палічвалася 25 двароў і дзве карчмы. Як бачна з інструкцыі эканомы маёнтка Рось за 1762 г. , забудова мястэчка насіла рэгулярны характар. Усе дамы мусілі мець адзін вопкавы выгляд, стаяць у адну лінію і па аднолькавай адлегласці адзін ад другога. Вакол кожнага двара ставілі пилот са слоўю і брусоў, за якім местачкоўцы былі абавязаны пасадзіць ліпы ці рабіны. Дзякуючы такім практычным рэкамендацыям, паселішча атрымлівала ўтульнае і прыстойнае аблічча. У 70-я гг. XVIII ст. Сіламі падданных будоўца новая царква. У 1807 г. Фелікс Пагоцкі збудаваў у Росі ўжо трэці па ліку, па гэты раз каменны Траецкі касцёл , які захаваўся да сённяшняга дня, а побач – шпіталь для ўбогіх. Адзін са званоў роскага касцёла быў адліты ў 1773 г. У г. Каралеўцы (Кёнегсберг). У гэтым храме знаходзіцца драўляная чудатворная фігура Ііуса. Усяго ў свеце палічваецца толькі тры скульптуры Хрыста ў сядзячай позе, адна з іх у Роскім касцёле. Інвентарныя запісы сведчаць, што прывезена яна з гор Лівана, а першы чуд, які зафіксаваны гісторыкамі, адбыўся з яе дапамогай у 1618 г. , калі да сляпой жанчыны, пасля шчырай

Колькасць прадстаўнікоў іншых сацыяльных груп (дваранства, духавенства, чыноўніцтва) была нязначнай. Местачковыя сяляне – гэта ў асноўным беларусы, дваране – часцей за ўсё палякі ці апалчаныя беларусы. У 1863 г. з 83 двароў – 38 былі яўрэйскімі (або прыблізна 46%), а ў 1878 г. з 746 жыхароў – 434 яўрэя (54%).

Архіўныя дакументы фіксуюць феадальную павінасць жыхароў мястэчка: грашовы збор за прысядзібную зямлю, збор за карыстанне ворнай зямлэй і сенажаццю, апрацовачныя павіннасці: вартавая, фурманская, будаўнічая, рамонт гаспадарчых памяшканняў, мастоў, дарог. Так, сяляне і мяшчане Росі ў 1836 г. за карыстанне зямлэй заплацілі 154 рубля 80 капеек серабром (па 3 рублі 60 капеек за кожных 15 сотак зямлі). Збор з яўрэйскай абшчыны складаў 18 рублёў 20 капеек. Сяляне адбывалі паншчыну 4 дні на тыдзень (2 дні мужчыны, 2 – жанчыны). Жыхары адбывалі павінасць на карысць царквы, дзяржаўную павінасць, як грашовую (падушны збор, земкі і інш.), так і натуральныя (пастойную, рэкруцкую і інш.). У 1846 г. дзяржаўны падатак месцічаў склаў 4 рублі з кожнага двара.

Маюцца дадзеныя аб развіцці ў Росі вінакурэння. Так, згодна інвентара 1836 г. даход ад продажу “гарачага віна” у мястэчку склаў 900 рублёў 70 капеек серабром. Згодна з перапісам 1845 г. у Росі існавала палатная мануфактура, якая належала яўрэю Ю. Ператовічу. Жыхары населенага пункта мелі ў карыстанні 45 дзесяцін прысядзібнай зямлі, 468 дзесяцін 2240 сажняў ворнай, 50 дзесяцін сажняў сенажаці. У асабістых гаспадарках налічвалася 27 коней, 37 кароў, 36 калоў дробнай свойскай жывёлы, 168 авечак, 90 свіней.

Была ў Росі і прыходская школа. У 1820 г., у ёй навучалася 34 вучні: 26 хлопчыкаў і 8 дзяўчынак. У 1820 г. , а менавіта ў часы дзеяння Адукацыйнай камісіі, настаўнікам у Росі быў кс. Ян Тышкевіч, чалавек вельмі адукаваны, выпускнік Віленскага ўніверсітэта, філамаст і патрыёт. У 1830 г. праграма навучання ў школе значна пашырылася , і нават увялі навучэнне латыні. Вучыў ў той час кс. Якуб Ясіоковіч, “пісаць і чытаць па-польску, па-лацінску, хрысціянскую навуку, маралі, арыфметыку, рахунаводству, пачаткі геаграфіі і іншых прадметаў Адукацыйнай уладай прыпісаных.”

Роскае прыходскае вучылішча адкрыта ў 1800 г. (у 1857 г. у ім займалася 15 вучняў). Разглядаемае мястэчка з’яўляецца не толькі эканамічным і адміністрацыйным цэнтрам акругі, але і рэлігійным , культурным. Па веравызнанню насельніцтва падзялялася на уніятаў (у 1808 г. – 2120 чалавек), католікаў (у канцы XIX ст. Паводле дадзеных А. Ельскага, Роская каталіцкая парафія налічвала 1100 чалавек), колькасць іудзеяў складала 434 чалавекі (Jelski A. Słownik geograficzny... - N. XIII, Warszawa, 1893. – s. 913.). У сярэдзіне XVIII ст. адбылася важная падзея ў Росі – засноўваецца кляштар. Ксёндз Францышак Абрамовіч, служыўшы ў мясцовай парафіі ў 1723-1743 г.. запрасіў піяраў да мястэчка, але нездолеў пабудаваць ім кляштар і праз чатыры гады піяры выехалі ні з чым. Будынак сінагогі на сённяшні дзень выкарыстоўваецца ў гаспадарчых мэтах. А адчыніла яна свае дзверы ў 1910 г. Гэта цагляны неатынкаваны дом. На фасадзе захавалася рэльефнае адлюстраванне меноры. Сінагога належала іудзейскай абшчыне Росі. У пачатку XX

стагоддзя ў мястэчку пражывала 1030 жыхароў, з іх 398 былі яўрэямі. Па словах сведкаў, у часы нямецка-фашысцкай акупацыі ўсіх яўрэяў сагналі на рынкавую плошчу. Там нацысты расклалі вялікае вогнішча, дзе спалілі ўсе іудзейскія кнігі і іншыя культавыя прадметы з сінагогі і прымусілі хадзіць вакол вогнішча і пець песню “Масква мая”. Некаторыя мясцовыя жыхары паспрабавалі рабаваць яўрэйскія дамы, але немцы забаранілі. Праз два дні роскіх яўрэяў вывезлі на фурманках у Ваўкавыскае гета. Далейшы лёс іх невядомы. З тых часоў перастала дзейнічаць і Роская сінагога.

Такім чынам, мястэчка можна трактаваць як драбнейшы населены пункт гарадскога тыпу, у якім адсутнічаюць абаронныя збудаванні, які адрозніваюцца ад горада аграрнымі рысамі, ад сяла і вёскі – наяўнасцю гандлю і рамяства як сталых заняткаў часткі жыхароў, эканамічны ўплыў якога абмяжоўваўся невялікімі сельскагаспадарчымі раёнамі. Без перабольшвання можна сцвярджаць: у XVI – пачатку XX стст. мястэчка Рось адыгрывала значную ролю ў сацыяльна-эканамічным і культурным жыцці як Ваўкавышчыны, так і ўсёй Беларусі.

Метадалагічныя перспектывы сучаснай рэгіяналістыкі

Данскіх С.У., кандыдат
культуралогіі, дацэнт ГрДУ
імя Я. Купалы, краязнаўца(г.
Гродна)

Бурнае развіццё краязнаўчых даследаванняў стала прыкметнай з’явай апошняга часу. З аднаго боку, гэта выклікана дзяржаўнай праграмай па выданні раённых гістарычна-дакументальных кніг “Памяць”. З другога боку, адлюстроўвае грамадскую тэндэнцыю да асэнсавання “сваіх” каранёў, да даследавання “родных” мясцін ці асоб. На жаль, большасці краязнаўчых даследаванняў не хапае канцэптуальнасці. Гэта агульная праблема сучаснай беларускай гістарыяграфіі, якая грунтуецца на выключна эмпірычным, факталагічным падыходзе. Сучасныя гісторыкі-краязнаўцы, у лепшым выпадку, лічаць, што механічнае назапашванне ўсё новых і новых фактаў раней ці пазней аўтаматычна прывядзе да пераходу гэтых ведаў на якасна новы – тэарэтычны ўзровень. Часам можна пачуць і такія думкі, што гістарычныя даследаванні ўвогуле не патрабуюць ніякіх канцэптуальных высноваў – маўляў, сабраў факты, размеркаваў іх храналагічна, згрупіраваў тэматычна – вось і гістарычнае даследаванне. Між іншым, прынцыповая адмова ад тэарэтычнага асэнсавання – гэта таксама своеасаблівы канцэптуальны падмурак. Любая навукова-даследчая праца заўжды грунтуецца на пэўных тэарэтычных прынцыпах. Праблема ў тым, каб гэтыя канцэптуальныя высновы былі добра асэнсаванымі і зразумелымі для самога даследчыка, а не адсунутыя ім у цемру падсвядомасці.

Беларускае гістарычнае краязнаўства на сённяшні дзень выпрацавала два метадалагічныя падыходы да даследавання лакальнай гісторыі. Першы з іх можна храналагічна акрэсліць як савецкі. Ён знайшоў яскравае адлюстраванне ў навукова-папулярнай серыі “Гарады Беларусі”, якая выдавалася напрыканцы 80-х г. XX ст. Усе працы гэтай серыі грунтаваліся на прынцыпе аналагічнасці і паралелізму макрагісторыі, альбо гісторыі Беларусі ў цэлым, і мікрагісторыі, альбо гісторыі канкрэтных беларускіх гарадоў. Пакінем у спакоі панаваўшы тады ў гістарычнай навуцы фармацыйны падыход. Больш важна падкрэсліць, што любы макрааналіз у гісторыі (у тым ліку і фармацыйны падыход) імкнецца знайсці і вылучыць пэўныя комплексы прычын і вынікаў, у межах якіх існуе кожны гістарычны факт. Паасобку гістарычныя факты з’яўляюцца бессэнсоўнымі. Гэтыя “каузальныя рады”, па тэрміналогіі Макса Вэбера, надаюць макрагісторыі статус навукі. Але як быць з мікрагісторыяй – полем дзейнасці гістарычнага краязнаўства – дзе неабавязкова кожная вялікая падзея пакідае след у гісторыі той ці іншай мясцовасці? Кожны краязнаўца ведае, што заўжды існуюць пэўныя перыяды лакальнай

гісторыі, амаль не забяспечаныя крыніцамі – гэтымі сховішчамі “неабвержальных фактаў”.

Каб не парушыць цэласнасць прычынна-выніковых ланцужкоў, аўтары канца 80-х г. XX ст. запоўнілі свае працы схемамі, узятымі з агульнай гісторыі Беларусі. Гэта было лагічна непазбежным і тэарэтычна абгрунтаваным паводле прынцыпу аналагічнасці і паралелізму “дзяржаўна-нацыянальнай” і лакальнай гісторыі. Але гэта было грубай памылкай. Той факт, што любая “Вялікая гісторыя” фармальна складаецца з сумы лакальных гісторый, не сведчыць аб іх якаснай тоеснасці. Яшчэ антычная дыялектыка ведала, што якасці, уласцівыя часткам пэўнага цэлага, могуць адсутнічаць у цэлым. І наадварот, характарыстыкі цэлага звычайна не ўласцівыя яго часткам, калі яны ўзяты паасобку. Напрыклад, для беларускай гісторыі XVII–XVIII ст. самаўладдзе магнатаў выклікала феадальную анархію і прычынілася да заняпаду і гібелі Рэчы Паспалітай як дзяржавы. Але гэты ж самы магнацкі сепаратызм абумовіў росквіт шэрагу беларускіх гарадоў – магнацкіх рэзідэнцый. Дастаткова нагадаць Нясвіж Радзівілаў, Слонім Агінскіх, Ружаны Сапегі. Іншы прыклад – бурнае чыгуначнае будаўніцтва на мяжы XIX–XX ст. Яно садзейнічала гаспадарчаму развіццю Беларусі, дэмаграфічнаму руху і росту нацыянальнай свядомасці. Але, з другога боку, яно выклікала паступовы заняпад тых беларускіх гарадоў, якія не былі пасрэдна закрануты “чыгуначнай ліхаманкай”: Навагрудка, Ашмянаў ці Нясвіжа, які зараз наўрад ці хто рызыкне назваць “маленькім Парыжам”. Такім чынам, прынцып паралелізму і аналагічнасці макра і мікра гісторыі тэарэтычна беспадстаўны. Хутчэй наадварот, кожная лакальная гісторыя ў значнай ступені існуе ў форме выключэння з правілаў “Вялікай гісторыі”. У якасці найбольш яскравага прыкладу бесперспектыўнасці “савецкага” падыходу ў краязнаўстве варта нагадаць артыкулы пра розныя гарады ў беларускіх энцыклапедычных выданнях: “... з 1795 г. у складзе Расіі, у 1915 г. – акупіраваны кайзераўскай Германіяй, з 1921 г. – у складзе панскай Польшчы ...” і г.д. Фармальна ніякіх памылак у гэтых звестках няма, але ніякай змястоўнай інфармацыі па лакальнай гісторыі тут таксама знайсці не атрымаецца.

Краязнаўцы 90-х г. XX ст. адмовіліся ад распрацовак сваіх панярэднікаў, у якіх яны бачылі адсутнасць канкрэтнага факталагічнага матэрыялу па гісторыі той ці іншай мясцовасці і злоўжыванне агульнавядомымі схемамі з гісторыі Беларусі. Але на шляху пераадолення гэтых памылак краязнаўцы 90-х г. XX ст. пайшлі не ўперад, а ў адваротным кірунку. Гэтак з’явіўся другі метадалагічны падыход да лакальнай гісторыі. Ідэалам гістарычна-краязнаўчай працы стала лічыцца сярэднявечнае летапісанне. Запанаваў чыста храналагічны прынцып – сабраць як мага большы фактычны матэрыял і выкласці яго на гадах. Храналагічны прынцып знешне здаецца найбольш аб’ектыўным і непрадузтым, але ён з’яўляецца самым ненавуковым. Колькасць абаротаў Зямлі вакол Сонца ніяк не судносіцца з сутнасцю гістарычных падзей. Самая поўная храналогія гісторыі нейкага паселішча не

дае разумення яго гісторыі. Для сярэдневечнага храніста часовае з'яўлялася недасканалым адбіткам адвечнага, а разнастайныя штогадовыя падзеі асэнсоўваліся ў спалучэнні з метафізічным светам хрысціянскіх ідэалаў. Менавіта ў гэтым канцэптуальна моц і структурная дакладнасць летапісаў, а не ў штогадовым пераліку падзей. Але хто з сучасных даследчыкаў мае такую моцную веру, каб распачаць дыялог з адвечным? Таму постсавецкае краязнаўства замест стварэння вобраза блізкай і зразумелай роднай гісторыі ўсё пашырае могілкі незразумелых фактаў. Адзінай магчымай формай гістарычна-краязнаўчага даследавання стаў нарыс, у якім прычынна-выніковыя сувязі падпарадкаваны адной канкрэтнай падзеі ці асобе. Нарыс – гэта своеасаблівы кампраміс паміж голым храналагізмам і навукай. Але самыя вялікія зборнікі нарысаў ніколі не перарастуць у цэльную гісторыю пэўнага населенага пункта.

Некалі выдатны навуковец Рэзерфорд заявіў: “Існуюць толькі дзве навукі: фізіка і філатэлія”. Гэта не праява традыцыйнай пагарды фізікаў да прадстаўнікоў іншых навук. Гаворка ідзе аб розных прынцыпах навуковага пошуку. Калі мы збіраем нейкія факты ці рэчы і з замілаваннем размяшчаем іх на храналагічных ці тэматычных раздзелах ды паліцах – гэта “філатэлія”. Калі мы крытычна разглядаем, аналізуем, выкарыстоўваем “фактасховішчы” для мадэліравання звышэмпірычных канструкцый – гэта “фізіка”. Дакладней кажучы, сапраўдная навука. Паводле гэтага крытэрыю гістарычнае краязнаўства ў яго сучаснай форме навукай не з'яўляецца. У гэтай галіне вучоны адрозніваецца ад аматара толькі тым, што ведае на 20, 50 ці 100 фактаў больш, што абумоўлена толькі доступам да рэдкіх кнігасховішчаў ды архіваў. Але ў XXI ст. ступень эрудыцыі ўжо не здолее схваць ненавуковы характар “філатэлістычнага падыходу”. Сёння ў суседняй Польшчы ствараюцца базы дадзеных па гістарычных ды краязнаўчых праблемах. Карыстанне імі не патрабуе камандзіровачных выдаткаў ды марнатраўства часу. Кожны жадаючы можа на іх падставе зрабіць любую тэматычную кампіляцыю. Але наўрад ці гэта можна назваць навукай. Калі даследчыкі “свой даўніны” не здолеюць змяніць метадалагічных падыходаў, то ў XXI ст. краязнаўства стане першай ахвярай “віртуальнай рэчаіснасці”, а там прыйдзе час і на “Вялікую гісторыю”.

Каб гэта не адбылося, трэба звязаць структурныя часткі гістарычна-краязнаўчага даследавання не знешнімі, храналагічнымі сувязямі, а ўнутранымі, сутнаснымі. Няхай пуцяводнай зоркай у тэарэтычных пошуках стануць словы дацкага мысліўцы Сёрэна Кіркегара: “Няма чаго ўспамінаць тое мінулае, якое не можа стаць сучасным”. Прыйшоў час адмовіцца ад жорсткай апазіцыі суб'ектыўнага сучаснага, якое даследуе аб'ектыўнае мінулае. Сучаснае ўсім сваім існаваннем, усімі сваімі якасцямі абавязана подыху сівых стагоддзяў і ў гэтым сэнсе яно з'яўляецца не менш аб'ектыўным за мінулае. Мінулае, узятае “само па сабе”, – гэта фантом, нішто; яно атрымлівае жыццё і месца ў сувецце толькі тады, калі сучаснае звяртае на яго ўвагу. Няма падзей, якія адбываліся “тады”, і падзей, якія адбываюцца “за-

раз”. Ёсць адзіная гісторыя, якая праходзіць скрозь нас. Беларуская мова выдатна прэзентуе гэтую сутнасць мінулага. “Падзея” (па-дзея) – кажам мы звычайна ў адносінах да гістарычнага факта. Уключаючы сюды і ўсё тое, што з’яўляецца пасля ўласна “...дзеі” – дзеяння ў мінулым. Але толькі дзякуючы гэтаму “па...” з’яўляюцца “гістарычныя факты”. Любыя дзеянні, узятыя ў чысціні свайго мінулага, нікога не хвалююць у сучасным. Калі чалавек не адчувае сваёй асабістай сувязі з мінулым, то для яго ўсе матэрыяльныя доказы мінулага – лісты паперы, косці ды камяні.

Варта паспрабаваць разглядаць гістарычныя падзеі як перакрываванні некалькіх “аб’ектыўных” сацыяльных, гаспадарчых ці культурных працэсаў з пэўнымі мясцінамі ды асобамі. Гісторыя кожнага горада – гэта перакрываванне некалькіх прычын і вынікаў, якія стаяць па-за антытэзай “мінулае-сучаснае”. Пануючы ў гістарычным краязнаўстве “культ храналогіі” – самая вялікая перашкода на гэтым шляху. Храналагізм ператварае мясцовую гісторыю ў сцэну, на якой паслядоўна адбываюцца нейкія падзеі: змяняюцца дэкарацыі, ставяцца п’есы, граюць выдатныя акцёры. Але калі ўсё праходзіць, у чытача застаецца адзінае пытанне: “Ну і што? Як гэта паўплывае на раён/горад/вёску, у якім я жыву?”

Новы падыход у гістарычна-краязнаўчых даследаваннях можна акрэсліць як “дынамічна-экзістэнцыяльна-антрапалагічны”. Даследчыка павінны цікавіць не асобныя падзеі, а працэсы, якія абумовілі галоўныя тэндэнцыі ў развіцці мінулага ў яго ўзаемасувязі з сучасным. У гэтым “дынамічнасць” прапанаванага падыходу. Трэба вылучаць і аналізаваць тыя працэсы, якія паўплывалі на сучасны стан паселішча з усімі яго адмоўнымі і станоўчымі рысамі. У гэтым “экзістэнцыяльнасць” прапанаванага падыходу. Урэшце, толькі такім чынам даследаваная гісторыя становіцца зразумелай, блізкай і роднай для чытача, набывае якасць сапраўды “яго асабістай гісторыі”. У гэтым “антрапалагізм” новага падыходу.

Дадзеная метадалогія была апрабавана аўтарам гэтых радкоў у даследаванні станаўлення і развіцця Шчучына – раённага цэнтра Гродзенскай вобласці ў манаграфіі “Наш Шчучын” (Гродна, 2001). Перад працай стаяла трыадзіная задача:

- задача–максімум – закласці своеасаблівы метадалагічны надмурак новай гістарычнай субдысцыпліны – рэгіяналістыкі;
- задача–медыум – апрабаваць на практыцы канкрэтнага даследавання новы метадалагічны падыход да вывучэння лакальнай гісторыі;
- задача–мінімум – даследаваць генезіс і эвалюцыю аднаго з малавылучаных беларускіх гарадоў – Шчучына.

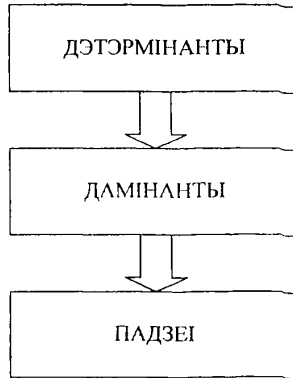
Каб дасягнуць пастаўленай мэты – стварэння “дынамічна-экзістэнцыяльна-антрапалагічнай” мадэлі развіцця Шчучына трэба было паслядоўна вылучыць тры галоўныя сэнсавызначальныя працэсы альбо дэтэрмінанты, якія перманентна прысутнічалі на працягу ўсёй гісторыі Шчу-

чына і праяўлялі сябе праз пэўныя гістарычныя падзеі, з'явы, асобы ці воблік паселішча:

- прыватнаўласніцкую дэтэрмінанту (храналагічна першую ў гісторыі паселішча) – уплыў уладальнікаў Шчучына на яго развіццё і асаблівасці;
- дэмаграфічна-гаспадарчую дэтэрмінанту – уплыў колькасці навакольнага насельніцтва і асаблівасцей яго гаспадарчай дзейнасці на развіццё Шчучына;
- дзяржаўную дэтэрмінанту – уплыў органаў дзяржаўнай улады на асаблівасці мястэчка, а потым і горада Шчучына.

Дэтэрмінанты трэба адрозніваць ад законаў. Закон мае абсалютна аб'ектыўны характар. Ён не залежыць ад чалавечых жаданняў, асаблівасцей ці дзеянняў. У пэўных абставінах закон заўжды дзейнічае “толькі гэтак і не інакш”, не азіраючыся на волю і свядомасць людзей. Дэтэрмінанта - гэта ўмова, магчымасць, патэнцыяльнасць пэўнага развіцця падзей. Выкліканыя дэтэрмінантамі эмпірычныя працэсы могуць набываць розныя формы і кірункі развіцця. У адрозненне ад заўжды стабільнага і нязменнага закона, дзе аднолькавыя прычыны выклікаюць толькі адпаведныя вынікі, дэтэрмінанта мае варыятыўны характар. Гэта выклікана тым, што на ход гістарычных падзей дэтэрмінанты ўплываюць не непасрэдна, а праз пэўныя дамінанты. Дамінантамі могуць з'яўляцца дзяржаўныя ўстановы, рэлігійныя аб'яднанні, шляхецкія кланы, выдатныя асобы ды іншыя феномены, якія непасрэдна “ствараюць гісторыю”, вызначаюць ход падзей. Дэтэрмінанты, безумоўна, звязаны з макрапрацэсамі і тэндэнцыямі “Вялікай гісторыі”, але як гэта адаб'ецца на ходзе лакальнай гісторыі, вырашаюць суб'ектыўныя якасці дамінантаў.

Дэтэрмінанты трэба адрозніваць ад прычын. Прычына звязана з адной канкрэтнай падзеяй. Яе дзеянне – імгненне. Дэтэрмінанты маюць доўгатэрміновы характар, іх дзеянне і ўплыў ахопліваюць значныя перыяды часу і абумоўліваюць шэраг разнастайных падзей. Дасягаючы свайго максімуму, вышэйшай кропкі “ўплывовасці”, адны дэтэрмінанты адсоўваюць на другі план іншыя. Тэарэтычна магчыма, што некалькі дэтэрмінантаў могуць адначасова дасягнуць свайго максімуму і выклікаць эффект “рэзанансу” – росквіту, але ў гісторыі Шчучына гэта з'ява амаль не назіраецца.

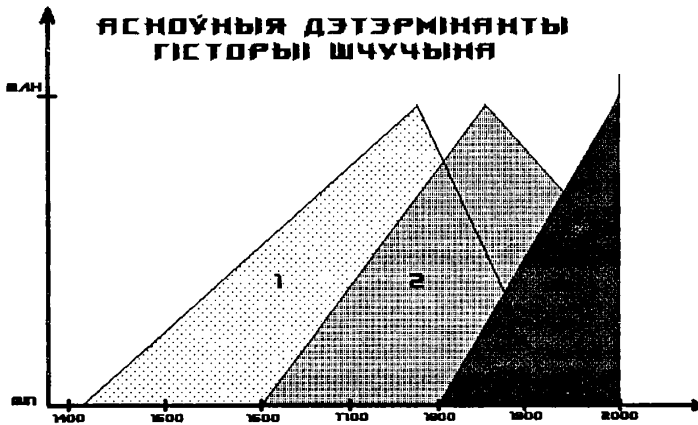

Напрыклад, прыватнаўласніцкая дэтэрмінанта ўплывала на лёсы Шчучына з 1436 па 1939 г. Свайго максімуму яна дасягнула ў другой палове XVIII – пачатку XIX ст., дзякуючы намаганням Ігнацыя Сцыпіёна (1728 – 1791) і Францішка-Ксаверыя Друцкага-Любецкага (1778 – 1846) па ператварэнні Шчучына ў годную магнацкага стану рэзідэнцыю. Гэтых асоб варта разглядаць як тых самых дамінантаў, якія станю́ча адбіліся на гісторыі горада. А палзеямі, якія былі выкліканы да жыцця гэтымі дамінантамі сталі наданне Шчучыну магдэбургскага права ў 1761 г. ды будаўніцтва ў 1822 – 1828 г. мураваных касцёла Св.Тэрэзы і кляштара піяраў. Пры гэтым у XVII ст., калі “шчучынскімі добрамі” валодалі Лімонты, ледзь не абдылася ліквідацыя Шчучына, як асобнага паселішча. У выніку генеалагічна-маёмасных пераделаў ды безгаспадарчасці колькасць “Шчучынаў” напрыканцы XVIII ст. дасягнула шасці паселішчаў у дзвюх парафіях. Голькі паспяхова дзейнасць руплівага ды кемлівага Ежы Юзафовіча-Глябіцкага (пам. 1718) дазволіла сабраць у адзінае цэлае гэтыя кавалкі ды аднавіць Шчучын, як адзіны “добра” – з мястэчкам і маёнткам – правобразамі сучаснага горада.

Як бачна, прапанаваны “дынамічна-экзістэнцыяльна-антрапалагічны” падыход не адваргае прынцыпаў ды законаў “Вялікай гісторыі”. Бясспрэчна, што дэтэрмінантаў непасрэдна звязаны з асабівацямі макрагісторыі. Прапанаваны падыход патрабуе ўлічваць тую своеасаблівую “прызму” дамінантаў, праз якую ход “Вялікай гісторыі” адбіваецца ў лёсах гісторыі лакальнай. У гэтым кантэксце варта прыгадаць дзяржаўную дэтэрмінанту ў гісторыі Шчучына. Яе гістарычнымі дамінантамі былі царская, нямецкая, польская, савецкая ды беларуская ўлады. Пры гэтым менавіта нямецкая ўлада, дзейнасць якой у гісторыі Беларусі XX ст. ацэньваецца толькі адмоўна, у 1916 г. упершыню ў гісторыі падала Шчучыну статус адміністрацыйнага цэнтру – створапага акупантамі раёна “Kreis Planty” у складзе праектаванай новай нямец-

кай зямлі “Сублітвы”! Шчучынскія міжваенны польскі павет і савецкі раён проста працягвалі тэндэнцыю, упершыню закладзеную нямецкай уладай.

Зразумела, то ў розныя часы на першы план выходзяць розныя дэтэрмінанты. У дачыненні да Шчучына гэта бачна на наступнай схеме:

1. – *прыватнаўласніцкая дэтэрмінанта;*
2. – *дэмаграфічна-гаспадарчая дэтэрмінанта;*
3. – *дзяржаўная дэтэрмінанта.*

Безумоўна, “дынамічна-экзістэнцыяльна-антрапалагічны” падыход стварае гісторыю з пункта гледжання сённяшняга дня. Па сутнасці, аспіўнае пытанне, якое стаяла перад кнігай “Наш Шчучын” гучала так: “Як Шчучын стаў горадам і ці будзе ён ім?” Шмат падзей, якія не мелі доўгатэрміновага ўплыву ўвогуле выпалі за межы даследавання, як, напрыклад, побыт у Шчучыне брата Напалеона – Жэрома Банапартэ ці няўдалая спроба польскіх партызан разграміць мясцовы нямецкі гарнізон у 1944 г. З пункту гледжання абранай метадалогіі гэтыя падзеі не мелі аніякага значэння для развіцця Шчучына і набыцця ім пэўных рыс. Таму наўрад ці трэба прапанаваць “дынамічна-экзістэнцыяльна-антрапалагічны” падыход як адзіны магчымы для рэгіяналістыкі, але на сённяшні дзень ён, безумоўна, найбольш навуковы.

Застаецца спадзявацца, што прапанаваны ў даследаванні “Наш Шчучын” метадалагічныя прынцыпы дазваляць надаць лакальнай гісторыі сапраўды навуковы характар і ператварыць яе з паўаматарскага краязнаўства ў прафесійную рэгіяналістыку.

Курс «Оршаведение»

Жуковский В.В.,
заместитель директора СШ №18 г. Орша,
создатель курса и учебного пособия по нему

Наиболее перспективной формой воспитания учащихся является краеведческая деятельность. Изучение истории, культуры, хозяйства своего края способствует решению целого комплекса задач, стоящих перед школой. Это давным-давно поняли педагоги Орши. Но если раньше краеведческая работа велась традиционно в кружках и на факультативах, то 1999 год стал поворотным. С первого сентября в расписании трёх школ появился новый курс – «Оршаведение». Пионерами эксперимента стали СШ № 1, 18, 20. За счёт школьного компонента этот курс занял достойное место в системе обучения и воспитания оршанских школьников. В конце учебного года было проведено совещание, одобрявшее «Оршаведение», и теперь оно преподаётся в большинстве школ города.

Понятно, что новый курс не возник сам собой, за основу взяли опыт соседей: уже много лет школьники Москвы изучают предмет под названием «Москововедение». И что-то не слышно голосов про его ненужность, про перегрузку «лишними» предметами. За это время в Москве издано много учебников, в том числе и альтернативных. В Беларуси, насколько мне известно, похожий курс есть в Могилёве, а другие наши города ещё ждут своих «Минсковедения», «Витебсковедения» и т.д. Справедливости ради следует заметить, что у нас в Орше так же нет особых недоброжелателей. Безусловно, есть много спорных вопросов по методике преподавания, материальной базе, но в главном почти все согласны: «Оршаведение» нашему городу необходимо.

Чтобы преподавать курс «Оршаведения», необходимо владеть краеведческими знаниями. И вот здесь Орше сильно повезло. Хотя за исследование края взялись сразу после революции, настоящий краеведческий бум начался только в конце 80-х гг. Огромное количество статей об истории Оршанщины было опубликовано в «Аршанской газете», многих республиканских журналах. Кроме того, издано несколько десятков книг краеведческого направления. За это низкий поклон и огромное спасибо краеведам А.Н. Шинкевичу, В.П. Лютынскому, О.Н. Левко, В.С. Богомазову, Л.Д. Радомской, С.М. Осиновскому, Э.Э. Новогонскому и многим другим. Так что проблемы отсутствия необходимого материала нет. Проблема в другом: что включить в курс, а что нет, какому событию посвятить времени больше, а какому меньше.

С этой проблемой прежде всего и столкнулись составители программы «Оршаведение» - Т.М. Воронина, А.Н. Шинкевич, В.В. Жуковский. Программа прошла экспертизу в Витебском областном институте повышения квалификации. Отзыв на неё начинается словами о том, что интегрированный курс «Оршаведение» ориентирован на решение задач краеведческого

образования учащихся 7-8 классов, воспитание любви к Родине, чувства сопричастности к её истории и культуре, ответственности за судьбу родного края.

При изучении «Оршеведения» школьники должны опираться на ранее полученные знания по другим предметам: истории, географии, белорусской литературе. Курс имеет огромную познавательную ценность, служит основой культурного и нравственного совершенствования, помогает гражданскому становлению молодого поколения.

«Оршеведение» решает в школе важные задачи.

Даёт учащимся основы знаний о жизни человека на территории Оршанского района с древнейших времён и до наших дней в единстве с общей картиной развития общества.

Развивает умение анализировать и сравнивать полученную информацию, осмысливать проблемы общественного развития в прошлом и настоящем своего края. Способствует формированию целостных ориентаций учащихся, воспитанию патриотизма, вырабатывает уважение к отечественной истории и культуре, прививает стремление сохранить и приумножить достояние своего края.

Курс включает в себя изучение природы, населения, истории, хозяйства и культуры Орши и Оршанского края.

Работа по программе «Оршеведение» предусматривает творческий подход и учителя и учеников. Близость познавательного материала ориентирует на организацию самостоятельной поисковой и исследовательской деятельности школьников. В ходе обучения широко используются различные формы учебных занятий: дидактические игры и диспуты, семинары и конференции, походы по родному краю и посещение музеев, встречи с краеведами и просмотр краеведческих видеофильмов.

Первый раздел программы называется «Природные условия и ресурсы». Он включает материалы об исторической геологии, рельефе, месторождениях полезных ископаемых, климате, внутренних и подземных водах, а также болотах. Не забыты почвы, растительный и животный мир, охрана природы, экологические проблемы и «Красная книга Оршанщины».

Второй раздел: «Население и топонимика». Учащиеся знакомятся с населением города и района, структурой занятости, а также со знаменитыми людьми Оршанщины (почётные граждане Орши и Барани, писатели, артисты, спортсмены, политические деятели, учёные, генералы и адмиралы ит.д.) Изучается происхождение названий населённых пунктов, рек и озёр, улиц Орши и Барани.

Третий раздел посвящён историческому прошлому нашего края: городищам и селищам, культовым камням, древним легендам. Интересны такие темы, как «Оршанский замок», «Орша – город монастырей», «Магдебургское право в Орше», «Войны на территории Оршанщины». Не забыты события XIX и XX вв.: рассматриваются революция, первая и вторая мировые войны, перспективы развития в XXI веке.

Четвёртый раздел – «Народное хозяйство Оршанщины» - знакомит школьников с развитием промышленности, сельского хозяйства и транспорта. Пятый раздел даёт представление о развитии культуры и образования в городе и районе. Кроме того, программой предусмотрены экскурсии на метеостанцию, посещение музеев.

В 2000 году удалось издать историко-краеведческий сборник для начального ознакомления «Мой родной край – Аршанщина». У него 21 автор: учителя, историки, представители других самых разных профессий, но всех их объединяет одно – они краеведы. Этот сборник очень помог школьникам в изучении «Оршеведения».

В 2002 г. удалось издать у нас в Орше экспериментальное учебное пособие Оршеведение. Учебная книга написана согласно действующей программе курса. Общественностью города и учителями он встречен доброжелательно и уже несколько лет школьники города пользуются им.

На сегодняшний день Оршеведение преподаётся в 17 школах города Орши и есть идея ввести его во всех школах города и района.

Об Оршеведении писали местные, областные и центральные газеты. Алев Карлюкевич в газете «Советская Беларусь» от 11 сентября 2003 г. пишет: «Региональная история, география своего рода составные части работы, проводимой со школьниками по изучению истории, географии в целом. Факты из газет родного края носят эмоциональную окраску, способствуют глубине проникновения в изучаемый материал. Оршеведение позволяет сделать богаче, разнообразнее познания учеников в области литературы.

Газета «Вицебскі рабочы» от 18 марта 2003 г. сразу же после издания учебного пособия писала: «Знаю, что идею, заложенную в книге автор выстрадал за многие годы своей педагогической деятельности, её он активно пропагандировал в многочисленных публикациях, помещённых в разных периодических изданиях. Одновременно по крупице накапливал фактический материал, который и составил содержание книги. Материал получился исключительно богатый и интересный, охватывает кажется все аспекты знаний, необходимых учащимся для первоначального знакомства с родным краем, знаменитыми земляками. А разве не интересно узнать, скажем, о том, что Оршанский район по своей площади превосходит некоторые страны мира, такие как Монако, Сингапур, Бахрейн, Мальта и немного уступает Люксембургу?»

«Настаўніцкая газета» от 27 сентября 2003 года сообщает: «Соль именина курса Оршеведения в том, что он единственный с изданным учебным пособием в Беларуси. Этот опыт при желании можно хоть сейчас брать и переносить, например, на Минск. Знатоки краеведения всюду найдутся.»

«У этой книги, несомненно, будет счастливое будущее – её хоть сейчас переиздавая заново и она найдёт спрос у людей всех возрастов: такого конкретно-компактного издания у нас ещё не было», - писала «Аршанская газета» 29 марта 2003 г.

А ещё про Оршеведение писали такие газеты как «Краязнаўчая газета», «ЛіМ», «Звязда», «Культура». Поместили свои рецензии журналы «Географія

і праблемы выкладання” и “Беларускі гістарычны часопіс”, “Беларуская думка”.

А вот высказывания самих школьников, которые изучают Оршewedение: «На уроках мы узнали много нового об Оршанском районе, о нашем родном городе Барань, о природе родного края. Люди должны знать историю своего родного края». А вот мнение другого ученика: «Оршewedение – это очень познавательный и интересный предмет. Он мне нравится. Знаю теперь много интересного об истории Орши и Барани. Этот предмет необходимо распространить и на другие школы Оршанщины.» Так писала “Аршанская газета” 5 февраля 2000 г.

После изучения курса Оршewedение Анна Лукашенко даже написала следующий гимн: *Гімн “Оршаншчэўству”*

*Як шмат прадметаў розных
Мы ввучаем у школе
І ведаў ад падручнікаў
Становіцца усё болей
Бех іх карыснай мудрасці
У жыцці не абысціся.
Гартай старонкі шчырыя,
Вучыцца – не лягся.
А ёсць яшчэ адзін прадмет
Нам асабліва блізкі.
Яго не вучаць школьнікі
Не ў Віцебску, не ў Мінску.
Раскажа ён пра родны край,
Пра Дняпр з зялёным гаем.
Прадмет той “Аршаншчэўствам”
Дняпр мы называем.
Як жылі людзі тут здаўна,
Касці, махацілі.
Як шмат славутых землякоў
Радзіма ўзрасціла.
Як шмат разоў з сівых вякоў
Тут войны грукаталі,
А рукі продкаў зноў і зноў
Наш горад уздымалі.
Гісторыя майёй зямлі
Падобна на крыніцу;
Павінен кожны чалавек
З крыніцы той напіцца.
Прадмет, што значыць гэта,
Павінен палюбіцца.
Таму што, вучыць змаладу
Радзімай ганарыцца.*

Наверное замечательно, что школьники изучают родной город и район на уроках. И хочется верить, что после таких уроков они пронесут любовь к своей малой Родине через всю жизнь.

А жизнь на месте не стоит. Уже принято решение о создании и преподавании курсов «Минсковедение» и «Полоцковедение». Объявлен конкурс на создание учебников к этим курсам. Изучают школьники «Могилёвведение», «Молодечноведение». Со временем этот опыт должен охватить всю нашу любимую Беларусь.

Зоологические исследования учащихся первой гродненской гимназии с момента её основания до 2006 г.

Гуменный В. С., заместитель директора по воспитательной работе, учитель биологии
(г. Гродно)

В практике научно – исследовательской работы принято считать, что наибольшую ценность имеют исследования научных институтов и лабораторий, отдельных учёных, высших учебных заведений. Исследования, проводимые любителями или школьниками, принимаются к сведению только как информационный материал для планирования дальнейшей работы учёных. Эти данные перепроверяются и используются часто уже не под авторством первооткрывателей. Результаты исследования не профессионалов являются часто идеей для будущей работы учёных, в худшем случае такие исследования просто отвергаются как дилетантские и ненаучные. Для того чтобы оценить такое положение вещей, был проведен анализ научно-исследовательской деятельности учащихся гимназии №1 по одному из направлений – зоологические исследования.

Гимназия №1 г. Гродно начала свою работу в 1990 году. За 15 лет её существования исследовательская деятельность в области экологии, биологии и химии анализировалась в некоторых статьях и книгах, авторами которых были педагоги гимназии. Такой анализ даётся в статье “Профильная практика учащихся как интегрирующая часть экологизации образовательного процесса”(1), в научно-популярной книге “Экологические экскурсии по лесопарку Румлёво” - глава “Экологическое образование и воспитание в гимназии №1 г.Гродно”.(6). В этих работах даётся краткий анализ научно-исследовательской деятельности учащихся химико-биологического профиля гимназии за 1991 –2002 г.г., характеризуется система научно – исследовательской работы химико-биологического профиля, называются направления, темы, руководители и исполнители, а так же некоторые достижения исследовательской деятельности коллектива гимназии. Но данный анализ делается с точки зрения педагогики, а не биологии.

В данной статье делается первая попытка осмыслить научно-исследовательскую деятельность в гимназии №1 г.Гродно примере зоологии.

Для того чтобы выявить направления и основные темы зоологических исследований гимназистов, необходимо обратиться к тематикам докладов на научно-практических конференциях школьников, проводимых ежегодно, начиная с 1998 года, в гимназии, а также научно-практических конференций областного и республиканского уровня.

Знакомство с программами гимназических конференций «Новые филломаты» дал следующие результаты (табл 1). Зоологические исследования в гимназии идут постоянно. Это доказывает тот факт, что доклады по результатам зоологических исследований присутствуют на каждой конференции. Из 703 докладов, с которыми выступили участники конференции за 9 лет, с

зоологической тематикой или включающими в себя сведениями по зоологии, было 35 работ (4,8 % от общего количества работ). Исполнителями со стороны учащихся этих работ, даже на секции информатики, являются, как правило учащиеся химико-биологического профиля. Причём, учащиеся среднего звена (7 классы), участвующие в исследовательской работе, в последствии становились учениками профильного химико-биологического класса. Однако стоит отметить подключение к исследовательским группам учащихся других профилей обучения, например иностранного. А на секции краеведения учащиеся гуманитарного профиля представляют доклады по истории отдельных личностей, которые внесли значительный вклад в развитие биологической, а в частности и зоологической науки г.Гродно.

Разделение на уровне 8-го класса учащихся по профилям дало заметный толчок в сторону создания системы исследовательской работы (1,6), в том числе и в области зоологии. Так же естественным является то, что руководителями научных зоологических исследований учащихся гимназии являются учителя биологии.

У истоков этой работы, как показывают данные программ конференций анализ, стояли доцент Гродненского государственного университета им. Я.Купалы, кандидат биологических наук и, одновременно, учитель биологии гимназии №1, учёный герпетолог Бахарев В.А. и учитель биологии высшей категории гимназии №1 Черняк Л.В. Бахарев В.А. из 35 работ совместно с учениками подготовил 13 (37,14 %), а Черняк Л.В. - 6 (17,43 %). Позже к зоологическим исследованиям подключились молодые учителя. Учитель биологии высшей категории Яковлева Т.Г. подготовила 3 работы (8,57 %); учитель биологии первой категории, аспирант Института зоологии НАН РБ (по специальности герпетология), член общественной организации «Ахова Птушак Бацькаўшчыны» Гуменный В.С., подготовил 9 работ (25,71%). Особо надо отметить работу по созданию компьютерной базы данных лесопарка Румлёво. Научный руководитель компьютерного исполнения учитель информатики высшей категории Людмила Максимовна Ровба, а биологическую информацию по флоре и фауне предоставили по результатам своих исследований учителя биологии высшей категории Солтан Т.Н., Черняк Л.В. и Бахарев В.А.. А также в этом же ключе выполненную работу Москаля Александра «Создание Web – страницы «Экологическая тропа «Природно-историческое и культурное наследие лесопарка Румлёво – памятника природы местного значения» для сайта гимназии №1 г.Гродно» научный руководитель Синкевич И.Ф., учитель информатики, Гуменный В.С. учитель биологии.

Кроме конференции «Новые филматы» многие из перечисленных в табл.1 докладов приняли участие в других городских конференциях учащихся: лицея №1 «Миры моего Я», гимназии №3 «Первый шаг в науку», школы-лицей №1 «Хрустальная Альфа», гимназии №4. Кроме этого некоторые доклады принимали участие в областном и республиканском конкурсе научно – исследовательских работ, где занимали призовые места (секция Фаунистика : 2001 – Артём Гуцин, Андрей Рыжков, Сергей Батура, 2002 – Андрей Рыжков

- заняли 1 место на республиканском конкурсе научно-практических работ учащихся биолого – экологического направления). Работа Александра Кремера «Голосовая активность птиц как критерий оценки антропогенного прессы» после получения диплома на республиканском конкурсе участвовала в международном конкурсе научно-исследовательских работ учащихся (1,6). Также по итогам профильной практики нескольких лет на областной конференции эколого-биологических работ выступала Дубкова Татьяна с докладом «Видовой состав и ландшафтное распределение птиц Гродненского района из исследований учеников гимназии № 1 г. Гродно», научный руководитель Гуменный В.С..

Наряду со школьными конференциями, результаты научно исследовательской деятельности гимназистов заслушивались на «взрослых» научно-практических конференциях и после тщательного рецензирования были изданы в сборниках этих конференций. По итогам исследовательской программы «Изучение зимующих птиц г.Гродно и окрестностей» был сделан доклад на областной конференции «Экопедагогика: актуальность, проблемы и перспективы развития», а в последствии в сборнике конференции напечатана статья «Ландшафтное распределение зимующих птиц г.Гродно и окрестностей» авторы: Гуменный В.С. – учитель; Сергей Батура, Артём Гущин, Андрей Рыжков – ученики гимназии (2). Эльвира Николаевич приняла участие в международной конференции молодых учёных при НАН РБ на секции «Первый шаг в науку». После скрупулезного рецензирования работы в ГрГУ им. Я.Купалы доктором биологических наук, звездуйей кафедры зоологии и физиологии животных и человека Ниной Павловной Конунниковой, а также повторного рецензирования в оргкомитете конференции, в сборнике материалов конференции была опубликована статья Эльвиры «Пространственная структура и ландшафтное распределение популяций редких видов рептилий на западе Беларуси (Гродненский район)»(3), научные руководители Бахарев В.А. и Гуменный В.С .

Кроме вышеперечисленных конференций в 2005 году на базе гимназии №1 г.Гродно была организована Гродненская областная открытая зоологическая конференция учащихся «Состояние и перспективы охраны животного мира Гродненской области и сопредельных территорий». Её отличительной особенностью, является отсутствие конкурса и прохождение по правилам взрослых тематических конференций, здесь ученик и учитель выступают как соавторы работы. По результатам конференции издан первый сборник материалов. Куда вошли две работы из гимназии №1: Александр Никипорчик (ученик 11 класса), Гуменный В.С., Дробов В.Н. «К гнездованию белого аиста (*Ciconia ciconia*) на территории Мостовского и Слонимского районов Гродненской области»(4) и Эльвира Николаевич (ученица 11 класса), В.С.Гуменный «Видовой состав, встречаемость амфибий и рептилий в окрестностях населённых пунктов сельского типа (д. Верхполье и д.Солы) Гродненского района»(5). В 2006 году была проведена вторая конференция, в данный момент готовится второй сборник материалов куда войдёт доклад

Владислава Гаврусика и Артура Гаврусика в соавторстве с Гуменным В.С. «Изучение состояния и природоохранная деятельность в отношении колонии малой крачки (*Sterna albifrons*) на рыбхозе у д.Коробчицы», Надо отметить что данный доклад был отмечен жюри конференции, а также при участии в первой городской конференции - конкурсе научно-исследовательских работ в секции биология занял первое место. Также в этой последней конференции принимал участие доклад Андрея Андрусевича «Учёт численности крота в разных биотопах».

Если говорить о научных результатах зоологических исследований учителей и учащихся гимназии №1 г.Гродно, то они также требуют внимания. Так в результате изучения фауны лесопарка Румлево дана характеристика герпето- и орнитокомплекса лесопарка, сделана частичная характеристика млекопитающих данного природного комплекса. В результате изучения герпетофауны г.Гродно и Гродненского района дана характеристика видового состава и пространственной структуры амфибий и рептилий, которая совпала с выводами научного диссертационного исследования аналогичной тематики. Кроме этого обнаружена ранее не известная точка обитания «краснокнижно-го» вида Республики Беларусь змеи медянки.

Если учесть квалификацию и компетентность научных руководителей в вопросах зоологических исследований и те сборники конференций куда принимали результаты исследовательских работ, то можно отметить, что обеспечение данной работы велось опытными учителями – биологами, обладающими навыками научных зоологических исследований и учёными - практиками. Кроме того, особую ценность имеет то, что руководители тесно сотрудничают друг с другом, не редко объединяя группы своих учащихся для проведения совместных комплексных исследований. Ведущая методическая и практическая роль Бахарева В.А., а так же участие учёных специалистов в жюри научно-исследовательской конференции и постоянное сотрудничество с ГрГУ им. Я. Купалы, делают результаты исследований очень важными не только для воспитания учащихся, но и для изучения природы Гродненского края.

Все научные работы в области зоологии, выполненные в гимназии №1 г.Гродно на данный момент можно разделить на четыре группы: реферативные работы(15,8%), экспериментальные (полевые и лабораторные)(52,6%), работы комплексного исследования отдельных природных объектов(21,1%), работы по истории развития фауны Гродненщины и зоологической науки Беларуси(10,5%) (табл 2).

Таким образом, осторожное отношение к результатам исследований любителей и школьников может быть справедливым для исследований по теории науки или практические исследования, требующие особых специализированных знаний или сложных экспериментов с применением сложных технических средств. Но если мы возьмём для примера изучение биологического разнообразия, мониторинг состояния отдельных видов, требующих постоянного наблюдения и подробного описания, то в данном случае не ис-

зированных знаний или сложных экспериментов с применением сложных технических средств. Но если мы возьмём для примера изучение биологического разнообразия, мониторинг состояния отдельных видов, требующих постоянного наблюдения и подробного описания, то в данном случае не используя любительский и школьный ресурс мы упускаем важные данные которые собирает эта группа исследователей во всех регионах нашей страны. В тех местах, в которые учёные из-за их малочисленности не имеют возможности держать под наблюдением или вообще исследовать. Использование этих данных позволит расширить банк данных на краеведческом, региональном уровне.

Для большей эффективности, естественно, надо создавать систему и правила этичной работы с этой категорией исследователей, которая, как правило, работает бескорыстно, увлечённая своим хобби.

Литература

1. Бахарев В.А., Гуменный В.С., Толкач Л.Я., Черняк Л.В. Профильная практика учащихся как интегрирующая часть экологизации образовательного процесса // Экопедагогика: актуальность, проблемы и перспективы развития: Материалы областной научно-практической конференции (Гродно, 26.11.2002г.): В 2 ч. Ч.1 – Гродно: Учреждение образования «Гродненский областной институт повышения квалификации и переподготовки руководящих работников и специалистов образования», 2002. – С 88-92.
2. Гуменный В.С., Батура С., Гушчи А., Рыжков А. Ландшафтное распределение зимующих птиц Гродно и окрестностей // Экопедагогика: актуальность, проблемы и перспективы развития: Материалы областной научно-практической конференции (Гродно, 26.11.2002г.): В 2 ч. Ч.1 – Гродно: Учреждение образования «Гродненский областной институт повышения квалификации и переподготовки руководящих работников и специалистов образования», 2002. – С 92 – 94.
3. Николаевич Э. Пространственная структура и ландшафтное распределение популяций редких видов рептилий на западе Беларуси (Гродненский район) // Сборник трудов молодых учёных Национальной академии наук Республики Беларусь. Том 3. – Мн.: ИГи Логвинов, 2004. – С 66 – 70.
4. Никипорчик А., Гуменный В., Дробов В. К гнездованию белого аиста (*Ciconia ciconia*) на территории Мостовского и Слоимского районов Гродненской области // Состояние и перспективы охраны животного мира Гродненской области и сопредельных территорий: сборник материалов первой Гродненской областной открытой зоологической конференции учащихся (18-19 февраля 2005г., г.Гродно) / ред – кол.: Д.Е.Винчевский, В.С.Гуменный – Гродно: Гродн. тил., 2005 – С 23 – 25.
5. Николаевич Э., Гуменный В. Видовой состав, встречаемость амфибий и рептилий в окрестностях населённых пунктов сельского типа (д.Верхполье и д.Соли) Гродненского района // Состояние и перспективы охраны животного мира Гродненской области и сопредельных территорий: сборник материалов первой Гродненской областной открытой зоологической конференции учащихся (18-19 февраля 2005г., г.Гродно) / ред – кол.: Д.Е.Винчевский, В.С.Гуменный – Гродно: Гродн. тил., 2005 – С 25 – 30.
6. Толкач Л. Экологическое образование и воспитание в гимназии №1 г.Гродно // Экологические экскурсии по лесопарку Румлёво / В.А.Бахарев, В.С.Гуменный, Т.П. Солтан и др. – Гродно: ГОУПП “Гродненская типография” 2002 – С 76 – 89.

Табл.1. Количество и тематика зоологических докладов гимназистов на традиционной открытой гимназической научно- практической конференции.

№ п/п	Время проведения	Секции	Общее к-во докладов	Доклады зоологическими исследованиями (секции)	Докладчики	Название доклада	Научный руководитель
1	27 января 1998 года	«Биохимия экология» и «Информатика»	31	2 из 6 (22,2%) 1 из 18 (5,5%) всего- 3 из 31 (9,7%)	Сергейчик Алеся (8 "У") Кремер Александр (11 "У") Корнеево Андрей (11 У)	«Моллюски индикаторы чистых вод» «Орнитологические особенности лесопарка "Румлево» «Компьютерная база "Румлево»	Черняк Людмила Вениаминовна Бахарев Виктор Александрович Ровба Людмила Максимовна
2	17 февраля 1999 года	«Биология экология»	40	6 из 10 (60%) всего – 6 из 40 (15%)	Кизюкевич Гражина, Бельчинская Иоланта (10 У) Мирончак Ольга (11 У) Ковалевская Ольга, Пелеса Ольга(11 У), Карпук Александр, Сайковский Андрей (10 У) Добрылко Юлия, Шкурлова Евгения (11 У) Кулябина Ирина (10 У) Жуковский Алексей (10 У)	«Роль земноводных в экосистемах и жизни человека» «Голосовая активность птиц (на примере зяблика), как критерий оценки уровня антропогенного процесса» «Особенности ихтиофауны бассейна р.Немая. Редкие виды» «Изучение разнообразия амфибий в окрестностях г.Гродно» «Яды земноводных» «Энтомологическое исследование»	Бахарев Виктор Александрович Черняк Людмила

58

№ п/п	Время проведения	Секции	Общее к-во докладов	Доклады зоологическими исследованиями (секции)	Докладчики	Название доклада	Научный руководитель
3	18 февраля 2000 года	«Биология, химия и экология»	84	3 из 7 (42,8%) всего – 3 из 84 (3,57%)	Гушин Артём, Батура Сергей Рыжков Андрей (7Э) Денисевич Надежда, Сергейчик Галина (10 У) Кизюкевич Гражина, Стасюкевич Татьяна (11 У)	«Учёт зимующих птиц микрорайона Румлево» «Мониторинг экосистем лесопарка Румлево» «Опыт паспортизации малых рек (на примере р.Городничанки)»	Вениаминовна Яковлева Татьяна Геннадьевна Бахарев Виктор Александрович
4	21 февраля 2001 года	«Биологии экологии»	99	2 из 7 (28,57%) всего – 2 из 99 (2%)	Гушин Артём, Батура Сергей Рыжков Андрей (8 У) Санько Анна, Пусева Светлана (9 «У»)	«Некоторые особенности зимующих птиц г.Гродно и окрестностей» «Биоразнообразие флоры и фауны рыбхоза «Соробичцы»»	Гуменный Виталий Станиславович Черняк Людмила Вениаминовна
5	18 февраля 2002 года	«Экологии»	95	4 из 12 (33,3%)	Гушин Артём, Батура Сергей Рыжков Андрей (9 У) Рыжков Андрей (9 У) Бахарев Виктор Александрович, Пусева Светлана, Дюрьд Галина, Уколола Настя(10 У) Яршенко Наталья (9 У)	«Ландшафтное распределение зимующей орнитофауны г.Гродно и окрестностей» «Враги пчелы мелинозой хутора Гродненского района» «Особенности фенооблика жерлянок Дании» «Влияние антропогенного давления на биоразнообразие видов р.Лоссянки»	Гуменный Виталий Станиславович Бахарев Виктор Александрович Черняк Людмила Вениаминовна
		«Биологии химии»		3 из 9 (33,3%) всего – 7 из 95 (7,36%)	Исаев Игорь (9У) Демидик Ирина	«Аспекты исследования орнитофауны Беларуси (к. XVIII – н. XX веков)» «Жесткокрылые Пучинского района»	Гуменный Виталий Станиславович Бахарев Виктор Александрович

59

				(10 У) Волчек Вадим, Быченкова Неля, Романчук Элла, Киту Леонид (11 У)	«Особенности эмбриогенеза постэмбрионального развития <i>Bufo bufo</i> »	
18 февраля 2003 года	«Химия и биология»	и 94	2 из 6 (33.3 %)	Рыжков Андрей (10 У) Николаевич Эльвира, Кудравцев Дима (9 У)	«Болезни пчелы медоносной» «Особенности распространения медянки обыкновенной на западе Беларуси (Гродненские)» «Экологическая паспортизация реки и биоразнообразие ее обитателей» «Шершень обыкновенный» «Исторический аспект в изучении экологии зубра европейского в Гродненской области»	Гуменный Виталий Станиславович Бахарев Виктор Александрович Гуменный Виталий Станиславович Черняк Людмила Веняминовна Бахарев Виктор Александрович Гуменный Виталий Станиславович
17 февраля 2004 года	«Биология»	и 97	1 из 9 (11.1%) 2 из 6 (33.3%) всего – 3 из 97 (3%)	Глебов Максим 8 «У» представители лица 1	«Взаимоотношения человека и таракана «прусака»»	Яковлева Татьяна Геннадьевна
2005 года	«Экология и география»	и 92	1 из 97	Кашеев Юрий 9 «У»	Пространственное распределение популяции зубра европейского на территории Европы с исторического времени до наших дней. Ян Кахановский – патриот	Гуменный В.С.

60

	Краеведенье		1 из всего (2,2%)	Колесник Андрей 9 «Э»	города Гродно	Корнелюк В.Г.
2006 года	биология, химия, география	71	3 из 7 (42,9%)	Гулько Мария 8 «И» Васьлюк Мария 8 «У» Кастяхина Галина 8 «У» Андрусевич Андрей 9 «У» Москаль Александр 11 «У»	Работа в исследовательском проекте «Дикий квадрат» Энтомологические исследования окрестностей г.Гродно Учет численности крота в разных биотопах «Создание Web – страницы «Экологическая тропа «Природно-историческое и культурное наследие лесопарка Румлёво – памятка природы местного значения» для сайта гимназии №1 г.Гродно»	Гуменный В.С., Винчевская Е.В, Черняк Л.В, Яковлева Т.Г. Синкевич И.Ф. Гуменный В.С.
	«Информатика»		1 из всего 4 из 71 (5,6 %)			

Табл. 2. Классификация научно – исследовательских работ по методам исследования.

сравнительные работы	Экспериментальные работы	Комплексные исследования	История развития фауны Гродненщины и зоологической науки Беларуси
«Роль земноводных в системах и жизни человека» «Яды земноводных»	1) «Изучение разнообразия амфибий в окрестностях г.Гродно» 2) «Особенности фенооблика жерлянок Дании» 3) «Особенности распространения медянки обыкновенной на западе Беларуси (Гродненские)» 4) «Пространственная структура и ландшафтное распределение популяций редких видов рептилий на западе Беларуси (Гродненский район)» 5) «Особенности эмбриогенеза постэмбрионального развития <i>Bufo bufo</i> » 6) «Видовой состав, встречаемость амфибий и рептилий в окрестностях населённых пунктов сельского ти-	1) «Компьютерная база Румлёво» 2) «Мониторинг экосистемы лесопарка Румлёво» 3) «Создание Web – страницы «Экологическая тропа «Природно-историческое и культурное наследие лесопарка Румлёво – памятка природы местного значения» для сайта гимназии №1 г.Гродно»	1) «Аспекты исследования оранитофауны Беларуси (к XVIII – и XX веков)»

61

3) «Особенности ихтиофауны бассейна р.Неман. Редкие виды»	на (д.Верхнее и д.Солы) Гродненского района» 7) «Орнитологические особенности лесопарка "Румлёво» 8) «Головоая активность птиц (на примере зяблика), как критерий оценки уровня антропогенного процесса» 9) «Учет зимующих птиц микрорайона Румлёво» 10) «Некоторые особенности зимующих птиц г.Гродно и окрестностей» 11) «Ландшафтное распределение зимующей орнитофауны г.Гродно и окрестностей» 12) «К гнездованию белого аиста (Сісопа сісопа) на территории Мостовского и Слонимского районов Гродненской области» 13) «Выдовой состав и ландшафтное распределение птиц Гродненского района из исследования учеников гимназии №1 г.Гродно» 14) «Изучение состояния и природоохранная деятельность в отношении колонии малой крачки (Stela albifrons) на рыбхозе у д.Коробничцы»	4) «Биоразнообразие флоры и фауны рыбхоза «Коробничцы»» 5) «Влияние антропогенного давления на биоразнообразие видов р.Лоссянки» 6) «Экологическая паспортизация реки Лоссянки и биоразнообразие её обитателей»	2) «Исторический аспект в изучении экологии зубра европейского в Гродненской области 3) «Пространственное распределение популяции зубра европейского на территории Европы с исторического времени до наших дней».
4)«Болотная пчелы меланосной» 5)«Энтомологические исследования окрестностей Г.Гродно»	15) «Энтомологическое исследование» 16) «Шершень обыкновенный» 17) «Враги пчелы меланосной хутора Гродненского района» 18) «Жесткокрылые Щучинского района» 19) «Взаимоотношения человека и таракана «Врусака» 20) «Учет численности крота в разных биотопах».	7) «Опыт паспортизации малых рек (на примере р.Гродничанки)»	4) «Ян Кахановский – патри города Гродно.»
6) «Моллюски индикаторы чистых вод»		8) «Работа в исследовательском проекте «Дикий квадрат»»	

Программы

Оршеведение

Воронова Т.М., методист отдела краеведения ЦДЮТЭ
Жуковский В.В., учитель средней школы №18
Шишкевич А.М., заместитель директора СШ №20

Объяснительная записка

Курс «Оршеведение» является экспериментальным и интегрированным. При его изучении школьники должны опираться на ранее полученные знания по другим гуманитарным предметам: истории, географии, литературы с учётом учебного плана школы.

Курс рассчитан на один год обучения при нагрузке 1 час в неделю или 34 часа в год. Его рекомендуется изучать в 7-8 классах. Возможно также использование части курса в качестве дополнительного материала к курсам географии, истории, биологии, русской и белорусской литературы.

Краеведческое образование призвано внести значительный вклад в формирование личности учащихся, воспитать любовь к Оршанщине, пробудить гордость за свою малую Родину, воспитать чувство ответственности за судьбу родного края.

Историческое краеведение имеет огромную познавательную самооценку, служит основой культурного и нравственного совершенствования, помогает гражданскому становлению молодого поколения. В соответствии содержания изучения курса краеведения и реалий окружающей действительности происходит формирование гражданского самосознания школьника.

Курс краеведения в школе решает следующие задачи:

- Дать учащимся основы знаний о жизни человека на территории нашего региона с древнейших времён до наших дней в единстве общей картины развития общества;
- Развивать умение анализировать и сравнивать полученную информацию, осмысливать проблемы общественного развития в прошлом и настоящем своего края;
- Способствовать формированию ценностных ориентаций учащихся, воспитанию патриотизма, уважения к отечественной истории и культуре, стремлению сохранять и приумножать достояние своего края.

В содержание краеведческого образования включается наряду со знанием фактов и дат оценочные знания, и опыт творческой деятельности. Поэтому разбор разных источников знаний и содержащихся в них версий – обязательный компонент изучения предмета.

Данный курс закладывает основы нравственных, эстетических,

культурных представлений учащихся о своём крае.

В учебный материал обязательно включаются элементы, способствующие углублению интереса к истории и природным условиям Оршанщины, к памятникам и памятным местам края, к жизни знаменитых земляков.

Программа ведётся по следующим разделам:

1. Природные условия и ресурсы
2. Население Оршанщины
3. История родного края
4. Хозяйство нашего региона

Работа по программе предполагает творческий подход учителя. Близость познавательного материала ориентирует учителя на большее внимание к организации самостоятельной, творческой деятельности школьников, и в ходе обучения учитель широко использует различные формы учебных занятий: дидактические игры и диспуты, семинары и конференции, походы по родному краю и посещение музеев, встречи с краеведами и просмотр краеведческих видеофильмов.

После изучения курса «Оршеведение» ученики должны:

- знать особенности природы Оршанщины и правила её охраны;
- иметь представление о важнейших исторических событиях на Оршанщине и их связи с общеисторическим процессом развития;
- представлять хозяйственную деятельность региона, знать его главные предприятия, их основную продукцию;
- знать известных земляков, прославивших наш край;
- понимать особенности культуры региона;
- видеть перспективы развития Оршанщины.

Программа 6 класс (34 часа)

Введение (1ч)

Что изучает краеведческая дисциплина «Оршеведение».

Географическое положение Оршанского района.

Формирование территории Оршанщины.

Туристско-краеведческие возможности нашего края.

Раздел 1. Природные условия и ресурсы (6 ч)

Тема 1. Историческая геология Оршанщины. Особенности рельефа. Оледенения на Оршанщине и их влияние на рельеф. Месторождения важнейших полезных ископаемых.

Тема 2. Особенности климата. Климатообразующие факторы. Оршанская метеостанция (экскурсия).

Тема 3. Водные ресурсы. Внутренние воды. Характеристика важнейших рек и озёр. Подземные воды. Болота.

Тема 4. Основные виды растительности и особенности животного мира Оршанщины.

Тема 5. Охрана природы. «Красная книга Оршанщины». Экологические проблемы нашего региона.

Раздел 2. Население и топонимика (4 ч)

- Тема 6. Численность, национальный состав населения. Сельское и городское население. Населённые пункты Оршанщины. Структура занятости жителей района и города.
- Тема 7. Знаменитые земляки: писатели, артисты, спортсмены, политики, художники, учёные и т.д.
- Тема 8. Топонимика Оршанщины. Происхождение названий населённых пунктов, рек, озёр, улиц.

Практическое задание: объяснить название малых рек Оршанщины, старых улиц Орши и Барани, населённых пунктов района.

Раздел 3. Историческое прошлое Оршанщины. (12 ч.)

- Тема 9. Оршанщина в древности. Городища, селища, культовые камни. Данные археологических раскопок.
- Тема 10. Оршанщина в средние века. Оршанский замок.
- Тема 11. Орша – город монастырей. История оршанских церквей.
- Тема 12. Магдебургское право в Орше. «Оршанский статут.»
- Тема 13. Военные события на территории Оршанщины в средневековье.
- Тема 14. Оршанщина в войне 1812 г. Наполеон и Кутузов на Оршанщине.
- Тема 15. Орша и Оршанщина в XIX веке, развитие экономики, культуры, образования, транспорта.
- Тема 16. Первая мировая война на Оршанщине. Революционные события.
- Тема 17. Развитие Оршанщины и нашего города в довоенный период. Новостройки первых пятилеток. Культура и образование в 20-40-х гг.
- Тема 18. Оршанщина в годы Великой Отечественной войны. Первый залп «Катюш». Оршанское подполье. Деятельность партизан Оршанщины. Герои и подвиги. Освобождение нашего края.
- Тема 19. Восстановление хозяйства. Дальнейшее развитие города. Город-орденоносец. Культура и образование. Религиозная жизнь.
- Тема 20. Оршанщина на пороге XXI века. Перспективы развития нашего региона. Посещение музеев истории и культуры Оршанщины и К.С. Заслонова.

Раздел 4. Народное хозяйство Оршанщины (3 ч.)

- Тема 21. Промышленность региона. Энергетика. Основная продукция предприятий Орши и Оршанщины. Машиностроение, стройиндустрия, лёгкая и пищевая промышленность.
- Тема 22. Сельское хозяйство на Оршанщине. Особенности развития растениеводства и животноводства на Оршанщине. Виды транспорта: железнодорожный, автомобильный, трубопроводный, водный – и их значение для региона.

Тема 5. Культура Оршанщины. (4 ч.)

- Тема 23. Образование: школы, училища, средние учебные заведения и вузы.
- Тема 24. Музеи: государственные, ведомственные, школьные, частные.
- Тема 25. Культурная жизнь Оршанщины.
- Тема 26. Этнография Оршанщины. Ремёсла. Предметы быта. Одежда. Архитектура. Обычай. Оршанский фольклор.
- Посещение музея этнографии или ведомственного музея.

Заключение (1 ч.)

Орша сегодня. Достопримечательности родного края. Вклад оршанцев в развитие нашего государства.

Основные умения учащихся после изучения курса «Оршеведение»:

- анализировать и обобщать исторические факты, формулировать несложные выводы;
- описывать природные условия, орудия труда, памятники материальной и духовной культуры;
- давать характеристику отдельных исторических деятелей, выявлять нравственный смысл их действий и поступков;
- определять хронологию событий, соотносить событие с веком и последовательность событий;
- изучать исторические источники (письменные и материальные), извлекая из них новые знания;
- давать оценку отдельным явлениям культуры, их художественной и духовной ценности;
- составлять связный и четкий рассказ по определенной теме;
- на конкретных примерах раскрывать характерные черты быта, обычаев, нравов народа;
- работать с исторической картой, уметь её читать, использовать как источник знаний;
- участвовать в обсуждении, формулировать свой мнение, давать отзыв на ответы других учащихся.

Список рекомендуемой литературы.

1. Археалогія і нумізматыка Беларусі: энцыклапедыя. Мн., БелЭН, 1993.
2. Аршанская мінуўшчына: Гісторыя Оршы ў друку. – Орша, 1998.
3. Аршанскі краязнаўчы зборнік. – Орша, 1995.
4. Аршанскі краязнаўчы зборнік №2 – Орша, 1997.
5. Асіноўскі С.М. Орша: залатыя стрэлы на блакітным полі. – Мн.% Полюмя, 1997.
6. Беларуская мінуўшчына: журнал №2 за 1997. (стат'я аб Орше).
7. Богданов Ф.И., Немогай В.А., Оршанский завод «Красный Октябрь». – Мн., 1973.
8. Богомазов В.С. Константин Заслонов: краткий биографический очерк. – Орша, 1996.
9. Богомазов В.С. Мемориальный музей К. Заслонова: буклет. – Орша, 1986.
10. Богомазов В.С. Орша в Великой Отечественной войне 1941-1945. – Орша, 1994.
11. Богомазов В.С. 40 лет на вахте памяти. – Орша, 1989.
12. Витебская область БССР. – Мн.: Беларусь, 1974.
13. Ершов И.А., Распонова Г.Т. Орша – памятные места. – М., 1986.
14. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобласць – Мн., 1985.
15. Их именами названы...: энциклопедический словарь. – Мн., 1978.
16. Казак Г.И. Пою о нашей доброй Орше: Стихи. – Орша, 1994.
17. Крашеніннікаў Я.Н. У аршанскім падполлі. – Орша, 1998.
18. Кадзін А.М. Храналогія гісторыі Оршы. – Орша, 1992.
19. Кулаков Ф.С. Мемориальный комплекс «Рыленки». – Мн., 1979.
20. Левко О.Н. Культурные памятники Орши конца XVI-XVIII вв.: историко-археологическое исследование. – Орша, 1996.
21. Левко О.Н. Средневековая Орша и её округа: историко-археологический очерк. – Орша, 1993.
22. Лютынский В.П. Орша в войне 1812 г. – Орша, 1995.
23. Мой родны край – Аршаншчына: краязнаўчы зборнік. – Віцебск, 2000.
24. Музеі школ і ПТВ Віцебскай вобласці: даведнік. – Віцебск, 1995.
25. Навечно в сердце народном: биографический справочник. – Мн., 1975.
26. Орша - центр туризма и экскурсий. Буклет. – Орша, 1996.

27. Памяць: гісторыка-дакументальная хроніка Оршы і Аршанскага рэна ў 2-х кнігах. – Мн., 1999.
28. Почётные граждане город Орши. – Мн., 1984.
29. Радомская Л.Д. Уладзімір Караткевіч і Орша. – Орша, 1998.
30. Синицин В. Туристские маршруты Витебщины. – Мн, 1981.
31. Сінкевіч М.В. Па мясяцінах ратнай славы. – Мн., 1983.
32. Таму і люблю я Оршу першым вялікім каханнем: зборнік вершаў і аповяданняў аршанскіх літаратараў. – Орша, 1997.
33. Шалухо В.Д. Школьные литературные музеи: справочник –путеводитель. – Мн., 1988.
34. Шынкевіч А.М. Аршаншчына: спадчына мінулага. – Орша, 1997.
35. Шынкевіч А.М. Аршанская даўніна. – Мн., 1992.
36. Шынкевіч А.М. Аршанскія замчышча. Буклет. – Орша, 1989.
37. Шынкевіч А.М. Аршаншчына ў адлюстраваннях. – Орша, 1993.
38. Шынкевіч А.М. Ільінская царква ў Оршы. Буклет. – Орша, 1989.
39. Шынкевіч А.М. Падарожжа па Дняпры. – Орша, 1994.
40. Яршоў І.А. Вежы над Дняпром: нарысы – Орша, 1996.
41. Яршоў І.А., Сіднякова В.М. Зямля Караткевіча. – Орша, 1997.
42. Яршоў І.А., Сіднякова В.М. Вёрсты пройдзеных дарог. – Орша, 2003.
43. Жуковский В.В. Оршеведение. – Орша, 2002.
44. Жуковский В.В. Барань. – Орша, 2004.
45. Иванова С.Г. Оршанские краседы. – Орша, 2002.
46. Легенды і паданні Аршаншчыны (укладальнікі Л. Анісовіч, Ю Копцік) . – Орша, 2004.
47. Шынкевич А.Н. Оршанщина: памятники природы и старины. – Горки, 2001.
48. Жуковский В.В. Оршеведение. Тесты (природа Оршанского района) – Орша, 2003.

Рэцэнзіі

Носевич В. Традиционная белорусская деревня в европейской перспективе. – Мн.: “Техналогія”, 2004. – 350 с.

У літаратурным жыцці Беларусі адбылася значная падзея – выйшла ў свет кніга В. Насевіча «Традиционная белорусская деревня в европейской перспективе». Работа разлічана не толькі на вузкіх спецыялістаў, але і на ўсіх аматараў гісторыі. На яе старонках разгортаецца гісторыя мясцовасці кораньшчыны ад часу яе ўзнікнення да сярэдзіны XX ст.. Чытач знаёміцца з матэрыяльнай і духоўнай культурай жыхароў мясцовасці, асаблівасцямі яе гістарычнага развіцця. Аўтар вылучае наступныя мэты свайго даследавання: **“...реконструкция традиционного сельского общества как целостной системы, выявление его общих черт и тех особенностей, которые были присущи именно белорусской деревне. Выявление общего и особенного с помощью данных, охватывающих более широкую территорию Беларуси и смежных регионов, в частности Западной Европы, позволяет выявить те формы поведения, которые не были единственно возможными в конкретной природно-исторической ситуации, т.е. были культурно обусловлены (курсіў Р.Д.)... По мере возможности я пытался разобраться, какие, из элементов культуры были наиболее адекватными ответами на вызовы внешнего мира, а какие - лишь одним из равноценных (а порой далеко не оптимальным) вариантом поведения, обусловленной инерцией прошлого”**[с. 13]. Такія мэты патрабуюць велізарнай адказнасці і аб’етыўнасці. На самой справе праца спадара Насевіча вельмі заідэалагізавана і ўяўляе прыклад ідэйнай міфатворчасці, што, на вялікі жаль, зводзіць на “не” усю навуковую каштоўнасць. Міф, як вядома, прыклад ірацыянальнага мыслення. Менавіта з яго дапамогай нам навязваюць думку аб нашай нікчэмнасці перад Захадам, называючы нас пры гэтым, часткай Заходней Еўропы. Гэты міф узнікае на глебе няўліку асаблівасцей развіцця Беларусі і, у першую чаргу, яе прыродна-кліматycznych асаблівасцей. Аўтар вельмі расчараваны ў тым, што беларусы не пайшлі па эвалюцыйнаму шляху заходнеэўрапейцаў. Ён піша: **“В исторнографии ... сложилась устойчивая традиция рассматривать очерченный регион с точки зрения дихотомии его западной и восточной половинами... Не было ясности в том, где проходит внешняя граница этой (западноевропейской) цивилизации. Вхождение в ее состав западной части нашего ареала сомнений ни у кого не вызвало (курсіў Р.Д.), но по мере мысленного движения к востоку эти сомнения нарастали. Для жителей восточной части ареала ситуация была еще сложнее – им предстояло самим найти свое место по одну сторону дихотомии**

«запад-восток» и при этом как-то согласовать его с мнением бесспорных «европейцев» (курсіў Р. Д.).

Для современных белорусов проблема отношения к западноевропейской цивилизации тоже вполне актуальна. Будучи белорусом, я не мог абстрагироваться от него при проведении этого исследования. Поэтому сопоставления в масштабах широкого ареала будут делаться с учетом этого обстоятельства. [с. 23-24].

Узнікае пытанне пра крытэрыі, па якім спадар Насевіч адносіць Беларусь, ва ўсякім выпадку яе заходнюю частку, да Заходняй Еўропы? Аўтар піша: «Но степень...различий не должна быть слишком высока. ...в качестве ареала для широкого сравнения выбрана зона пашенного земледелия Европы – область, которая включает в себя основную часть Англии, северо-восточную часть Франции (Парижский бассейн), Нидерланды, Германию и Австрию (за исключением альпийских областей), Данию, южные сельскохозяйственные районы Норвегии, Швеции и Финляндии, Польшу, Прибалтику, северную часть Украины (Галицию, Вольнь и Киевщину), российское Нечерноземье. С некоторыми оговорками в эту же зону можно включить территории Центральной Европы с чередованием горных и равнинных ландшафтов (Чехии, Словакии, Венгрии с Трансильванией)». Далей Насевіч піша: «в этих районах средние температуры как зимних, так летних месяцев не слишком различаются, уровень осадков тоже сопоставим» [с. 23]. На самой справе не зусім так. Ніжэй прыводзіцца табліца тэмператур па некаторых раёнам і геаграфічных цэнтрах, якія адрозніваюцца найбольшай гаспадарчай інтэнсіўнасцю.

Табліца. Сярэднія тэмпературы ($^{\circ}\text{C}$) у розных рэгіёнах.

Краіна ці рэгіён	Студзень	Ліпень
Беларусь	-4 (запад) -8..-9 (паўночны ўсход)	+17..+19
Украіна	-8 (паўночны ўсход) +2 (Крым)	+18 (паўночны ўсход) +23 (поўднёвы ўсход)
Расія	-5 (Европейская частка) -9..-16 (Масква) -20 (Дальні Усход) -40..-90 (Усходняя Сібір)	+15..+22 (умераны пояс) +1..+2 (Крайняя Поўнач)

Польшча	-2	+18 (Варшава)
Прыбалтыка	-3..-4 (пабярэ- жжа) -6,5..-7 (паўночны ўсход)	+16..+17
Данія	0 (у лютым)	+15..+16
Фінляндыя	-4 (поўдзень)	+16..+18
Нарвегія	+2	+10 (поўнач) +15 (поўдзень)
Швецыя	0 (поўдзень) -4 (усход)	+17
Англія	+3,5 (паўночны ўсход) +5,5 (паўднёвы захад)	+12..+16 (макс. +27.. +32)
Францыя	-7 (захад Брэ- тані) +8 (Ніца) +3,5 (Парыж)	+17 (Брэтань) +23 (Ніца)
Германія	+1,5..+3 -3..+2 (Берлін)	+16..+20 +14..+24 (Берлін)
Канада	+4 (поўдзень)	+21 (поўдзень)
ЗША	Да +20 (Калі- форнія)	+14..+20 (заходняе пабя- рэжжа) +16..+25 (усходняе узбярэжжа)

З табліцы бачна, што тэмпература зімовых месяцаў нават у краінах Паўночнай Еўропы, у найбольш асвоенных раёнах, станоўчая. Гэты факт абумоўлівае амаль бяснежную зіму і непрамярзачы грунт. У большасці краін Заходняй Еўропы для сельскагаспадарых работ непрыгодны толькі снежань і студзень. У нас па іншаму. Тэмпература на тэрыторыі Расіі, ва Усходняй Сібіры, зніжаецца да -90, што абумоўлівае устойлівае снежнае покрыва. Грунт прамярзае ад 150 см у еўрапейскай Расіі да 40 см у паўночна-заходніх раёнах Беларусі. Важным фактарам быцця соцыўму з'яўляецца працягласць халоднага перыяду. У Расіі безмарозны перыяд цягнеца ад 60 сутак на паўночным усходзе да 180 на поўдні еўрапейскай часткі (пры гэтым важна памятаць, што 2/3 тэрыторыі – вечная мяззлата). Свабодных ад замаразкаў раёнаў няма. У Беларусі працягласць безмарознага перыяду - 220-260 сутак, ад 70 да 130 сутак – ляжыць снег. Замаразкі таксама на ўсёй тэрыторыі. На Украіне зіма цягнеца ад 55-75 да 120-130 сутак. Снежнае покрыва да 30 см (на

поўдні – 10 см). У выніку сельскагаспадарчы сезон – толькі 4-6 месяцаў (на Беларусі шэсць). Гэта патрабуе максімальных намаганняў у короткі перыяд для забеспячэння элементарнага выжывання грамадства. Значны ўплыў на ўраджайнасць сельскагаспадарчай вытворчасці і яе кошт мае колькасць ападкаў, якія выпадаюць на той ці іншай тэрыторыі. Показчык у 500 мм з'яляецца крытычным: гэта граніца «рызыкаўнага земляробства». Так у Беларусі ўзровень ападкаў за год складае ад 700 да 500 мм., на Украіне ад 600 да 300 мм (у Карпатах 1500 мм, у Крымскіх гарах – 100 мм). На тэрыторыю Расіі прыходзіцца ад 600 да 200 мм ападкаў у год. Па краінах Еўропы, якія часцей прапаноўваюцца ў якасці аб'ектаў параўнання з усходнеславянскімі краінамі, узровень ападкаў наступны: Фінляндыя 700 – 600 мм, Данія 800 – 450 (у паўночных слабаасвоеных раёнах), Прыбалтыка – 930 – 550 мм, Польша 700 – 600 мм, Нідэрланды 750 – 600 мм, ЗША, Вялікабрытанія, Францыя, Аўстрыя, Германія ад 2000 да 600 мм. Уражайнасць у разглядаемых рэгіёнах наступная: вышэй 90 ц/га у ЗША, Вялікабрытаніі, 80 у Францыі, вышэй за 70 у Германіі, Польшы – 28,7, Беларусі – 24,2, Расіі – ад 45 да 10. Перавысіць гэтыя паказчыкі вельмі складана, гэта фактар прыроды. Сітуацыя пагаршаецца частымі вясеннімі і восеннімі замаразкамі, летнімі засухамі і жніўнскімі дажджамі ва ўсходнеславянскім рэгіёне. Апасродкавана прыродны фактар уздзеянчае на спосабы гаспадарання, яны, у сваю чаргу, вызначаюць сэнсавыя арыенціры народа. Такім чынам, можна зрабіць выснову пра суровасць клімата на тэрыторыі Беларусі, Украіны і Расіі. Неабходна ўлічваць глыбіню прамязання зямлі, тэрміны сельскагаспадарчага сезона, колькасць ападкаў, складанасць транспартыроўкі тавараў з-за адсутнасці марскіх портаў і карціна становіцца зразумелай: усходнеславянскі рэгіён прадстаўляе сабой унікальны прыродна-геаграфічны комплекс, што абумоўлівае спецыфіку развіцця рэгіёна. Па кліматычных і геаграфічных умовах Беларусь, Украіна, а тым больш Расія, не параўнальны з другімі еўрапейскімі краінамі.

Цікава зазначыць яшчэ адну асаблівасць разглядаемай працы. Вельмі часта аўтар спасылаецца на кнігу: *Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX вв.). В 2-х т. – СПб., 2000.* Вось што, дарэчы, піша названы аўтар: «Воздействие географической среды на человека на общественные явления происходит опосредованно и во взаимодействии с другими социальными, экономическими и политическими факторами (бесспорно - Р.Д.). Оценить индивидуальный вклад каждого из них не представляется возможным. Поэтому любые соображения о влиянии географической среды на отдельные институты, модели поведения, социальные и экономические процессы и политические явления в жизни общества носят по необходимости предположительный... характер, так как не могут быть подкреплены эмпирическими данными и уязвимы для критики. Если суровость климата имела для

России решающее, фатальное значение, то как объяснить, что народы ряда западноевропейских стран (Швеция, Финляндия, Норвегия, Дания), живя еще в более суровых природных условиях (принципиально неверно – Р.Д.), не испытали их травматического воздействия? Еще более спекулятивный характер имеют попытки связать с географическими условиями существования человека явления культуры, права, психологию народа» [с. 314]. Менавіта так лічыць і Насевіч. Але роля прыроднага фактару ў жыцці грамадства, асабліва традыцыйнага, вельмі вялікая, каб яе не ўлічваць. Дарэчы, ролю прыроднага фактару ў жыцці Расіі вельмі дасканала паказваюць ў сваіх працах Мілаў і Алейнікаў. Напрыклад, *Мілов Л. В. Природно-климатический фактор и особенности российского исторического процесса // Вопросы истории. – 1994. - № 4 - 5.; Олейников Ю. В. Природный фактор бытия российского социума. – М., 2003.* Насевіч работы гэтых аўтараў не выкарыстоўвае. Таму і можна казаць аб «заходнеёўрапейскасці» беларусаў. Але сам аўтар прызнае наступнае: «**При попытках самоотождествления на уровне, превышающем принадлежность к данной общине, индивид неизменно сталкивался с дилемой: какому вектору внешних воздействий отдать предпочтение? Западный вектор не имел местных корней, но в течении столетий после Крестовой унии действовал по средствам государства, понемногу становясь привычным (хотя это не могло затушевывать его чужеродные черты). Восточный вектор был более традиционным, поскольку в Московская и местная «Литовская» Русь были прямыми приемниками одной цивилизации – Киевской Руси XI–XIII вв., сокрушенной татарским нашествием. Но это не значит, что ее черты, которые сформировались в Московском государстве в тесном и обоюдостром противостоянии с Золотой ордой и придали ее черты особой, качественно новой цивилизации, были совершенно близки и понятны жителям Великого Княжества Литовского. В какой-то мере эта цивилизация тоже стала чуждой, внешней, отождествление с ней требовало определенной адаптации.** Пока государство действовало как свое, действовал дополнительный фактор патриотизма, и лояльные к этому государству группы (шляхта, основная масса духовенства, городская верхушка и концентрирующееся в городах и местечках еврейское население) в целом избирали западную ориентацию. Но разрыв духовной общности произошел как раз между эти слоями и крестьянством, отстраненным ими от общественной жизни и подвергнутым весьма жесткой эксплуатации. Поскольку государство стало их государством, связанные с ним идейные веяния (и без того вызывавшие внутреннее сопротивление) натолкнулись на огульное отторжение. Естественной альтернативой стало принятие противоположного вектора как своего, что требовало закрыть глаза на все проявления его относительной чужеродности» [с. 105].

Безумоўна, мы маем пэўныя адрозненні ў сферах грамадскага жыцця з рускім народам, але гэтыя адрозненні былі значна меншыя, чым падабенствы з заходнееўрапейцамі і таксама з іх авангардам на ўсходзе – палякамі. Гэта і абумовіла выбар. Асабліва гэта актуальна сёння, калі, як піша Халцінгтон, ідзе сутыкненне цывілізацый. Наша прыналежнасць да усходнеславянскай праваслаўнай цывілізацыі больш падобна на ісціну.

Існаванне грамадства забяспачвае яго гаспадарчая дзейнасць. У традыцыйным грамадстве галоўным відам гаспадарання з’яўляецца сельская гаспадарка. Вось што піша Насевіч аб памерах надзелу.

“...В России типичной нормой надела монастырских крестьян в XV - в первой половине XVI в. являлась выть, равная примерно 15 десятинам (Десятина = 1, 09 га) доброй земли (в трех полях), или 18 десятинам средней, или 24 десятинам худой земли. В Новгородской земле ... надел ... в 9 десятин. В княжеских владениях 10,5 – 17,5 десятины. В Ливонии... – 8 – 14 га. В Польше... надел, равный целому лану... 17 – 24 га, в Мазовии был уже высок процент наделов в 0,5 лана. (В Беларуси средний надел – 5,6 – 10 га под пашню и 1,5 – 2,4 сенокоса. 1 – 0,5 га унавоженной земли”[с. 79].

Прашу заўважыць – няма далзенных па ўласна Заходняй Еўропе.

“...площадь волоки равнялась 21,36 га. Такой надел делился на три части, из которых одна засевалась озимыми культурами, вторая – яровыми, а третья оставалась под паром” [с. 99].

“Сенокосы давились отдельно – в расчете 3 морга (0,71 га.) на волоку. Согласно уставе 1557 г., при проведении реформы предписывалось выделять волоку в распоряжение или односемейного хозяйства, или неразделенного (отец и взрослый сын, или два брата)” [с. 102].

Похоже, что реформа проводимая в целом по западноевропейским образцам, натолкнулась на местные культурные традиции: право каждого мужского потомка на часть отцовского имущества представлялась здесь неизблемым (курсіў Р.Д.). По суммарным данным многочисленных инвентарей конца XVI – первой половины XVII в., из 36419 учтенных наделов лишь 4353 (12%) соответствовали волоке и 408 (1,1%) превышали ее. Сравнительно редко встречались наделы в 3/4 волоки (649, или 1,8%) и 2 /3 волоки (647, или 1,8%), тогда как подавляющая часть хозяйств пользовалась половинной волоки (15354, или 42,2%), ее третью (4376, или 12%) или четвертью (10632, или 29,2%)” [с. 102]. В 18 – н. 19 в. На двор приходилось полволоки – 11-12 га. [С. 181.]. Такое тлумачэнне, безумоўна, мае рацыю, але як на самой справе?

Вось што піша пра памеры надзелу Мілаў. “На «тягло» (взрослые мужчина и женщина) приходилось 6-7 дес. пашни. ...фактический посев и пар составили всего 53,1 % от этого не слишком большого надела. ...реальный посев... на семью из четырех человек – 2,48 десятины” [указ. сач. с. 40.]. Так адбывалася таму, што з-за кароткага сельскагаспадарчага сезона большы надзел сяляне апрацаваць належным чынам не маглі.

Дадзеныя Мілава і Насевіча разыходзяцца. Справа ў тым, што Мілаў прымае да ўвагі аб'ектыўныя фактары і не дае надуманых тлумачэнняў, як Насевіч, які заўважае, што пасля адмены прыгоннага права сяляне пайшлі шляхам драблення надзелаў. **“Избранный крестьянами вариант решения земельного вопроса был, в конечном счете, бесперспективным. В европейской зоне пашенного земледелия в условиях рыночной экономики способно устойчиво существовать хозяйство, владеющее, как правило, не менее 20 га. сельхоз угодий. Надел менее 15 га. является уже недостаточным для эффективного хозяйства и обеспечивает самые минимальные связи с рынком. На наделе размером менее 5 га земледелие и животноводство приобретают вспомогательное значение, а основные средства к жизни добываются с помощью других занятий”** [с. 245.]. Магчымаць змяньшэння надзелаў была. Сяляне проста былі не ў стане якасна апарцоўваць вялікія надзелы. Адно гэта тлумачыць адсутнасць **“рыночной экономики”** на Беларусі. Зыходзячы са сваіх разважанняў, спадар Насевіч так характарызуе беларусаў. **До такой жизни эти хозяйства дошли всего за два поколения. (размова пра скарачэнне памераў надзелу) Трудно представить себе тот уровень пассивности, который обеспечил растянувшееся на десятилетие сползание в безземелье без каких либо попыток изменить свою судьбу. Трагедия этих людей заключалась в том, что избранный путь был освящен традицией: они всего лишь жили так, как предписывали им унаследованная от предков модель поведения (курсіў Р.Д.). Для того чтобы осознать ее неадекватность, следовало подняться над повседневностью, взглянуть на себя глазами более активных и предприимчивых людей. Но многим это оказалось не по плечу [С. 247.]**

У гэтай сувязі асабліваю цікаваць маюць разважанні Багдановіча А, якія прыводзіць у кнізе Насевіч: **“Обряды, сопровождающие жизнь белоруса от колыбели до могилы, ...свидетельствуют о невысоком уровне умственного развития. Об этом также свидетельствует лучшее мерило духовного развития народа – его язык. По впечатлению Багдановича, этот язык беднее словами для обозначения отвлеченных понятий, чем великорусский народный язык, и даже уступает в этом отношении малорусскому”**. Прыведзеныя цытаты сугучны. Насевіч разглядае нас як людзей **“невысокого умственного развития”**. Аб чым далей гаварыць?

Традыцыя беларускага народа як спосаб адаптацыі да прыродна-кліматычных умоў існавання, выпрацаваная стагоддзямі, прывяла да **“трагеды”**, калі верыць Насевічу. Ніякай трагедыі не было. Беларусы існавалі і існуюць у складаных кліматычных умовах. Гэта пацвярджаюць дадзеныя па ўраджайнасці.

“Урожайность ржи примерно пятикратно превышала посев (4,75 ц. с га.), ячмень сам 1-10 (5,9 ц/га), яровой ржи и овса – сам 3(4,5 ц/га). В иные годы урожай овса не возвращал даже посеvy (курсіў Р.Д.)

Пшеница имела урожайность сам-4 (4,6ц/га). Лен сам-4, конопля – сам-5. Картофеля сам-6. [с. 186.]

Урожайность ржи по белорусским губерниям в среднем за период с 1905 по 1913 г. Составляла 6,4 ц/га. (в 1913 – 7 ц), овса – 7,2 ц (в 1913г. – 8,8), картофеля – 64,4 ц/га (78,2). В 1907 -1908 гг. с гектара получали 6,3 ц льноволокна, в 1912 – 1913 гг. – 5,5 ц, в структуре посевов лен и конопля занимали 3,5 %.

Некоторый рост урожайности в начале XX в. Очевиден. Но он был ниже по России в целом. Если в 1887 -1888 гг. средние урожаи зерновых в Империи составляли 5,9 ц/га, то к 1913 г. они возрасли до 8,7 ц. Но и этот прирост выглядит весьма скромно на фоне *Западной Европы*. В *Польше* (Польша можа знаходзіцца ў Заходняй Еўропе толькі з пункту гледжання Насевіча) сбор зерновых за этот же период возрос с 5,9 до 11 ц/га, в Германии – с 10,8 до 20,7, в Великобритании – с 15,5 до 17,4, в Бельгии – с 16,5 до 24,2 ц/га. [с. 259.]

Фактический сбор зерновых в колхозах в 1933 г. составил 6,3 ц с гектара (по колхозам и единоличным хозяйствам вместе, судя по докладу Н. Голодеда, он был гораздо выше – 9,13 ц), в 1934 г. – 6,7ц, в 1935 г. – 6,2, в 1936 г. – 4,6, в 1937 г. – 6,4 ц, урожайность картофеля – соответственно 63,5, 82,8, 85,1, 75,8, 87,3 ц. Для сравнения в соседней Польше урожайность в 1880-е гг. была аналогичной – 5,9 ц/га. Но уже в 1929 г. Было собрано 12,6 ц, в 1939 – 12,7 ц. В условиях немецкой оккупации на западе Польши в 1940 г. Средний урожай ржи составил 14,7 ц/га, в 1941 – 13,5 ц.” [с. 324.]. Калі Насевіч ураўноўвае кліматычныя ўмовы і ўзровень ападкаў, то застаецца толькі адзін шлях тлумачэння: мы не ўмеем працаваць і традыцыя беларусаў не мае ніякай каштоўнасці. З гэтым пельга пагадзіцца.

Важным для выяўлення асаблівасцей гаспадарання беларусаў з’яўляецца пытанне бюджэту працоўнага часу. Насевіч піша: “**Если принимать период страды равным 214 дням...**”[с. 199.]. Сельскагаспадарчы сезон, такім чынам, працягваецца 7,1 месяца, хаця на самой справе каля 6 месяцаў. Далей Насевіч сцвярджае: “...**то на это время приходилось 120 свободных дней в среднем на каждого работоспособного...**” [с. 199]. Але пават Міронаў прыводзіць іншыя звесткі: “Православные русские люди имели большое число праздников чем протестанты, католики, мусульмане, жившие с ними бок о бок – *вместе с воскресными днями от 120 до 140 в год (вылучана Р.Д.)* против 80 – 120 у других народов, при чем большинство приходится на весну и лето” [ука. сач. Т.ІІ. с. 314]. Вывады аўтар робіць наступныя: “...сторонники географического детерминизма ... природа под их пером превращается в своего рода “козла отпущения” и на нее взваливается вина за культурную и экономическую отсталость, за недостатки политического и общественного устройства страны” [Т.І. с. 58.]. Улік прыродных асаблівасцей – гэта ўлік умоў эвалюцыі. Даследчык Энгельгард А.Н. зазначае: “...полевые работы, ... в следствии климатических условий,

должны быть произведены в короткий срок, ... где зима коротка, или ее вовсе нет, где полевые работы идут чуть не круглый год, где нет таких быстрых перемен в погоде, характер работ совершенно иной, чем у нас, где часто только и возьмешь, что урвешь!... Люди, которые говорят, что наш работник ленив, обыкновенно не вникают в характер нашего работника» [Энгельгард А. Н. Из деревни: 12 писем, 1872-1887. М., 1987. с. 153-154.]. «Говорят, ... у крестьян много праздников,... это неправда, ... во ... многие праздники не работают только до обеда. ... по воскресеньям, в покос, ... в живно крестьяне обыкновенно работают после обеда ... у так называемых должностных лиц ... вовсе нет (выходных), потому, что ... даже в церковь сходить некогда» [с. 244-245.].

Трэба разумець, што амаль тое ж было і ў нас. 120 вольных дзён лічба вельмі непраўдападобная і можна зрабіць выснову пра нашу лягіту і не жадаанне працаваць. Менавіта да такой высновы падводзіць чытача Насевіч. «Столь же глуха оказалась традиционная деревня ... видам специализации, например рыболовству. В Чехии, Силезии и Малой Польше рыбные пруды устраивались в помещичьих хозяйствах уже с конце XIV в.. Эти занятия были очень хлопотными, требовали заинтересованного труда (курсіўР. Д.), но зато и высокопродуктивными. В нем очень широко применялся не крепостной, а наемный труд [с. 98.]. Мінімальнае выкарантанне наёмнай працы аўтар тлумачыць коснаско традыцыі, якая, не дазваляла беларусам пераступіць калектывізм і культывіраваць індывідуалізм. Адсюль і страх перад адказнасцю, «иждивенчество», калі спадзяваліся на абшчыну, а не на сябе. Падобныя высновы – вынік няўліку спадаром Насевічам прыроднага фактару эвалюцыі. Разам з тым аўтар значае, што дастатак мелі вялікія сем'і, дзе хапала працоўных рук. А вось шлях індывідуалізму многіх расчараваў. «самостоятельно погасить сеуду (на пакупку зямлі) 7 из примерно 170 хозяйств [С. 254.].

Вельмі ўражваюць старонкі, прысвечаныя шлюбным адносінам. Апіраючыся на працы аўтарытэтных даследчыкаў, аўтар вылучае шлюбны ўзрост ва Усходняй і Заходняй Еўропе: «Уже в возрасте 25 лет от 85 до 95 % женщин и около 70 – 80 % мужчин состояли в браке (на востоке; пры гэтым у рэпрадукцыйным узросце сем'і стваралі амаль усе). В западной части Европы отмечался более высокий возраст первого брака: к 25 годам около половины мужчин и порядка 30 – 40 % женщины не вступили в брак. Не существовало там и установки на всеобщую брачность: до конца репродуктивного периода оставались одиночными от 10 до 20 % мужчин и женщин [с. 44]. Пры гэтым як прычына называецца неабходнасць мець рабочыя рукі ў гаспадарцы. Адказ ад наёмнай працы аўтар тлумачыць, як падкрэслівалася, коснаско традыцыі. Аб'ектыўныя прычыны вылучаюцца пры ўліку ўплыву прыроднага фактару. У Заходняй Еўропе, дзе кліматычныя ўмовы больш спрыялы для сельскай гаспадаркі, зямельны надзел можна было апрацаваць сіламі малой сям'і. Таму там існаваў прынцып «майората» -

наяўнасць у грамадстве “лішніх” людзей. Малодшыя сыны, вымушаныя накінуць бацькоўскі дом, самі зараблялі сабе на жыццё, часта проста жорсткім рабаўніцтвам. Яны ж прадстаўлялі наёмную працоўную сілу. Таму зразумела, што шлюбны узрост быў вышэй. У нас не было “лішніх”. Здабыча сродкаў існавання патрабавала ад беларуса канцэнтрацыі вялікіх фізічных сіл на кароткім адрэзку часу сельгасработах – ад сярэдзіны красавіка да сярэдзіны кастрычніка. У заходняй Еўропе непрыгоднымі для земляробства былі толькі снежань і студзень. Таму і дамінавалі ва Усходняй Еўропе вялікія сем’і.

Вышэй абазначаныя ўмовы дазваляюць тлумачыць і высокую дзіцячую смертнасць. **“На уровень смертности, видимо, влиял целый комплекс факторов – экологических, культурных, социальных. Среди них немалую роль могло играть несколько пренебрежительное отношение к выживанию потомства, поскольку рождаемость была не просто высокой, а в какой-то мере даже избыточной. Но не исключено, что многие новорожденные девочки (а также и немалое количество мальчиков) погибали просто из-за отсутствия заинтересованности семей в их выживании”** [с. 147]. Насевіч правільна зазначае. Але не трэба забываць, што размова ідзе пра традыцыйнае грамадства. Там такія адносіны не ўспрымаліся як жорсткасць. Тым больш, што яна была абумоўлена аб’ектыўнымі ўмовамі існавання, перш за ўсё прыродна-кліматычнымі. Сёння шматлікія інстытуты планавання сям’і, які прыйшлі да нас з Захаду, вядуць палітыку па скарачэнні колькасці насельніцтва ўсходніх славян. Вось сапраўдная жорсткасць!

На жаль, стаў агульнапрынятым тэзіс аб жорсткай прыгоннай сістэме і неабходнасці беларусаў (і ўвогуле усходніх славян) камунізму ўвесь час падпарадкавацца, не прыняць і не разумення свабоды сёння. Між тым Насевіч прыводзіць наступныя звесткі. **“По данным Спиридонова М.Ф. доля вольных людей среди крестьян Беларуси во второй половине 16 в. составляла в среднем 27%. [с. 93]. ...закрепощение основной массы крестьянства ВКЛ завершилось к середине 16 в.. О завершении этого процесса можно говорить только в формальном юридическом смысле. На практике нормы крепостной зависимости постоянно нарушались [с. 121.]**. Той факт, што нашы продкі не мелі цвёрдага прымацавання да зямлі, мае вялікае значэнне. Яны ведалі, што такое воля і цанілі яе. Складаныя прыродныя умовы ўвесь час вярталі селяніна ў калектыв. Але тут ён быў асобай і не адчуваў рабскай пакорлівасці абставінам. Яго каштоўнасці былі аб’ектыўнымі і правільным адказам на выклікі асяроддзя. Нельга, як гэта робіць Насевіч, параўноўваць аксеалогію беларусаў з пратэстанскай этыкай. Апошняя развівалася ў прынцыпова іншых сацыяльна-прыродных умовах, да таго ж яе дыструктыўны характар сёння зразумелы ўсім. **“Традиционное общество белорусской деревни ... не испытало той кардинальной трансформации, через которую прошла Западная Европа”** [с. 276]. Здаецца, усё сказана. Мы пайшлі па іншым шляху, чым Запад. Але аўтар не можа

скрыць распачы, ад таго, што мы іншыя. “Еще одной «родимой меткой» старой культуры, стало инстинктивное неприятие социального рас-слоения” [с. 342.]. Грамадства масавага спажывання “залатога мільярда” вядзе нас да экалагічнай катастрофы, распачынае войны за перадел крыніц сыравіны. Мы выбралі іншы шлях развіцця. “Вестарнізацыя” Расіі і Украіны, якія сталі ахвярамі глабалізацыйнай уніфікацыі, праводзіцца без уліку анталагічных асноў развіцця грамадства. Таму там назіраецца перманентны сістэмны крызіс. Расія, Украіна, Беларусь – унікальная цывілізацыя і яе звалюцыя, на наш погляд, не можа быць разгледжана як пошук альтэрнатыўных шляхоў, пры параўнанні з Заходняй Еўропай, што робіць Насевіч. Між тым, Насевіч рэдка параўноўвае асаблівасці Беларусі і ўласна Заходняй Еўропы, а параўнанне праводзіцца, як вазначалася, з так званай “*зонай пашенного земледелия*”, якая вельмі неаднародна па клімаце і культурных асаблівасцях. А чытачам яна падаецца як асобны прыродна-культурны рэгіён.

Пасля прачытання працы у нас засталася пачуццё нацыянальнай пасіўнасці беларусаў. Не заўсёды, на наш погляд, прысутнічае аб’ектыўнасць аўтара ў высновах і ацэнках.

Праца В. Насевіча – грунтоўнае даследаванне, пабудаванае на аснове сімтэмнага падыходу і ўтрымліваючага шырокія параўнанні. Такія працы вельмі патрэбныя сёння. Але, мы лічым, даследчыкі павінны ўлічваць аб’ектыўныя умовы сацыяльнай звалюцыі нашага народа і зыходзячы з гэтага ажыццяўляць параўнанні.

Райко Д.М. настаўнік гісторыі гімназіі № 4 горада
Гродна, аспірант кафедры філасофіі ГрДУ імя Я. Купалы
(г. Гродна)

Пол Томпсон Голос прошлого. Устная история – М.: Издательство “Весь мир”, 2003.

Чым жа кніга Пола Томпсана “Голас мінулага. Вусная гісторыя”, якая вытрымала тры выдання пачынаючы з 1978 г. ў Англіі і выдадзеная ў Расіі ў 2003 г., з’яўляецца сапраўднай прыступкай для нас, беларускіх гісторыкаў? Бо ўвага да вусных апавяданняў, успамінаў заўсёды была часткаю метадыкі гістарычнага даследвання таго навуковага рэчышча, у якім развіваецца сучасная беларуская гістарыяграфія. Сведкі, а то ўдзельнікі векапомных дзён рэвалюцый і войнаў, бежанства, жыцця “за польскай уладаю”, “за першымі і другімі Саветамі”, “за немцамі”, часоў пасляваеннага аднаўлення і г.д. пакінулі нам нямала з таго, што ўбілася ў чалавечую памяць, што назаўсёды стала часткаю свядомасці гэтых людзей. Не мала? Мала! Сто гадоў XX стагоддзя прамільгнулі, а пры канцы самога стагоддзя раўеснікі веку сыходзяць у нябыт. У нашай жа гістарычнай навуцы, якая яшчэ знаходзіцца ў крызісе пераходнага стану (адзін змест тэсціравання для абітурыентаў, аб гэтым красамоўна сведчыць!), няма сістэмы і праграмы фіксавання ўспамінаў. Індывідуальныя дасягненні асобных даследчыкаў, толькі пацвярджаюць такі стан рэчаў. Таму кніга Пола Томпсана, без перабольшвання - сапраўдны падручнік.

Хутка 30 гадоў як выйшла першае выданне кнігі Пола Томпсана, але змест яе толькі набыў яшчэ большую актуальнасць. Кніга закранае ключавыя аспекты метаду вуснай гісторыі і змяшчае шмат адказаў на пытанні, якія паўстаюць перад даследчыкам, які заплануе або пачне непасрэдна карыстацца гэтым метадам даследвання і такімі крыніцамі інфармацыі. Першы раздзел прысвечаны месцу і ролі вуснай гісторыі ў аптымізацыі даследвання чалавечага грамадства ў яго гістарычнай рэтраспектыве. “Рэальнасць складана і шматгранна, і галоўнай каштоўнасцю вуснай гісторыі можна лічыць яе здольнасць аднаўляць першапачатковы стан шматлікіх пунктаў гледжання,... яна (вусная гісторыя) дазваляе больш рэалістычна і аб’ектыўна аднаўляць мінулае, сумняваюцца ў “афіцыйнай версіі”, і тым самым радыкальна ўплываць на сацыяльныя мэты гістарычнай навукі ў цэлым,... вусная гісторыя дазваляе не толькі змяніць пункт гледжання, але і распачаць новыя накірункі для даследвання.”

Раздзел “Гісторыі і вусная гісторыя” знаёміць чытача з эвалюцыяй поглядаў навукоўцаў як на крыніцы вуснай гісторыі, так і сам метада збору такой інфармацыі. Няпросты шлях, які прайшоў дадзены метада у галавах навукоўцаў розных пакаленняў гістарычнай навукі рэзюмуецца аўтарам наступнай фармулёўкай: “Адкрыццё гісторыкамі вуснай гісторыі, якое адбываецца цяпер, хутчэй за ўсё, ужо незваротна. І гэта не толькі будучыня, але і адраджэнне.”

Дасягненням вуснай гісторыі прысвячаецца яшчэ адна частка кнігі Пола Томпсана, і гэтая той раздзел, які прапануе аргументы выключных, пасвайму, магчымасцей гэтага метаду даследвання мінуўшчыны. “Чаго ў іх (

навуковых працах з вялікай доляй крыніц вуснай гісторыі) атрымалася дасягнуць менавіта з дапамогаю вуснай гісторыі і не як інакш?” – пытаецца сам у сабе аўтар і дае наступны адказ: “Па-першае, яны дазваляюць прабрацца ў сферу, недасягальную іншым шляхам... Па-другое, нават там, дзе архіўныя матэрыялы маюцца ў дастатковым памеры, вусныя крыніцы дазваляюць іх істотна скарэжціраваць... Па-трэцяе, з дапамогаю вусных крыніц магчыма дабіцца і больш значнага, фундаментальнага з пункту гледжання гістарычнай навукі выніку... Вусныя сведчанні, ператвараючы “аб’екты” даследавання ў “суб’екты”, дазваляюць стварыць не толькі больш багатую, яскравую і захапляючую, але і больш *дакладную* гісторыю.”

Увага самім крыніцам вуснай гісторыі, іх разнастайнасці, характару, сродкам атрымання надаецца ў адпаведным раздзеле, якая носіць назву “Крыніцы”. Успамны разглядаюцца тут аўтарам і як феномен індывідуальнай і калектыўнай свядомасці, і як адзіны від крыніцаў, які нясе на сабе “жывую чалавечнасць” і патрабуе ад навукоўцы асабліваю чуйнасць да носьбіта вуснай інфармацыі, здольнасць “разумець складаныя працэсы, дзякуючы якім мы ўспрымаем і запамінаем навакольны свет і наша месца ў ім.” Асобная ўвага надаецца аўтарам аналізу рознабаковых сродкаў збору вусных ўспамінаў. Так характарыстыка гуказапісу, як аднаго са сродкаў фіксавання вуснай гісторыі ўтрымлівае вялікі назпашаны самім Томпсанам вопыт гэтай дзейнасці і значны досвед вопыту іншых гісторыкаў. “Гуказапіс – кажа Томпсан, - яўляе сабою значна больш надзейнае і дакладнае сведчанне аб гутарцы з другім чалавека, чым запіс у пісьмовай форме. У ёй утрымліваецца менавіта тыя словы, якія былі вымаўлены; а разам з імі і сацыяльныя “ключыкі” – нюансы неўпэўненсці, гумару, прыкідвання і дыялект суразмоўцы. Яны перадаюць усе адметныя рысы вуснай гаворкі, а не пісьмовай дыялогу – чалавечнасць, суперажыванне ці задзірлівасць, яго, часам “непрычосаны”, незавершаны характар”.

Раздзел “Памяць і асоба” па змесце пераклікаецца з шэрагам кніг вядомай рускамоўнай беларускай пісьменніцы С. Аляксеевіч, якая сродкам і формай сваіх твораў выбрала ўспаміны людзей, якія перажылі ў жыцці выключныя душэўныя выпрабаванні: вайну, акупацыю, палон, сіробу суіцыду, рызыку для жыцця і здароўя... Томпсан таксама, але без літаратурнага зместу, звяртае ўвагу на зваротны змест успамінаў, вусных крыніцы мінулага. Гэтым зваротным з’яўляецца іх уздзеенне на самога носьбіта ўспамінаў. Такі погляд на крыніцы вуснай гісторыі важны сам па сабе, бо дае магчымае даследчыкам-гісторыкам асэнсаваць спецыфіку вусных крыніц гісторыі і спланаваць адпаведны харатар іх збору ў рэспандэнтаў, у кантакце з якімі “гісторыя набывае новае вымярэнне, і не столькі ў якасці “сыравіны” пачынае выкарыстоўвацца жыццёвы вопыт самых розных людзей”. Выключную каштоўнасць кнігі Пола Томпсана маюць раздзелы, якія непасрэдна знаёмяць і вучаць даследчыка з практыкай збору, захавання і ўжывання вуснай гісторыі. “Раздзелы “Праекты” прапануюць шэраг ўжо выкананых або доўгатэрміновых існуючых і зараз навуковых праектаў, у якіх вусныя крыніцы – важкі і прынцыповы матэрыял даследавання. Само па сабе

інтэрв'ю разглядаецца ў аднаімённым раздзеле. Нам прапануецца шэраг “падводных камянёў” гэтай справы, даецца тлумачэнне верагодным памылкам і недахопам арганізацыі і правядзення збору вуснай інфармацыі аб мінулым. У раздзеле “Захаванне і адбор” Томпсан пагружае чытача ў механіку апрацоўкі і захавання рознага роду інфармацыі: запісанай на паперы, на аўдыё- і відэа носевітах. Тут трэба дадаць, што ў кнізе асобна ёсць выключныя па разнастайнасці “Інструкцыя па біяграфічным інтэрв'ю”. Працяглы вопыт еўрапейскай і амерыканскай практыкі такога абыходжання з вуснымі крыніцамі бачыцца каштоўным набыткам для нашых гісторыкаў. Добрыя і плённыя ўрокі архівазнаўства.

Нарэшце, апошні раздзел кнігі Пола Томпсана мае назву “Інтэпретацыя. Стварэнне навуковай працы”. Тут аўтар прапануе метадалогію аналітычнага ўжывання вусных крыніцаў, вызначае праблемы такой практыкі даследавання і дае ўласныя парады на гэты конт. Сярод іншага Томпсан згадвае чатыры асноўныя спосабы канструявання гісторыі на падставе вусных сведчанняў. “Першы з іх прадугледжвае выкарыстанне індывідуальнага жыццяпісу... Апавяданне, якое нясе ... вялікую ўнутраную моц, патрабуе невялікіх каментарыяў ... Другі спосаб... ў падрыхтоўцы зборніка асабных эпізодаў. ... Трэці спосаб – гэта аналіз самога сведчання. Пры дадзеным падыходзе ўвага надаецца тэкстуальным асаблівасцям інтэрв'ю: з чым звязана яго мова, тэматыка. Характэрныя паўторы і паўзы. Часцвёрты спосаб можа быць названы рэканструктыўным перакрываваемым аналізам. Вуснае сведчанне з'яўляецца крыніцаю і падмуркам пабудовы аргументацыі адносна мадэляў паводзін людзей або характару падзей у мінулым. Аргументацыя і перакрываваемы аналіз мае першаснае значэнне для выпрацоўкі сістэматычнай інтэпретацыі гісторыі.” Разглядаючы спосабы аналізу інтэрв'ю Томпсан згадвае і разбірае два метады такога аналізу: наратыўны (семантычны) і рэканструктыўны.

Да якаснай ацэнкі кнігі Пола Томпсана трэба аднесці вялікую колькасць прыкладаў і славесных ілюстрацый, якімі аўтар грунтоўна, усебакова і наглядна падмацоўвае свае тэарэтычныя высновы і разважанні. Для практыка-навукоўцы такі змест кнігі англійскага гісторыка – выдатная магчымасць шмат чаму навучыцца і шмат зразумець у метады вуснай гісторыі, неабходнасць якога становіцца ўсё больш актуальнай на этапе адкрыцця грамадзянамі нашай краіны ўласнай мінуўшчыны, якую хачацца ведаць як мага больш сапраўднай, не запэцканай напластаваннямі афіцыйных трактовак. Таму, у рукі “падручнік” Пола Томпсана і наперад... да людзей, да іх жывой памяці!

Карнялюк В.Р., намеснік дырэктара
гімназі №1 імя акадэміка Я.Ф. Карэкага г. Гродна,
кандыдат гістарычных навук

Удзельнікі Першых “Румлёўскіх чытанняў”

1. **Госцеў Аляксандр Пятровіч**, метадыст ліцэя №1 г. Гродна, краязнаўца, аўтар “Кронану”, аўтар курса “Гісторыя і культура Гродзеншчыны”, аўтар спецкурса “Карані і вытокі”
2. **Швед Вячаслаў Вітальевіч**, доктар гістарычных навук, прарэктар ОІПК г. Гродна, аўтар шэрагу кніг пра Гродна, выкладчык ГрДУ імя Я. Купалы
3. **Жукоўскі Віктар Васільевіч**, намеснік дырэктара СШ №18 г. Воршы (пас. Барань), аўтар курса і падручніка “Оршаведение”
4. **Цімошына Вольга Браніславаўна**, загадчык навукова-метадычнага аддзела ГДГАМ, каардынатар спецкурса “Гродназнаўства” ў музеі для СШ №№ 5, 10, 18, 23. (аўтар ініцыятывы – Трухановіч Н.)
5. **Ігнатовіч Фёдар Іванавіч**, кандыдат медыцынскіх навук, гісторык медыцыны, выкладчык ГДМІ, стваральнік музея гісторыі медыцыны (фарная аптэка), загадчык музея ГДМІ.
6. **Піваварчык Сяргей Аркадзевіч**, кандыдат гістарычных навук, археолаг, дацэнт ГрДУ імя Я. Купалы, кіраўнік студэнцкага навуковага гуртка вайскавай археалогіі “Рубон”
7. **Шаланда Аляксей Іванавіч**, кандыдат гістарычных навук, ст. выкладчык ГДАУ, стваральнік і рэдактар гродзенскага навуковага часопіса “Герольд-Litherland”
8. **Турмасева Любоў Іванаўна**, загадчык краязнаўчага аддзела гродзенскай абласной бібліятэкі ім. Я.Ф. Карскага
9. **Карпюк Іна Анатольеўна**, дацэнт ГрДУ імя Я. Купалы, кандыдат педагагічных навук
10. **Вашкевіч Андрэй**, навуковы супрацоўнік ГДГАМ, аспірант Інстытута гісторыі НАН Беларусі, краязнаўца
11. **Еўдакімава Таццяна Анатольеўна**, ініцыятар і арганізатар абласной краязнаўчай гульні “Я этым городом храним...”, метадыст Гродзенскага абласнога палаца творчасці дзяцей і моладзі
12. **Аўдзейчык Таццяна Віктараўна**, метадыст Гродзенскага абласнога палаца творчасці дзяцей і моладзі
13. **Райко Даніл Мікалаевіч**, выкладчык спецкурса “Гродназнаўства” гімназіі №4 г. Гродна, аспірант кафедры філасофіі ГрДУ ім. Я. Купалы
14. **Галота Кацярына Віктараўна**, навуковы супрацоўнік ГДГАМ
15. **Бірута Аксана Іванаўна**, навуковы супрацоўнік ГДГАМ
16. **Клімовіч Алёна Віктараўна**, спецыяліст аддзела ўпраўлення культуры Гродзенскага аблвыканкама
17. **Баранова Вікторыя Вілер’еўна**, загадчык аддзела Гродзенскага абласнога цэнтра дзіцячага турызму і краязнаўства

18. **Гарачава Алёна Дзееўна**, намеснік начальніка Упраўлення адукацыі Гродзенскага аблвыканкама
19. **Гуменны Віталь Станіслававіч**, намеснік дырэктара гімназіі №1 г. Гродна па выхаваўчай рабоце, сябра НГА “Ахова птушак Беларусі”, арганізатар “Крылатага дзору” у гімназіі.
20. **Крой Алесь Ільіч**, прадпрымальнік, краязнаўца
21. **Свідэрскі Сцяпан**, вучань ліцэя №1, выхаванец А.П. Госцева, аўтар відэа
22. **Карнялюк Віталь Рыгоравіч**, намеснік дырэктара гімназіі №1 па навукова-метадычнай рабоце, кандыдат гістарычных навук, арганізатар гімназічнага краязнаўчага вучнёўскага клуба “Фамілія”, ініцыятар “Румлёўскіх чытанняў”

Змест

Ад складальніка.....

Рашэнні Першага форума.....

Артыкулы

1. Трухановіч Н.А., Цімошына В.Б. Ідэя, рэалізацыя і перспектывы музейнай праграмы “Гродназнаўства”.....
2. Швед В.В. Выкладанне курса “Гродназнаўства” ва ўстановах адукацыі Гродна.....
3. Шаланда А.І. Гродзеншчына як гістарычны рэгіён.....
4. Катовіч Н. Выхаваўчы патэнцыял краязнаўчай дзейнасці ва ўстановах адукацыі
5. Данскіх С.У. Медалагічныя перспектывы сучаснай рэгіяналістыкі....
6. Госцеў А.П. “Гарадскі герб (спроба прачытання)” практычнае заданне з выразнымі элементамі мастацкай і навуковай творчасці для краязнаўчых спецкурсаў “Гісторыя і культура Гарадзеншчыны” і “Гродназнаўства”
7. Місюк А.А. Гісторыя прыватнаўласніцкага мястэчка Рось на археалагічных і пісьмовых крыніцах.
8. Жукоўскі В.В. Курс “Оршеведение”
9. Гуменны В.С. Зоологические исследования учащихся первой гродненской гимназии с момента её основания до 2006 г.

Праграмы

Жукоўскі В.В. “Оршеведение”

Рэцэнзіі

Райко Д.М. Носевич В. Традиционная белорусская деревня в европейской перспективе. – Мн.: “Технология”, 2004.

Карнялюк В.Р. Пол Томпсон Голос прошлого. Устная история – М.: Издательство “Весь мир”, 2003.

Удзельнікі Першых “Румлёўскіх чытанняў”

Змест

Герб мястэчка Рось

(з артыкула А.А. Мясюка "Гісторыя прыватнаўласніцкага мястэчка Рось па археалагічных і пісьмовых крыніцах")

Саркафэг Софі Паў з белага мармуру (майстра Джуліё Маскені)

(з артыкула А.А. Мясюка "Гісторыя прыватнаўласніцкага мястэчка Рось па археалагічных і пісьмовых крыніцах")